

DE REDELIJKE TERMIJN OF DE ONREDELIJKE VERTRAGING IN STRAFZAKEN: artikel 6, lid 1, van het EUROPEES VERDRAG VOOR DE RECHTEN VAN DE MENS

*Rede uitgesproken door de advocaat-generaal Luc DECLERCQ
op de plechtige openingszitting van het Hof van Beroep te Gent op 1 september 1988*

Bij de behandeling van strafzaken door de vonnisgerechten wordt door de verdachten steeds meer de niet-naleving opgeworpen van de redelijke termijn van artikel 6, lid 1, van het Verdrag ter bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (hierna: EVRM).

I. BEGRIPSOMSCHRIJVING

1. Het recht om naar aanleiding van strafvervolgingen binnen een redelijke termijn te worden berecht wordt in het Europees Verdrag gewaarborgd door twee artikelen. Allereerst artikel 5, lid 3, dat bepaalt dat de voorlopige hechtenis de perken van een redelijke duur niet mag overschrijden¹, vervolgens artikel 6, lid 1, dat een ieder het recht toekent om bij het bepalen van de gegrondheid van een tegen hem ingestelde strafvervolging, binnen een redelijke termijn gevonnist te worden².

Het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, ondertekend te Rome op 4 november 1950, werd door de wet van 13 mei 1955 in het Belgisch recht opgenomen³.

De redelijke termijn van artikel 5, lid 3, EVRM geldt in

het geval dat iemand is aangehouden⁴. Het arrest van het Hof van Cassatie van 15 april 1981⁵ beslist dat artikel 5, lid 3, tot invrijheidstelling van de verdachte verplicht zodra de voorlopige hechtenis niet meer redelijk is maar dat deze redelijkheid niet in abstracto, maar aan de hand van de gegevens eigen aan de zaak moet worden beoordeeld.

De redelijke termijn van artikel 6, lid 1, EVRM, is van toepassing bij de beoordeling zowel van de duur van de procedures van onderzoek, als van de procedures die tot de vaststelling van de gegrondheid van de ingestelde strafvervolging leiden⁶.

Wanneer de verdachte onder bevel tot aanhouding voor de strafrechtbank verschijnt, worden artikel 5, lid 3, en artikel 6, lid 1, EVRM in dezelfde mate toegepast, zodat, indien in dat geval geen schending blijkt van artikel 5, lid 3, er evenmin schending zal zijn van artikel 6, lid 1, EVRM⁷.

Een overeenkomende waarborg als in artikel 6, lid 1, ligt besloten in artikel 14, lid 3, c, van het Internationaal Verdrag inzake burgerlijke en politieke rechten (hierna: IVBPR), goedgekeurd bij wet van 15 mei 1981⁸.

Deze beide verdragen maken deel uit van het in België

¹ De Nederlandse tekst van artikel 5, lid 3, EVRM luidt: «Een ieder die gearresteerd of gevangen wordt gehouden moet (...) onmiddellijk voor een rechter worden geleid of voor een andere autoriteit die door de wet bevoegd verklaard is om rechterlijke macht uit te oefenen en heeft het recht binnen een redelijke termijn berecht te worden of hangende het proces in vrijheid te worden gesteld» (B.S., 19 augustus 1955, blz. 5040).

² De Nederlandse tekst van artikel 6, lid 1, EVRM luidt: «Bij het vaststellen van zijn burgerlijke rechten en verplichtingen of bij het bepalen van de gegrondheid van een tegen hem ingestelde strafvervolging heeft een ieder recht op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijke en onpartijdige rechterlijke instantie welke bij de wet is ingesteld» (B.S., 19 augustus 1955, blz. 5040).

³ Het verdrag werd ondertekend op 4 november 1950, goedgekeurd bij wet van 13 mei 1955, geratificeerd op 14 juni 1955 en bekendgemaakt in het Belgisch Staatsblad op 19 augustus 1955, blz. 5028 e.v.

⁴ E.H.R.M., 10 november 1969, zaak Stögmüller, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 40, § 5; A. JACOBS, *L'article 5 de la Convention européenne des droits de l'homme et les juridictions belges*, Editions du Jeune Barreau de Liège, 1985, blz. 278.

⁵ Cass., 15 april 1981, *R.D.P.*, 1981, 797 e.v. met conclusie van de advocaat-generaal VELU.

⁶ Cass., 23 september 1968, *Pas.*, 1969, I, 88; Cass., 14 juni 1971, *Pas.*, 1971, I, 979; Cass., 8 oktober 1973, *Pas.*, 1974, I, 139; Cass., 27 april 1976, *Pas.*, 1976, I, 932; Cass., 15 april 1980, *Pas.*, 1980, I, 1015; Cass., 13 november 1985, *Pas.*, 1985, I, 294.

⁷ A. KOHL, «Implications de l'article 6 de la Convention européenne des droits de l'homme en procédure pénale», *J.T.*, 1988, 438, met verwijzing naar E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Wemhoff, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 27, § 20.

⁸ De Nederlandse tekst van artikel 14, lid 3, IVBPR luidt: «Bij het bepalen van de gegrondheid van een tegen hem ingestelde strafvervolging heeft een ieder, in volle gelijkheid recht op de volgende minimumgaranties: (...) c) zonder onredelijke vertraging te worden berecht» (B.S., 6 juli 1983, blz. 8819).

geldende recht, zodat de eerbiediging van de in die verdragen erkende rechten en plichten door de Belgische rechtbanken moet worden verzekerd, ongeacht alle met die verdragen niet verenigbare bepalingen in het interne recht, daarin begrepen bepalingen van wetten, alsmede van gemeenschapsdecreten en van gewestelijke decreten⁹.

De artikelen 5 en 6 van het EVRM, die verband houden met het strafprocesrecht, hebben een rechtstreekse weerslag op het verloop van de strafvordering naar Belgisch recht¹⁰. De burgers kunnen er zich op beroepen, de rechters en het openbaar ministerie zijn gehouden, eventueel ambtshalve, een schending van de bepalingen van die artikelen op te werpen¹¹. Het Hof van Cassatie heeft die rechtstreekse werking van het EVRM erkend¹².

Het recht op een beslissing binnen de redelijke termijn van lid 1 van artikel 6 EVRM is een waarborg die niet alleen geldt bij de berechting van strafzaken, maar die ook van toepassing is op alle rechterlijke procedures waarin «het vaststellen van burgerlijke rechten en verplichtingen» aan de orde is¹³.

2. Ik beperk mij tot de bespreking van het recht om, naar aanleiding van een strafzaak door het vonnisgerecht, binnen een redelijke termijn of zonder onredelijke vertraging te worden berecht.

De Europese Commissie¹⁴ voor de rechten van de mens en het Europees Hof¹⁵ hebben tot hiertoe in een groot aantal gevallen over klachten betreffende de schending van de redelijke termijn moeten oordelen. Vooral in Nederland is

nopens die aangelegenheid een omvangrijke rechtspraak ontstaan¹⁶.

Hoewel in 1982, dus nog niet zo lang geleden, de eerste voorzitter van het Hof van Cassatie M. Châtel¹⁷ erop wees dat het aantal redelijke-termijnzaken in België eerder gering is en dit toeschreef aan de verjaringstermijnen van de strafvordering die in ons recht vrij kort zijn, blijkt dat sindsdien, althans wat de strafgerechten van dit rechtsgebied betreft, het aantal beslissingen nopens de al dan niet redelijke termijn waarin strafvervolgingen hun verloop kennen, gevoelig is toegenomen en dit ook het geval is in de strafzaken die bij uw Hof aanhangig worden gemaakt. Het arrest van 30 juni 1986¹⁸ van de zesde kamer, dat werd vernietigd bij arrest van 18 november 1986 van het Hof van Cassatie¹⁹ is trouwens aanleiding geweest tot een belangrijke stellingname van het hoogste rechtscollege over de rechtsgevolgen bij overschrijding van de redelijke termijn in strafzaken.

3. In het strafproces heeft het recht om binnen een redelijke termijn gevonnis te worden, een dubbel doel, namelijk het bevorderen van een goede rechtsbedeling en het dienen van de belangen van de verdachte.

De bestraffing moet ter bevordering van een goede rechtsbedeling binnen een redelijke termijn na de vaststelling van het misdrijf plaatsvinden. Th. W. van Veen merkt daarbij op dat «door het verlopen van de tijd de doelmatigheid, en daarmee samenhangend ook de rechtvaardigheid om te straffen minder wordt. In al te langdurende strafzaken stapelen de procedureproblemen zich op, getuigen zijn niet meer te achterhalen, reconstructies zijn niet meer mogelijk, verbalisanten kunnen zich geen bijzonderheden meer herinneren, die niet in hun proces-verbaal zijn vermeld. Het proces verliest zijn ordenende en confronterende functie»²⁰.

De berechting binnen de redelijke termijn van lid 1 van artikel 6 EVRM is vooral een waarborg voor de verdachte, die anders te lang onder de dreiging van vervolging moet leven.

In zijn conclusie voor het arrest van het Hof van Cassatie van 4 oktober 1978, dat in België als basisarrest geldt voor de redelijke-termijnproblematiek in strafzaken, stelt de procureur-generaal E. Krings, toen advocaat-generaal:

«Een persoon mag niet in staat van beschuldiging blijven gedurende een periode die de redelijke termijn overtreft. Een beschuldiging tast immers het aanzien, de faam en de eer aan van de verdachte en kan hem fysiek treffen daar de

⁹ J. DE MEYER, *Toepassing van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens in België*, preadvies voor de Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht in België en Nederland, Tjeenk Willink, Zwolle, 1985, blz. 3.

¹⁰ G. JANSSEN-PEVTSCHIN, J. VELU en A. VANWELKENHUYZEN, «La convention de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales et le fonctionnement des juridictions belges», *Chronique de politique étrangère*, XV, 1962, nr. 3, blz. 214.

¹¹ Nopens de rechtskracht van het EVRM in de Belgische rechtsorde: K. GRIMONPREZ, «Het Hof van Cassatie en vijftientig jaar EVRM», *R.W.*, 1981-82, 2657-2665; J. D'HAENENS, *Belgisch procesrecht*, deel 1 A, uitgave 1980, blz. 25; J. VELU, *Les effets directs des instruments internationaux en matière des droits de l'homme*, Prolegomena 2, Uitg. Swinnen, 1981, blz. 22; A. DE NAUW, «L'application et l'interprétation de l'article 6, par. 1er et 3, de la Convention européenne des droits de l'homme dans la juridiction belge en matière pénale», in *Les droits de la défense en matière pénale*, Editions du Jeune Barreau de Liège, 1985, blz. 332.

¹² Cass., 27 mei 1971, *Pas.*, 1971, I, 886; Cass., 3 mei 1974, *Pas.*, 1974, I, 910; Cass., 26 september 1978, *Pas.*, 1979, I, 126; Cass., 4 april 1984, *R.D.P.*, 1984, 679.

¹³ Zie daarover P. van DIJK en G.J.H. van HOOFF, *De Europese Conventie in theorie en praktijk*, 2e druk, Nijmegen 1982, Ars Aequi Libri, Rechten van de Mens, blz. 275; A. KOHL, «Implications de l'article 6, al. 1er, de la Convention européenne des droits de l'homme en procédure civile», *J.T.*, 1987, 638-644.

¹⁴ en ¹⁵. Zie nopens de bevoegdheid van Commissie en Hof: P. van DIJK - G.J.H. van HOOFF, o.c., blz. 62 en 130; M. DE KOCK, «Het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, is dit een voldoende bescherming?», *R.W.*, 1959-60, 1200-1202. De Commissie kan slechts een zaak in behandeling nemen nadat alle nationale rechtsmiddelen zijn aangewend. Een geschil kan slechts bij het Hof aanhangig gemaakt worden nadat de Commissie haar advies heeft gegeven.

¹⁶ Voor een overzicht van de rechtspraak inzake de redelijke termijn in strafzaken in Nederland en in een aantal Europese landen die gehouden zijn het EVRM na te leven, wordt verwezen naar M.L.W.M. VIERING, «De redelijke termijn van artikel 6, alinea 1, EVRM; een grensoverschrijdende inventarisatie», *Themis*, 1987, 218-236.

¹⁷ M. CHÂTEL, «Human rights and Belgian criminal procedure at pre-trial and trial level», in *Human rights in criminal procedure, A comparative study*, edited by J.A. Andrews, Martinus Nijhoff Publishers, 1982, blz. 195.

¹⁸ Hof Gent, 30 juni 1986, *T.G.R.*, 1986, 44.

¹⁹ Cass., 18 november 1986, *R.W.*, 1987-88, 537.

²⁰ Th. W. van VEEN, «Iets over undue delay en verjaring», in *Bundel opstellen aangeboden aan A.L. Melai*, Gouda Quint, 1983, blz. 533 en 537.

beschuldiging ontmoedigend werkt en ernstige stoornissen zowel van psychologische als fysiologische aard kan veroorzaken. Daarbij mag niet uit het oog worden verloren dat een strafproces dat soms grote ruchtbaarheid geniet, voor sommige personen een echte lijdensweg uitmaakt»²¹. In strafzaken moet de nodige spoed worden nagestreefd, zowel in het belang van de maatschappij in het algemeen, als van de verdachte in het bijzonder, voor wie de zaak niet nodeloos op de lange baan mag worden geschoven.

Het belang dat de verdachte heeft bij een snelle afhandeling van de strafvervolgning, wordt door J.C.M. Leijten, advocaat-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden, als volgt uitgedrukt:

«De berechting binnen een redelijke termijn is bedoeld als waarborg voor de verdachte, die anders te lang onder de dreiging van vervolging moet leven. Wij, die altijd aan de goede kant hebben gezeten in de rechtszaal kunnen daar wel eens meesmuilen over doen. De meeste verdachten hebben helemaal geen haast met hun berechting en welke serieuze dreiging hangt er nu boven het hoofd van iemand die straks wegens een verkeersovertreding tot een boete (...) zal worden veroordeeld. Toch dient men te bedenken dat voor veel mensen de verschijning voor de rechter wel zeker een bedreigende werking heeft, die hun de rust om gewoon te leven ontnemt. Maar wat daarvan zij: berechting binnen een redelijke termijn is ook een groot publiek belang, al was het maar omdat bestraffing jaren na het delict in hoge mate bepaald wordt door die vertraging en dus ongelijkheid schept jegens hen die met gerede spoed zijn veroordeeld en niet afschrikkend werkt maar wel verbitterend»²².

4. Het recht om in strafzaken binnen een redelijke termijn gevonnist te worden, heeft vooral bekendheid verworven in het strafrecht van landen die het Angelsaksische systeem hanteren²³.

Dit snelle rechtspreken in strafzaken, dat vooral in het Britse strafrecht bekendheid heeft²⁴, is volkomen vreemd

²¹ «Une personne ne peut rester sous le coup d'une accusation pendant une période qui excède le temps raisonnable. Une accusation porte atteinte au crédit, au prestige, à l'honneur de l'accusé. Elle est aussi de nature à lui porter préjudice physiquement, parce qu'elle peut le démoraliser et entraîner de graves perturbations tant psychologiques que physiologiques. On ne peut perdre de vue qu'un procès pénal qui, parfois, reçoit une large publicité, constitue pour certains un véritable calvaire»: conclusie voor Cass., 4 oktober 1978, *R.D.P.*, 1979, 64.

²² J.C.M. LEIJTEN, «Overpeinzingen van een andersdenkende», *NJB*, 1987, 1453.

²³ Zie daarover D. PONCET, *La protection de l'accusé par la Convention Européenne des Droits de l'Homme*, Mémoires publiés par la Faculté de Droit de Genève, 1977, nr. 52, blz. 67, die verwijst naar twee beroemde gevallen van «speedy trial» in Engeland, namelijk de zaak Craig en Bentley en de zaak Ruth Ellis. Craig en Bentley werden beschuldigd van moord op een politieagent. De feiten deden zich voor op 9 november 1952. Beiden werden gevonnist op 9 december 1952 en schuldig bevonden. Bentley werd op 28 januari 1953 opgehangen. Craig ontsnapte aan de doodstraf omdat hij geen achttien jaar oud was. Ruth Ellis doodde op 10 april 1955 haar vriend. Zij werd op 21 juni 1955 veroordeeld en op 13 juli 1955 opgeknoot.

²⁴ D. VANDENBOSSCHE, «De procedure voor de behandeling van de misdaden in het Engels strafprocesrecht», *Liber Amicorum Willy Calewaert, Recht en criminaliteit*, Kluwer Antwerpen, blz. 211-248.

aan onze strafrechtspleging. Bovendien zijn in het Belgisch recht eerder weinig middelen voorhanden om het verloop van een strafprocedure te bespoedigen.

Een van de middelen waarover ons ambt beschikt om de afhandeling van het gerechtelijk strafonderzoek binnen een redelijk termijn te zien gebeuren, ligt in de toepassing van artikel 26 van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis in alle zaken waarover de raadkamer geen uitspraak heeft gedaan binnen zes maanden te rekenen vanaf de eerste vordering. In die zaken wordt verslag gedaan bij de kamer van inbeschuldigingstelling en worden de passende vorderingen genomen ten einde het gerechtelijk strafonderzoek te bespoedigen.

Zowel het Wetboek van Strafvordering als het Gerechtelijk Wetboek bevatten bepalingen om te zorgen dat een verdachte tegen wie een vervolging wordt ingesteld, niet langer dan nodig in de onzekerheid wordt gelaten over een spoedige afhandeling van de strafprocedure waarvan hij het voorwerp is. Aldus moet, na regeling van de procedure door de raadkamer, de beklaagde die zich in voorlopige hechtenis bevindt, binnen de kortst mogelijke tijd gedagvaard worden (art. 132 Sv.); de rechter moet, wanneer hij een zaak in beraad houdt om het vonnis uit te spreken, de dag bepalen van de uitspraak, die moet geschieden binnen een maand na het sluiten van de debatten (art. 770, eerste lid, Ger. W.); de correctionele rechtbank is gehouden het vonnis onmiddellijk of ten laatste op de terechtzitting volgend op die waarop de debatten gesloten zijn, uit te spreken (art. 190, derde lid, Sv.); over het hoger beroep wordt uitspraak gedaan binnen één maand (art. 209 Sv.); het instellen van rechtsmiddelen, waaronder het hoger beroep (art. 203 Sv.) en het beroep in cassatie (art. 373 Sv.) zijn aan termijnen gebonden; de strafvordering vervalt door verjaring (art. 21 V.T. Sv.).

5. Daar het tot de taak van het openbaar ministerie behoort te waken over de regelmatigheid van de dienst van de hoven en rechtbanken (art. 140 Ger. W.), wordt door ons ambt geregeld nagegaan, vooral in strafzaken, of een vonnis uitblijft in zaken die reeds drie maanden of langer in beraad zijn genomen.

Tegen de strafrechter die zich een onredelijk lange termijn gunt om een zaak te onderzoeken en uitspraak te doen, zou geen beroep kunnen gedaan worden op de instelling van rechtsweigering (art. 5 Ger. W.) met de civielrechtelijke (art. 1140, 4°, Ger. W.) en strafrechtelijke (art. 258 Sw.) sancties die daaraan verbonden zijn, daar het verzuim van de rechter om binnen een redelijke termijn vonnis uit te spreken, volgens bepaalde rechtsleer²⁵, niet men een rechtsweigering wordt gelijkgesteld.

De vordering tot onttrekking van de zaak aan de rechter op grond van de artikelen 648, 4°, en 652 tot 659 van het Gerechtelijk Wetboek, wegens nalatigheid van de rechter, die gedurende meer dan zes maanden een zaak in beraad houdt zonder uitspraak te doen, geldt slechts voor burgerlijke zaken, niet voor strafzaken²⁶.

²⁵ A. VAN OEVELEN, *De overheidsaansprakelijkheid voor het optreden van de rechterlijke macht*, Maklu uitgevers, 1987, deel 1, blz. 393, nr. 369, met verwijzingen naar rechtsleer.

²⁶ «Optreden van het Hof van Cassatie bij onttrekking van de zaak aan de rechter en verwijzing van een rechtbank naar een andere», rede uitgesproken door de procureur-generaal R. DELAN-

Met toepassing echter van artikel 404 van het Gerechtelijk Wetboek kan door het openbaar ministerie tegen de strafrechter die zijn ambtsplichten zou verzuimen door niet of niet tijdig uitspraak te doen, het instellen van een tucht-onderzoek worden gevorderd, en met toepassing van artikel 418 van het Gerechtelijk Wetboek tot het opleggen van een tuchtstraf worden geconcludeerd (art. 420 Ger. W.).

A. Rechtsgrond van de redelijke termijn

6. De rechtsgrond van de redelijke termijn van artikel 6, lid 1, EVRM werd in het arrest van 25 juni 1987²⁷ van de tiende kamer van uw Hof als volgt verwoord: «Bij het begrip redelijke termijn ligt het accent op de menselijke waardigheid en het gevaar dat die ernstig wordt aangetast wanneer een verdenking met onderzoek en vervolging onnodig lang aansleept.»

Deze zienswijze sluit aan bij de rechtspraak van het Europees Hof volgens welke «artikel 6, lid 1, aan iedere persoon het recht verleent om zijn taak binnen een redelijke termijn te zien beslechten en, in strafzaken, ertoe strekt de verdachten niet te lang in staat van beschuldiging te houden en over de gegrondheid ervan zou worden beslist»²⁸.

De rechtsgrond van de redelijke termijn in strafzaken is derhalve de noodzaak een einde te maken aan de onzekerheid waarin de verdachte verkeert ten aanzien van de strafvervolgning waarvan hij het voorwerp is en dit in het belang zowel van de verdachte als van de rechtszekerheid²⁹, of zoals F. Lambrechts stelt «het vermijden van langdurige noodeloze belasting van de mens, door onrust, leed, zorg, kommer, verweer, naar aanleiding van de verdenking, onderzoek, beschuldiging en berechting»³⁰.

In meerdere arresten heeft de Hoge Raad der Nederlanden de rechtsgrond van de redelijke termijn omschreven als «voorkomen dat de verdachte langer dan redelijk is onder de dreiging van een (verdere) strafvervolgning en de uiteindelijke afloop daarvan zou moeten leven»³¹.

B. Redelijke termijn en verjaring van de strafvordering

7. Maakt de waarborg die aan de verdachte geboden wordt door de redelijke termijn van artikel 6, lid 1, EVRM geen doublure uit met de verjaring van de strafvordering, aangezien ook het verval van de strafvordering door verja-

ring kan worden beschouwd als een reactie op het stilzitten van het openbaar ministerie?

De strafvordering vervalt door verjaring daar het na verloop van tijd geen sociaal nut meer heeft een misdrijf te vervolgen, enerzijds door het vervagen van de herinnering aan het gebeurde, het insluimeren van het publiek geweten dat uiteindelijk geen straf meer vordert, anderzijds door het geleidelijk moeilijker worden van het bewijs, het vervagen van de getuigenissen en het op de helling geraken van het recht van verdediging³².

Hoewel de verjaring van de strafvordering raakpunten heeft met de redelijke-termijngarantie van artikel 6, lid 1, EVRM, daar zowel bij verjaring als bij schending van de redelijke termijn de verdachte na verloop van tijd, ook al is hij schuldig, niet meer vervolgd wordt wegens het al te lang aanslepen van de strafvervolgning, zijn verjaring en redelijke termijn verschillende rechtsfiguren die ieder een eigen rechtsgrond hebben.

In zijn conclusie voor het arrest van het Hof van Cassatie van 4 oktober 1978³³ stelt de procureur-generaal E. Krings dat de principes die de verjaring van de strafvordering beheersen, verschillen van die welke gelden bij het beoordelen van de redelijke termijn. Hij wijst er o.m. op dat het vertrekpunt voor de berekening van het verval van de strafvordering door verjaring steeds de dag is waarop het misdrijf is gepleegd, zodat het kan gebeuren dat bij de aanvang van het onderzoek reeds een aanzienlijk gedeelte van de verjaringstermijn is verstreken en de strafvervolgning uiteindelijk geen doorgang vindt wegens het bereiken van de verjarings-termijn. Daarentegen begint de redelijke termijn slechts te lopen vanaf het moment dat de betrokkene «beschuldigd» is, waardoor de verjaringstermijn doorgaans veel korter is dan de redelijke termijn van artikel 6, lid 1.

De beoordeling van de redelijke termijn gebeurt daarenboven door middel van andere criteria dan die welke gelden bij de verjaring, en o.a. niet aan de hand van wel bepaalde door de wet gefixeerde termijnen, die dan nog door allerlei omstandigheden kunnen worden gestuit of geschorst, zoals zulks het geval is bij de verjaring.

Terwijl, in het geval van verjaring van de strafvordering, de rechter bij verloop van de door de wet bepaalde termijn het verval van de strafvordering vaststelt zonder dat hij daarbij de gebeurtenissen beoordeelt die aanleiding zijn geweest tot het bereiken van de verjaringstermijn, zal de rechter bij het beoordelen van de redelijke termijn waarin de strafvervolgning is verlopen, alle elementen in concreto onderzoeken om te oordelen of de strafvervolgning al dan niet binnen een redelijke termijn haar verloop heeft gekend.

Zoals is beslist in het arrest van de tiende kamer van uw Hof van 25 juni 1987³⁴, behoort de verjaring van de strafvordering tot de techniciteit van het strafrecht, terwijl voor de beoordeling van het begrip redelijke termijn «het accent ligt op de menselijke waardigheid en het gevaar dat die ernstig wordt aangetast wanneer de verdenking met onderzoek en vervolging onnodig lang aansleept»³⁵. Aldus kan

GE op de plechtige openingszitting van het Hof van Cassatie op 2 september 1974, *R.W.*, 1974-75, 454, nr. 6.

²⁷ Hof Gent, 25 juni 1987, nr. 60176, in zake Alleman Irma, onuitgegeven.

²⁸ «L'article 6, par. 1er, donnant à toute personne le droit à ce que sa cause soit entendue dans un délai raisonnable a pour objet, en matière pénale, d'obtenir que les accusés ne demeurent pas pendant un temps trop long sous le coup d'une accusation et qu'il soit décidé sur son bien-fondé.» Zie E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Wemhoff, *Publ. Cour*, Série A, blz. 26, § 18.

²⁹ G.J.M. CORSTENS, «De rol van de tijdsfactor in het strafrecht», *Themis*, 1986, 445; M.L.W.M. VIERING, o.c., blz. 215.

³⁰ F. LAMBRECHTS, «De achterstand in gerechtszaken en de rechten van de mens», *R.W.*, 1984-85, 797.

³¹ H.R., 23 september 1980, *N.J.*, 1981, 116; H.R., 27 oktober 1981, *N.J.*, 1982, 81; H.R., 2 februari 1982, *N.J.*, 1982, 424; H.R., 11 mei 1982, *N.J.*, 1983, 280; H.R., 9 oktober 1984, *N.J.*, 1985, 273.

³² A. VANDEPLAS, *De verjaring van de strafvervolgning*, Prolegomena, 1980, blz. 59.

³³ Cass., 4 oktober 1978, *R.D.P.*, 1979, 64.

³⁴ Hof Gent, 25 juni 1987, nr. 60176, in zake Alleman Irma, onuitgegeven.

de redelijke termijn overschreden zijn voordat het einde van de verjaringstermijn bereikt wordt; kan de verjaringstermijn gestuit worden terwijl inmiddels de redelijke termijn doorloopt; kan de verjaringstermijn verlopen zijn doordat de redelijke termijn is overschreden.

II. HET BEGRIIP STRAFVERVOLGING

8. Artikel 6, lid 1, EVRM en artikel 14 IVBPR bepalen dat een ieder bij het beoordelen van «de gegrondheid van een ingestelde strafvervolging» recht heeft op een behandeling binnen een redelijke termijn. Het woord «strafvervolging» in de Nederlandse tekst van het EVRM is de vertaling van het Engelse «criminal charge» en het Franse «accusation».

Het is vanaf het tijdstip dat iemand het voorwerp is van een beschuldiging dat de waarborgen van voormelde artikelen van toepassing zijn. In meerdere arresten hebben zowel het Europees Hof als de Europese Commissie beslist dat onder het begrip beschuldiging die de strafvervolging doet aanvangen, wordt verstaan «de officiële kennisgeving, uitgaande van de bevoegde overheid, van het verwijt dat de betrokkene een strafrechtelijke inbreuk heeft begaan»³⁶. Er is derhalve strafvervolging zodra door de bevoegde autoriteit aan de betrokkene kenbaar is gemaakt dat hij ervan verdacht wordt een strafbaar feit te hebben gepleegd.

Volgens de rechtspraak van het Europees Hof kan de beschuldiging zich echter ook uiten in een andere vorm dan de officiële ten laste legging en kan er reeds sprake zijn van strafvervolging op het ogenblik dat er tegen een verdachte maatregelen worden getroffen die zijn toestand wezenlijk raken, waardoor de overheid hem kenbaar maakt verdinking te koesteren van een strafbaar feit. De inbeschuldigingstelling ligt alsdan besloten in «andere maatregelen dan de officiële kennisgeving»³⁷.

Bedoeld worden maatregelen die aan de aanhangigmaking bij het vonnisgerecht voorafgaan, of maatregelen die bestaan in het openen van een opsporingsonderzoek, de ondervraging door de politieke overheid, de in verdenkingstel-

ling, of de vrijheidsberoving van de verdachte met het oog op voorlopige hechtenis³⁸.

Het Europees Hof heeft het standpunt ingenomen dat van een beschuldiging reeds sprake kan zijn wanneer door de vervolgende instantie een transactievoorstel wordt gedaan ten einde verdere strafrechtelijke vervolging te voorkomen³⁹.

Het staat aan de rechter om de beschuldiging (officiële kennisgeving of andere maatregelen) uit te leggen in het kader van zijn nationaal stelsel van strafvordering, waarbij hij rekening moet houden met de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.

In zijn conclusie voor het arrest van het Hof van Cassatie van 4 oktober 1978⁴⁰ stelt E. Krings dat er slechts van beschuldiging sprake kan zijn wanneer de burger het voorwerp uitmaakt van een opsporingsonderzoek waarin zodanige maatregelen zijn genomen die de betrokkene noodzakelijke schikkingen te nemen met het oog op zijn verdediging. Dit standpunt zal hierna nader worden toegelicht (zie nr. 16).

III. REDELIJKE TERMIJN

A. Begrip

9. Het EVRM bepaalt niet wat onder redelijke termijn wordt verstaan. Het is aan de rechtspraak dit begrip te omschrijven.

In talrijke arresten van het Europees Hof⁴¹ en van het Hof van Cassatie⁴² werd beslist dat voor de beoordeling

³⁸ «Il peut s'agir d'une date antérieure à la saisine de la juridiction de jugement celle notamment de l'arrestation, de l'inculpation ou de l'ouverture des enquêtes préliminaires.» Zie E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Wemhoff, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 26-27, § 19; E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Neumeister, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 41, § 18; E.H.R.M., 16 juli 1971, zaak Ringelsen, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 45, § 110; E.H.R.M., 27 februari 1980, zaak Deweer, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 35, blz. 22, § 42.

³⁹ Dit standpunt werd o.m. ingenomen in de zaak Deweer, E.H.R.M., 27 februari 1980, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 35, blz. 23 en 24, waarin België was betrokken doordat de procureur des Konings te Leuven aan een slager, wegens overtreding van de prijzenwetgeving, een minnelijke schikking had voorgesteld en tegelijkertijd de sluiting van de zaak had bevolen totdat de slager het hem gevraagde bedrag zou hebben betaald.

⁴⁰ Cass., 4 oktober 1978, *R.D.P.*, 1979, 55.

⁴¹ E.H.R.M., 28 juni 1978, zaak König, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 27, blz. 34, § 99; E.H.R.M., 6 mei 1981, zaak Buchholz, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 42, blz. 15-16, § 49; E.H.R.M., 15 juli 1982, zaak Eckle, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 51, blz. 35, § 80; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Foti e.a., *Publ. Cour*, reeks A, vol. 56, blz. 19, § 56; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Corigliano, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 57, blz. 14, § 37; E.H.R.M., 13 juli 1983, zaak Zimmerman en Steiner, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 66, blz. 11, § 24; E.H.R.M., 10 juli 1984, zaak Guincho, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 81, blz. 14, § 31; E.H.R.M., 25 juni 1987, zaak Baggetta, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 119, blz. 32, § 21; E.H.R.M., 25 juni 1987, zaak Milasi, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 119, blz. 46, § 15.

⁴² Zie o.m. Cass., 4 oktober 1978, *R.D.P.*, 1979, 55; Cass., 11 september 1985, *Pas.*, 1986, I, 27; Cass., 22 oktober 1986, *J.T.*, 1987, 51, en *R.W.*, 1987-88, 535; Cass., 16 december 1986, nr. 124, inzake De Kinder Alphonsus (onuitgeg.); Cass., 9 juni 1987, *Arr. Cass.*, 1986-87, nr. 602.

³⁵ Zie ook F. LAMBRECHTS, o.c., 795.

³⁶ «L'accusation pourrait aux fins de l'article 6, par. 1, se définir comme la notification officielle, émanant de l'autorité compétente, du reproche d'avoir accompli une infraction pénale.» Zie E.H.R.M., 27 februari 1980, zaak Deweer, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 35, blz. 24, § 46; E.H.R.M., 15 juli 1982, zaak Eckle, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 51, blz. 33, § 73; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Foti e.a., *Publ. Cour*, reeks A, vol. 56, blz. 18, § 52; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Corigliano, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 57, blz. 13, § 34; E.H.R.M., 21 februari 1984, zaak Öztürk, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 73, blz. 21, § 55; E.H.R.M., 25 juni 1987, zaak Baggetta, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 119, blz. 37, § 31; E.H.R.M., 25 juni 1987, zaak Milasi, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 119, blz. 50, § 33.

³⁷ «L'accusation peut dans certains cas revêtir la forme d'autres mesures impliquant un tel reproche et entraînant elle aussi des répercussions importantes sur la situation du suspect.» Zie E.H.R.M., 15 juli 1982, zaak Eckle, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 51, blz. 33, § 73; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Foti e.a., *Publ. Cour*, reeks A, vol. 56, blz. 18, § 52; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Corigliano, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 57, blz. 13, § 34.

van het al dan niet redelijk karakter van de duur van een strafvervolgning, geen criteria in abstracto gelden, maar rekening moet worden gehouden met de concrete omstandigheden eigen aan iedere zaak⁴³.

Bij het beoordelen van die omstandigheden worden van geval tot geval de belangen van de verdachte bij een zo spoedig mogelijke uitspraak afgewogen tegen de eisen die een goede procesvoering stelt. Daar de concrete omstandigheden van een strafvervolgning zeer verschillend kunnen zijn, lopen de meningen over de redelijke duur van die vervolging sterk uiteen en is het niet mogelijk de duur van een redelijke termijn om te zetten in een vast aantal maanden of jaren.

Het beoordelen van het redelijk karakter van de termijn is derhalve een feitenkwestie⁴⁴ die in elke zaak afzonderlijk dient te worden onderzocht en die als zodanig ontsnapt aan de controle van het Hof van Cassatie, dat slechts bevoegd is om na te gaan of de feitenrechter uit de gegevens die hij vaststelt, wettig heeft kunnen afleiden dat de redelijke termijn al dan niet verstreken is⁴⁵. Naar aanleiding van die beoordeling is het Hof niet bevoegd om kennis te nemen van een middel met betrekking tot de overschrijding van de redelijke termijn, indien dit niet aan de feitenrechter is voorgelegd⁴⁶.

Volgens het arrest van het Hof van Cassatie van 4 oktober 1978 moet bij het beoordelen van de concrete omstandigheden eigen aan iedere zaak onder meer gelet worden op de aard en de gevolgen van het aan beklaagde ten laste gelegde misdrijf en op de bescherming die hij gebeurlijk geniet door de korte verjaring van de strafvordering⁴⁷.

10. Voor zover het strafzaken betreft, zijn de criteria die het Europees Hof gebruikt om de redelijkheid van een verstreken termijn te beoordelen, ontwikkeld in meerdere arresten.

In de arresten Wemhoff⁴⁸, Neumeister⁴⁹ en Ringelsen⁵⁰, die alle betrekking hebben op ingewikkelde financiële misdrijven, met beschuldigingen van oplichting, belastingontduiking, woekerinteressen, bedrieglijke bankbreuk, werden door het Europees Hof procedures van respectievelijk bijna

zes jaren, meer dan zeven jaren en meer dan vijf jaren, niet te langdurig bevonden.

In een zaak van oplichting gepleegd door Eckle⁵¹, een projectontwikkelaar, werd door het Hof vastgesteld dat twee procedures van respectievelijk meer dan zeventien jaren en meer dan tien jaren de redelijke termijn ruim hadden overschreden.

De zaak Foti en andere beklaagden⁵² betrof klachten wegens onredelijke vertraging in een strafzaak van personen tegen wie strafvervolgingen waren ingesteld naar aanleiding van rellen in Zuid-Italië en die verdacht werden van weder-spannigheid en wapenbezit.

In vijf gevallen eindigden de strafvervolgingen met een vrijspraak of met de vaststelling dat de strafvordering was vervallen door verjaring. De vervolgingen waren blijven aanslepen, naar gelang van het geval, gedurende drie jaren, vijf jaren en zelfs meer dan vijf jaren en werden door het Hof te langdurig bevonden.

Met die zaak is nauw verwant de zaak Corigliano⁵³, een advocaat, die de raadsman was van de klagers in de zaak Foti. Nadat Corigliano tegen twee magistraten een klacht had ingediend, werd tegen hem een strafvervolgning ingesteld wegens lasterlijke aangifte, die slechts na meer dan zes jaren werd beëindigd met een vrijspraak in hoger beroep. Ook in dat geval oordeelde het Hof dat de redelijke termijn van artikel 6, lid 1, EVRM werd geschonden.

11. In voormelde zaken onderzocht het Europees Hof telkens de feitelijke gegevens van elk geval en beoordeelde het de duur van de procedure op grond van drie criteria, nl. de ingewikkeldheid van de zaak, de houding van de verdachte tijdens het geding en de wijze waarop de zaak door de gerechtelijke autoriteit werd behandeld.

Dit zg. drieledig redelijkheids criterium wordt ook door onze hoven en rechtbanken toegepast wanneer zij oordelen of strafvervolgingen al dan niet binnen een redelijke termijn hun verloop hebben gekend.

1) De ingewikkeldheid van de zaak

12. De ingewikkeldheid van de materie of de zaak kan de termijn beïnvloeden⁵⁴.

Bij het beoordelen van de complexiteit van de zaak kan o.m. rekening gehouden worden met het aantal verdachten, met de omvang en met de moeilijkheidsgraad van het dossier zowel in feite als in rechte.

In het arrest van de vierde kamer van uw Hof van 24 juni 1986, waarvan de feiten betrekking hadden op o.m. de verkoop van hormonale produkten aan veekwekers, hield het Hof rekening met de volgende feitelijke elementen om de complexiteit van de zaak te beoordelen:

⁵¹ E.H.R.M., 15 juli 1982, zaak Eckle, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 51, blz. 35, § 80.

⁵² E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Foti e.a., *Publ. Cour*, reeks A, vol. 56, blz. 19, § 56.

⁵³ E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Corigliano, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 57, blz. 14, § 37.

⁵⁴ E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Wemhoff, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 26, § 17; E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Neumeister, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 42, § 21; E.H.R.M., 16 juli 1971, zaak Ringelsen, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 45, § 110; E.H.R.M., 6 mei 1981, zaak Buchholz, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 42, blz. 15, § 49.

⁴³ D. PONCET, o.c., blz. 68; F. LAMBRECHTS, o.c., 791; P. LEMMENS, «De redelijke termijn in strafzaken», *R.W.*, 1985-86, 325; P. LAMBERT, *La convention européenne des droits de l'homme dans la jurisprudence belge*, Collection Droit et Justice, Editions Nemesis, 1987, blz. 50; M. MELCHIOR, «Le procès équitable dans la jurisprudence de la Cour et de la Commission européenne des droits de l'homme», *Les droits de la défense en matière pénale*, Editions du Jeune Barreau de Liège, 1985, nr. 27, blz. 254.

⁴⁴ Voor een overzicht van de elementen in concreto die ter beoordeling van het begrip redelijke termijn kunnen gelden wordt verwezen naar F. LAMBRECHTS, o.c., 792-793.

⁴⁵ Cass., 20 maart 1972, *Pas.*, 1972, I, 677; Cass., 5 mei 1987, *Arr. Cass.*, 1986-87, nrs. 5/7; Cass., 12 mei 1987, *Arr. Cass.*, 1986-87, nr. 529.

⁴⁶ Cass., 9 juni 1987, *Arr. Cass.*, 1986-87, nr. 602; Cass., 10 mei 1988, nr. 1657, in zake De Leenheer Frans (onuitgeg.).

⁴⁷ Cass., 4 oktober 1978, *R.D.P.*, 1979, 55.

⁴⁸ E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Wemhoff, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 27, § 20.

⁴⁹ E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Neumeister, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 42, § 21.

⁵⁰ E.H.R.M., 16 juli 1971, zaak Ringelsen, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 45, § 110.

«Zowel het verhoor van een groot aantal personen als de genomen maatregelen van plaatsbezoek, huiszoekingen, beslag op dieren, het nemen van monsters en de daaropvolgende laboratoriumverrichtingen tonen aan dat het onderzoek in deze zaak zeer uitgebreid was. Het aantal beklaagden (15 in totaal) in dezelfde zaak alsmede de aard en de zwaarwichtigheid van de diverse ten laste leggingen zoals vermeld in de dagvaarding zijn van die aard dat een grondig en nauwgezet onderzoek noodzakelijk voorkwam. De vele afgeleverde aanhoudingsmandaten alsmede de uitvoerige behandeling der zaak voor de onderzoeks- en vonnisrechten bewijzen tevens de omvangrijkheid van de zaak»⁵⁵.

Het Hof besloot dat de redelijke termijn niet was overschreden, daar het een erg ingewikkelde strafzaak betrof, die een langer onderzoek noodzakelijk had gemaakt.

2) De houding van de verdachte tijdens het geding

13. In meerdere arresten⁵⁶ heeft het Europees Hof beslist dat het recht op een snelle behandeling van een zaak, zij het een strafzaak, in ruime mate afhankelijk is van de ijver waarmee de verdachte zelf zich heeft ingezet voor een spoedige afhandeling van de zaak. Medewerking van de verdachte kan o.m. blijken uit het feit dat hij dadelijk heeft bekend of dat hij van meet af aan alle inlichtingen heeft verstrekt die van hem konden worden verwacht.

Door het aanvragen van een getuigenverhoor of een deskundigenonderzoek, het niet tijdig concluderen, het meermaals laten uitstellen van de zaak of het aanwenden van allerlei dilatoire middelen, kan een verdachte in aanzienlijke mate de duur van de strafvervolgingen of de duur van het proces verlengen en dient hij zelf de nadelige gevolgen daarvan te dragen⁵⁷.

Artikel 6, lid 1, EVRM vereist echter niet dat de verdachte een actieve medewerking verleent aan de justitiële autoriteiten die hem vervolgen⁵⁸. Naar Belgisch recht kiest de verdachte vrij de manier waarop hij zijn verdediging wil opbouwen en hij hoeft niet mee te werken aan de ontdekking van de waarheid, de bewijslast rust uitsluitend op de vervolgende partij⁵⁹.

Nopens de al dan niet medewerking van de verdachte met de gerechtelijke overheid naar aanleiding van de toepassing van de redelijke-termijnclausule van artikel 6, lid 1, EVRM drukt de advocaat-generaal Biegmann-Hartogh zich in de conclusie voor het arrest van de Hoge Raad der Nederlanden van 9 oktober 1984 als volgt uit:

⁵⁵ Hof Gent, 24 juni 1986, nr. 58013, in zake Wittevrongel Robert e.a. (onuitgeg.).

⁵⁶ E.H.R.M., 16 juli 1971, zaak Ringelsen, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 45, § 110; E.H.R.M., 28 juni 1978, zaak König, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 27, blz. 35-36, § 103; E.H.R.M., 6 mei 1981, zaak Buchholz, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 42, blz. 18-19 en 22, §§ 56, 59 en 63; E.H.R.M., 15 juli 1982, zaak Eckle, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 51, blz. 36, § 82.

⁵⁷ «Il est certain que si l'accusé met lui-même toutes espèces d'entraves à l'instruction et au jugement de sa cause, il serait mal venu à se plaindre du temps qui s'écoule»; conclusie E. KRINGS voor Cass., 4 oktober 1978, *R.D.P.*, 1979, 65.

⁵⁸ E.H.R.M., 15 juli 1982, zaak Eckle, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 36, § 82.

⁵⁹ J. D'HAENENS, *Belgisch procesrecht*, uitg. 1980, dl. II, vol. A, blz. 72.

«In ons rechts spreekt het vanzelf dat een verdachte zo veel of zo weinig medewerking verleent aan een tegen hem gericht opsporingsonderzoek als hem goed dunkt, en het is eveneens zijn goed recht om een bezwaarschrift tegen de dagvaarding in te dienen en tegen een afwijzende beschikking alle hem ten dienste staande rechtsmiddelen aan te wenden. Een dergelijke handelwijze ontnemt echter, dunkt mij, wel veel aan de overtuigingskracht van een betoog dat zich beroept op de in artikel 6 EVRM en artikel 14 IVBPR neergelegde verdragsregels, die ertoe strekken de termijn van onzekerheid, waarin iemand verkeert die moet leven onder de dreiging van een strafvervolging, zo kort mogelijk te houden»⁶⁰.

In Nederland besliste de Hoge Raad dat de verdachte zich niet kan beroepen op onredelijke vertraging in het geval dat hij zelf voor die vertraging verantwoordelijk is, bv. door het aanwenden van rechtsmiddelen en het verzoeken om uitstel van behandeling⁶¹.

Het arrest van het Hof van Cassatie van 3 februari 1987⁶² besliste dat, bij het beoordelen van de vraag of de redelijke termijn bepaald bij artikel 6, lid 1, EVRM overschreden werd, de rechters rekening mogen houden met de houding die door de beklaagde tijdens het verloop van de rechtspleging werd aangenomen.

In de zaak die aanleiding werd tot voormeld arrest dagtekenden de feiten van 7 juni 1984. Zij werden aanvankelijk onderworpen aan de rechtspraak van de Politierechtbank te Namen, na betekening van de dagvaarding op 28 januari 1985. Op de inleidingszitting werd het dossier verdaagd naar de zitting van 7 maart 1985 en dit op verzoek van de raadsman van beklaagde. Ter zitting van 7 maart 1985 verschenen noch de beklaagde, noch diens advocaat, zodat de politierechter het dossier in beraad nam en voor vonnis uitstelde naar de zitting van 21 maart 1985. Inmiddels had op 11 maart 1985 de raadsman van de beklaagde aan de politierechter een brief gericht waarin hij meldde dat hij zonder instructies was van zijn cliënt.

Bij vonnis van 21 maart 1985 werd de beklaagde bij verstek veroordeeld.

Dit verstekvonnis werd op 26 april 1985 aan de beklaagde betekend, die op 4 juni 1985 verzet aantekende.

Op 13 juni 1985 werd het dossier opnieuw behandeld door de politierechter te Namen. Daar de beklaagde de Nederlandstalige rechtspleging vroeg, werd de verwijzing bevolen naar de Politierechtbank te Leuven.

Voor die rechtbank wierp de beklaagde op dat de strafvervolgingen niet binnen een redelijke termijn hun verloop hadden gekend. De rechtbank oordeelde dat de beklaagde in een slechte positie verkeerde om zijn beklag te maken over het aanslepend proces, daar hij alleen ter grondslag lag aan de vertraging door het aanwenden van allerlei dilatoire middelen. In hoger beroep werd het vonnis door de correctionele rechtbank bevestigd. Na beroep in cassatie oordeelde het Hof bij arrest van 3 februari 1987 dat de rechters die over de redelijke termijn van de strafvervolging oordelen, de verlenging van de duur van de rechtspleging in

⁶⁰ H.R., 9 oktober 1984, *N.J.*, 1985, 273.

⁶¹ H.R., 18 november 1980, *N.J.*, 1981, 118; H.R., 5 januari 1982, *N.J.*, 1982, 339; H.R., 9 maart 1982, *N.J.*, 1982, 572.

⁶² Cass., 3 februari 1987, *R.W.*, 1986-87, 2712.

acht mogen nemen, die het gevolg is van het gebruikmaken door de beklaagde van de bij de wet bepaalde rechtsmiddelen of het aanwenden van dilatoire middelen waardoor de eindbeslissing vertraagd werd.

3) De wijze waarop de zaak door de gerechtelijke autoriteit werd behandeld

14. De gerechtelijke autoriteit heeft tot taak ervoor te waken dat de strafvervolgingen met spoed worden afgehandeld en dat alle maatregelen worden genomen om duidelijkheid te brengen nopens de gegrondheid van een beschuldiging. Het nut van sommige onderzoeksverrichtingen, evenals de tijd die nodig is om de onderzoeksdaaden uit te voeren, kunnen in overweging worden genomen om de redelijke termijn van een strafvervolging te bepalen.

Het is echter vooral het bestaan van periodes gedurende welke niets gebeurt, dat de aandacht krijgt van het Europees Hof bij de beoordeling van de redelijke termijn van de strafvervolgingen. Door het Hof wordt steeds tot de onredelijkheid van die termijn besloten, wanneer de justitiële overheid gedurende één of meer periodes stil heeft gezeten.

In de zaak Corigliano⁶³ stelde het Europees Hof vast dat tijdens het vooronderzoek gedurende twee periodes, een van dertien, en een van veertien maanden, geen onderzoeksmaatregelen waren genomen. Daar de Italiaanse regering daarover geen verklaring gaf, oordeelde het Hof dat die twee vertragingen ongerechtvaardigd waren.

Het is niet mogelijk een algemeen geldend antwoord te geven op de vraag hoe lang bij strafvervolgingen «het stilzitten» van het gerecht moet hebben geduurd om onredelijk te zijn.

In een arrest van 20 maart 1986 besliste de kamer van inbeschuldigingstelling te Luik⁶⁴ dat een strafzaak niet binnen een redelijke termijn was behandeld, nadat werd vastgesteld dat niet de minste onderzoeksverrichting was bevolen, noch uitgevoerd in de tijdsspanne tussen 9 juni 1982, datum waarop de onderzoeksrechter het dossier had meegegeeld aan de procureur des Konings, en 9 oktober 1984, datum waarop de procureur des Konings het dossier terug had overgezonden aan de onderzoeksrechter ten einde te laten overgaan tot de uitvoering van aanvullende onderzoeksopdrachten.

In de vonnissen van 30 mei 1986⁶⁵ en 19 januari 1987⁶⁶ van de Correctionele Rechtbank te Kortrijk oordeelde de rechtbank in beide zaken dat de redelijke termijn van artikel 6, lid 1, EVRM was overschreden daar de onderzoeksrechter, zonder enig aanwijsbare reden, gedurende vier jaar geen enkele onderzoeksdaad had uitgevoerd.

Uit de rechtspraak van het Europees Hof blijkt dat een

overbelasting van de hoven en rechtbanken door een Staat niet als verontschuldiging kan worden ingeroepen voor het niet in acht nemen van de redelijke termijn, althans wanneer deze overbelasting een structureel karakter vertoont. De structurele overbelasting van de gerechten mag niet ten laste vallen van de verdachten, daar, door hun toetreding tot het EVRM, de Lid-Staten zich ertoe hebben verbonden hun rechterlijke organisatie zodanig in te richten dat deze voldoet aan de vereisten van artikel 6, lid 1, EVRM, o.m. inzake de duur van de rechtspleging⁶⁷.

Een tijdelijke en voorbijgaande overbelasting van de hoven en rechtbanken kan door het Europees Hof wel worden geduld op voorwaarde echter dat de Staat onmiddellijk de nodige efficiënte maatregelen neemt om die toestand te verhelpen⁶⁸.

Aldus besliste in Nederland de Hoge Raad⁶⁹ dat een overbelasting van de parketten of een personeelstekort in de gerechten de onredelijke vertraging niet rechtvaardigen.

B. Beginpunt van de redelijke termijn

Om te bepalen of iemand in een tegen hem ingestelde strafvervolging het slachtoffer is geworden van een schending van artikel 6 EVRM wat betreft de redelijke termijn, moet het tijdsverloop van de strafvervolging bekend zijn, meer bepaald het begin en het einde ervan.

15. Artikel 6, lid 1, bepaalt niet vanaf welk tijdstip de redelijke termijn een aanvang neemt. Het staat aan de rechtspraak dit te verduidelijken.

Wat de strafvervolgingen betreft, heeft het Europees Hof beslist dat de termijn die op zijn redelijkheid moet worden beoordeeld, een aanvang neemt zodra er sprake is van een «criminal charge», dit is vanaf het moment dat de betrokkene beschuldigd is, daar vanaf dat tijdstip de gegrondheid van de ingestelde strafvervolging wordt onderzocht⁷⁰.

Van beschuldiging kan reeds sprake zijn vóór de dag waarop de zaak bij het vonnisgerecht aanhangig wordt gemaakt, bijvoorbeeld op de dag van het openen van een onderzoek, het tijdstip waarop de betrokkene in staat van beschuldiging wordt gesteld, of de dag van de aanhouding.

In de zaak Wemhoff⁷¹ stelde het Europees Hof het vertrekpunt van de redelijke termijn de dag waarop voor het eerst de beschuldigingen tegenover de verdachte werden ge-

⁶³ E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Corigliano, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 57, blz. 16, § 47.

⁶⁴ K.I. Luik, 20 maart 1986, *Jur. Liège*, 1986, 262. Bij arrest Cass., 3 september 1986, *Jur. Liège*, 1986, 661, werd het arrest van de kamer van inbeschuldigingstelling verbroken, echter om redenen die geen verband hebben met de redelijke termijn problematiek.

⁶⁵ Corr. Kortrijk, 30 mei 1986, nr. 1916, Vanden Bussche Medard e.a., onuitgeg.

⁶⁶ Corr. Kortrijk, 19 januari 1987, nr. 272, Sagaert Zeno, onuitgeg.

⁶⁷ E.H.R.M., 6 mei 1981, zaak Buchholz, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 42, blz. 16, § 51; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Foti e.a., *Publ. Cour*, reeks A, vol. 56, blz. 20-21, § 61; E.H.R.M., 13 juli 1983, zaak Zimmerman en Steiner, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 66, blz. 12, § 29; E.H.R.M., 10 juli 1984, zaak Guincho, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 81, blz. 16-17, §§ 38 en 40; E.H.R.M., 25 juni 1987, zaak Baggetta, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 119, blz. 32, § 23; E.H.R.M., 25 juni 1987, zaak Milasi, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 119, blz. 46, § 18.

⁶⁸ E.H.R.M., 6 mei 1981, zaak Buchholz, *ibid.*; E.H.R.M., 13 juli 1983, zaak Zimmerman en Steiner, *ibid.*; E.H.R.M., 25 juni 1987, zaak Baggetta, *ibid.*; E.H.R.M., 25 juni 1987, zaak Milasi, *ibid.*

⁶⁹ H.R., 23 september 1980, *N.J.*, 1981, 116, met noot.

⁷⁰ E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Neumeister, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 41, § 18; E.H.R.M., 27 februari 1980, zaak Deweer, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 35, blz. 22, § 42.

⁷¹ E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Wemhoff, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 26-27, § 19.

formuleerd en de aanhouding van Wemhoff werd bevolen.

Ook in de zaak Neumeister oordeelde het Hof⁷² dat het vertrekpunt van de termijn de datum is waarop de betrokken persoon in beschuldiging wordt gesteld. Het Hof nam in die zaak een standpunt in dat afweek van dat van de Europese Commissie⁷³, die stelde dat de redelijke termijn begint te lopen vanaf het moment dat de verdenkingen waarvan iemand het voorwerp is, een weerslag hebben op de toestand van de betrokken persoon.

In andere zaken⁷⁴ heeft het Hof het criterium van de formele inbeschuldigingstelling als beginpunt van de redelijke termijn verlaten door te stellen dat als beschuldiging dient te worden beschouwd de officiële kennisgeving van het verwijt een misdrijf gepleegd te hebben en de betrokkenen in kennis werden gesteld dat een onderzoek tegen hen werd geopend.

Zoals eerder vermeld (zie nr. 8) heeft het Hof ook beslist dat de beschuldiging in sommige gevallen andere vormen dan een officiële kennisgeving kan aannemen, die evenwel van een zelfde verwijt doen blijken en die eveneens een belangrijke weerslag hebben op de toestand van de verdachte, zodat ook die omstandigheid de redelijke termijn een aanvang kan doen nemen⁷⁵. Bedoeld worden alle onderzoeksverrichtingen die het voorwerp zijn van een opsporingsonderzoek. Er is derhalve een ontwikkeling in de rechtspraak van het Hof geweest om het beginpunt van de redelijke termijn te bepalen, aanvankelijk het tijdstip van de formele inbeschuldigingstelling, later de omstandigheid waardoor iemand ervaart dat hij van misdrijf wordt verdacht.

De rechtspraak van het Europees Hof sluit trouwens aan bij die van de Europese Commissie, die stelt dat de term «charge» in artikel 6, lid 1, een autonoom begrip is en dat voor de vraag, vanaf welk ogenblik er van een «charge» sprake is, het systeem en de praktijk van de strafvervolgingen in de betrokken staat in beschouwing moeten worden genomen⁷⁶.

16. Om het vertrekpunt van de redelijke termijn te bepalen is in onze rechtspraak het arrest van het Hof van Cassatie van 4 oktober 1978 van belang.

De feiten waarop het arrest betrekking heeft, betroffen een op 2 juli 1976 gepleegde overtreding van het Wegverkeersreglement. Op 16 augustus 1976 werd de laatste on-

derzoeksopdracht uitgevoerd. Op 22 juli 1977, dit is elf maanden en zes dagen later, werd de dagvaarding betekend. Voor het Hof van Cassatie voerde de verdachte een schending aan van artikel 6, lid 1, EVRM, daar er tussen de laatste onderzoeksverrichting en de dagvaarding een termijn was verlopen die niet meer redelijk werd geacht.

Nopens het vertrekpunt van de redelijke termijn oordeelde het Hof «dat de redelijke termijn slechts dan bij het vooronderzoek ingaat wanneer de betrokkene ten gevolge van dat vooronderzoek verplicht is geweest bepaalde maatregelen te nemen om zich te verdedigen tegen de beschuldigingen die in de zin van het verdrag tegen hem werden ingebracht»⁷⁷.

Door die rechtspraak volgde het Hof de conclusie van de procureur-generaal E. Krings, die stelde dat de redelijke termijn pas dan bij het vooronderzoek een aanvang neemt, wanneer de betrokkene door dit vooronderzoek verplicht wordt bepaalde maatregelen te nemen om zijn verweer te organiseren.

Bij wijze van voorbeeld vermeldde E. Krings in zijn conclusie de inbeslagneming bij een handelaar waardoor deze geen gebruik meer zou kunnen maken van een belangrijk deel van de boekhouding, of de inbeslagneming van een aanzienlijke hoeveelheid grondstoffen, of nog, een vooronderzoek dat aanleiding zou geven tot veel ruchtbaarheid waardoor de eer en de faam van de betrokkene ernstig worden geschaad.

Volgens de stelling van E. Krings kan dus niet onverschillig welk vooronderzoek gelden bij het bepalen van het vertrekpunt van de redelijke termijn. Het vooronderzoek moet van die aard zijn dat diegene die er het voorwerp van is, genoodzaakt wordt zich tegen de beschuldiging te verweren.

De voormelde rechtspraak maakt het mogelijk met F. Lambrechts te besluiten dat het vertrekpunt van de redelijke termijn «niet eerst ingaat bij het verwijzen of dagvaarden, of het openen van een formeel onderzoek door de onderzoeksrechter, maar in het algemeen zodra de verdenking door de overheid een weerslag heeft op de persoonlijke toestand van de verdachte, zoals o.m. bij de aanhouding of eventueel de opleiding of medebrenging, de kennisgeving van het openen van een onderzoek, het verhoor door de onderzoeksrechter, de huiszoeking, het beslag op goederen bij de verdachte, het aanvatten van een expertise-onderzoek bij de verdachte, het geven van enige publiciteit aan de zaak, gaande van de fameuze lekken tot persconferenties»⁷⁸.

17. In Nederland oordeelde de Hoge Raad dat het vaststellen van het vertrekpunt van de redelijke termijn niet zozeer een rechtskwestie is maar vooral een oordeel van feitelijke aard, zoals trouwens de beoordeling van de redelijkheid van de termijn⁷⁹.

⁷² E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Neumeister, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 41, § 18.

⁷³ E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Neumeister, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 28, § 13.

⁷⁴ E.H.R.M., 16 juli 1971, zaak Ringeisen, *Publ. Cour*, reeks A, blz. 45, § 110; E.H.R.M., 27 februari 1980, zaak Deweer, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 35, blz. 24, § 46; E.H.R.M., 15 juli 1982, zaak Eckle, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 51, blz. 33-34, § 74; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Foti e.a., *Publ. Cour*, reeks A, vol. 56, blz. 18, § 53; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Corigliano, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 57, blz. 13, § 35.

⁷⁵ E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Foti e.a., *Publ. Cour*, reeks A, vol. 56, blz. 18, § 52; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Corigliano, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 57, blz. 13, § 34; E.H.R.M., 21 februari 1984, zaak Ozturk, *Publ. Cour*, reeks A, vol. 73, blz. 21, § 55.

⁷⁶ Rapport van 8 februari 1973 in de Huber-zaak, *Yearbook XVIII*, (1975), blz. 324 (325).

⁷⁷ Cass., 4 oktober 1978, *Arr. Cass.*, 1978-79, 144.

⁷⁸ F. LAMBRECHTS, o.c., *R.W.*, 1984-85, 797.

⁷⁹ Voor een overzicht van de evolutie in de rechtspraak in Nederland betreffende het vertrekpunt van de redelijke termijn in strafzaken wordt verwezen naar J.M. SJOCRONA, «Van onwenselijk naar onredelijk: over rechtvaardiging van de vervolgingsduur», *Delikt en Delinkwent*, 1986, 246; E. MYER, «Berechting binnen een redelijke termijn», *NJCM-bulletin* 10, (1985), 203-210. Zie ook H.R., 29 januari 1985, *N.J.*, 1985, 690.

Volgens de rechtspraak van de Hoge Raad vangt de dreiging van strafvervolgning aan vanaf «het moment waarop vanwege de Staat jegens de betrokkene een handeling is verricht waaruit deze heeft opgemaakt — en in redelijkheid heeft kunnen opmaken — dat het openbaar ministerie het ernstig voornemen heeft tegen hem een strafvervolgning in te stellen»⁸⁰.

De Hoge Raad gaat niet zo ver een daad van vervolging te eisen als vertrekpunt van de redelijke termijn. Een daad waaruit het ernstig voornemen van een vervolging blijkt, is voldoende. Aldus kan naar gelang van de omstandigheden van het geval het verhoor van de verdachte waarin deze bekentenissen aflegde, als aanvangsmoment voor de termijn gelden, omdat een verhoor onder bepaalde omstandigheden zozeer de verwachting van een vervolging bij de verdachte kan opwekken, dat deze op een behandeling binnen een redelijke termijn recht heeft⁸¹.

C. Eindpunt van de redelijke termijn

18. Gelet op de rechtsgrond van de redelijke termijn van het eerste lid van artikel 6 EVRM, ligt het eindpunt van de in aanmerking te nemen periode op het tijdstip waarop door de rechter aan de onzekerheid omtrent de rechtspositie van de verdachte een einde is gemaakt⁸².

Bij het onderzoek van de redelijke termijn van de strafvervolgning oordeelt het Europees Hof niet alleen over het gehele tijdsverloop van de strafvordering, dit is vanaf de beschuldiging tot de eindbeslissing, maar ook over de duur van de procedure bij en tussen de afzonderlijke instanties, alsmede het totale tijdsverloop van de gehele strafrechtspleging⁸³.

De redelijke termijn houdt bijgevolg niet op bij de betekening van de dagvaarding of de aanvang van het onderzoek ter terechtzitting, het eindpunt van de redelijke termijn is niet het moment waarop de behandeling ter terechtzitting een aanvang neemt, maar het tijdstip waarop de veroordeling, vrijspraak of ontslag van rechtsvervolgning in het strafgeding wordt uitgesproken, bij de beslissing ten gronde, en zonder dat nog hoger beroep of beroep in cassatie mogelijk zijn.

IV. RECHTSGEVOLGEN BIJ Overschrijding VAN DE REDELIJKE TERMIJN

19. Het EVRM bepaalt niet welke rechtsgevolgen aan een overschrijding van de redelijke termijn van artikel 6, lid 1, moeten worden verbonden.

⁸⁰ H.R., 22 mei 1979, *N.J.*, 1979, 301; H.R., 6 januari 1981, *N.J.*, 1981, 207; H.R., 27 oktober 1981, *N.J.*, 1982, 81.

⁸¹ H.R., 10 september 1985, *N.J.*, 1986, 494.

⁸² P. van DIJK en G.J.H., van HOOFF, o.c., blz. 296.

⁸³ E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Wemhoff, *Publ. Cour.*, reeks A, blz. 26 en 27, §§ 18 en 20; E.H.R.M., 27 juni 1968, zaak Neumeister, *Publ. Cour.*, reeks A, blz. 41, § 19; E.H.R.M., 28 juni 1978, zaak König, *Publ. Cour.*, reeks A, vol. 27, blz. 33, § 98; E.H.R.M., 15 juli 1982, zaak Eckle, *Publ. Cour.*, reeks A, vol. 51, blz. 34, § 76; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Foti e.a., *Publ. Cour.*, reeks A, vol. 56, blz. 19, § 54; E.H.R.M., 10 december 1982, zaak Corigliano, *Publ. Cour.*, reeks A, vol. 57, blz. 14, § 36.

Aanwijzingen worden gevonden in de rechtspraak, o.m. in het Eckle-arrest⁸⁴, waar het Europees Hof beslist dat de nationale rechter bij het bepalen van de straftoemeting rekening «kan» houden met de overschrijding van de redelijke termijn, waarbij de strafvermindering alsdan van die aard moet zijn dat zij aangepast is aan de omvang van de schade door de vertraging geleden.

Het Hof is van oordeel dat een daadwerkelijke strafvermindering een passend herstel kan zijn, zonder dat het zich uitspreekt over de onontvankelijkheid van de strafvordering als sanctie voor het lange tijdsverloop van de procedure.

20. Uit de rechtspraak van de strafrechtbanken van het ressort blijkt dat er tot aan de arresten van het Hof van Cassatie van 22 oktober 1986⁸⁵ en 18 november 1986⁸⁶ geen eensgezinde zienswijze bestond over de rechtsgevolgen die aan een overschrijding van de redelijke termijn worden verbonden, niettegenstaande de rechtsleer het niet-ontvankelijk verklaren van onredelijk lang lopende vervolgingen «als een gepast middel beschouwde om de gerechtelijke overheid voor zijn verantwoordelijkheid te plaatsen bij al te lang durende strafvervolgingen»⁸⁷.

21. In de zaak die aanleiding gaf tot het vonnis van de Correctionele Rechtbank te Kortrijk van 30 mei 1986⁸⁸ werden de gedaagden vervolgd wegens bedrieglijke en eenvoudige bankbreuk in een periode vanaf april 1980 tot 25 november 1980. De procureur des Konings vorderde op 5 februari 1981 een gerechtelijk strafonderzoek.

Op 28 juli 1981 werd in opdracht van de onderzoeksrechter een huiszoeking verricht ten einde activa behorende tot de failliete boedel op te sporen. De hoofdverdachte werd uitvoerig ondervraagd op 5, 6, 12 en 14 augustus 1981. De vordering van de procureur des Konings strekkende tot regeling van de procedure door de raadkamer dagtekende van 11 maart 1986, waarna de raadkamer, bij beschikking van 21 maart 1986, de drie verdachten verwees naar de correctionele rechtbank.

In de motivering van het vonnis besliste de rechtbank dat de gedaagden vanaf de maanden juli-augustus 1981 wisten dat zij het voorwerp uitmaakten van een gerechtelijk strafonderzoek.

Bij het beoordelen van de al dan niet redelijke termijn waarbinnen deze strafzaak haar verloop had gekend en waarbij de termijn werd onderzocht aan de hand van het driedelig redelijkheidscriterium (zie nr. 11), werd door de rechtbank geoordeeld:

— dat het gerechtelijk strafonderzoek eerder eenvoudige misdrijven als voorwerp had waarin het onderzoek na het laatste verhoor op 14 augustus 1981, binnen twee maanden voltooid had kunnen zijn;

— dat na het toesturen door de gerechtelijke politie aan de onderzoeksrechter van het laatste proces-verbaal van

⁸⁴ E.H.R.M., 15 juli 1982, zaak Eckle, *Publ. Cour.*, reeks A, vol. 51, blz. 31, § 67; blz. 32, § 70; blz. 38, § 87; blz. 39, § 94.

⁸⁵ Cass., 22 oktober 1986, *R.W.*, 1987-88, 535, *J.T.*, 1987, 51.

⁸⁶ Cass., 18 november 1986, *R.W.*, 1987-88, 537.

⁸⁷ F. LAMBRECHTS, o.c., 800. Zie ook D. PONCET, o.c., blz. 72.

⁸⁸ Corr. Kortrijk, 30 mei 1986, nr. 1916, in zake Vanden Busche M. (onuitgeg.).

verhoor, er gedurende twee jaar geen enkele onderzoeksdaad meer werd uitgevoerd;

— dat niettegenstaande het aandringen van de procureur des Konings op een spoedige afhandeling van het onderzoek, er toen opnieuw bijna twee jaren voorbijgingen zonder enige onderzoeksverrichting, tot de procureur des Konings op 9 mei 1985 de onderzoeksrechter verzocht enkele personen te verhoren over elementen die door de eerste gedaagde gedurende zijn ondervragingen van 12 en 14 augustus 1981 waren verstrekt, een opdracht waaraan de onderzoeksrechter slechts op 9 oktober 1985 gevolg gaf.

Uit het verloop van de rechtspleging kwam de rechtbank tot het besluit dat er door de houding van de gerechtelijke overheden gedurende meer dan vier jaren zonder enige aanwijsbare reden geen onderzoeksdaaden werden gesteld, wat tot gevolg had dat de beklaagden van 1981 tot 1986 in de onzekerheid verkeerden over het gevolg dat aan de verdenkingen zou worden verleend, daar waar, volgens de rechtbank de zaak reeds einde 1981, of begin 1982, bij de rechter ten gronde kon aanhangig worden gemaakt.

De rechtbank besloot tot de niet-ontvankelijkheid van de strafvordering. Tegen dit vonnis werd door de procureur des Konings hoger beroep ingesteld.

Bij arrest van 16 februari 1987 heeft de zesde kamer van uw Hof het verval van de strafvordering door verjaring vastgesteld, verjaring die was ingetreden op 26 september 1986.

22. In de zaak gevonnisd door de Correctionele Rechtbank te Ieper op 5 juni 1986⁸⁹ werd tegen de eerste verdachte, die het voorwerp uitmaakte van drie faillissementsvonnissen, een gerechtelijk strafonderzoek gevoerd o.m. wegens bedrieglijke en eenvoudige bankbreuk, valsheid in geschrifte, oplichting, verduistering van activa, feiten die zich voordeden in de periode vanaf mei 1978 tot 26 januari 1982.

De rechtbank oordeelde dat de redelijke termijn een aanvang had genomen op 17 oktober 1979, datum waarop de eerste verdachte in opdracht van de onderzoeksrechter een eerste maal werd verhoord door de commissaris voor gerechtelijke opdrachten en derhalve wist dat hij in verdenking was gesteld.

Verwijzend naar de data van de talrijke onderzoeksverrichtingen kwam de rechtbank tot de bevinding dat het onderzoek als afgesloten kon worden beschouwd op 27 juni 1982, daar alstoen het dossier nog slechts diende te worden aangevuld met het verslag van de deskundige die door de onderzoeksrechter was aangesteld om de boekhouding van de gefailleerde te onderzoeken.

Houwel de opdracht aan de deskundige dagtekende van 10 maart 1980, legde deze slechts op 13 juni 1983 zijn verslag neer, waarna het nog meer dan anderhalf jaar duurde vooraleer, ingevolge de vordering van 25 januari 1985 van de procureur des Konings, de beklaagden bij beschikking van de raadkamer van 23 april 1985 naar de correctionele rechtbank werden verwezen.

De rechtbank besloot dat de redelijke termijn voor de afhandeling van de strafvervolgingen werd overschreden ten gevolge van het stilzitten van de gerechtelijke overheid.

Verwezen werd naar de laattijdigheid van het deskundig onderzoek waaraan gedurende twee jaar en drie maanden niet werd voortgewerkt, en de laattijdigheid waarmee de regeling van de procedure voor de raadkamer werd gevorderd door de procureur des Konings.

Door de raadslieden van de verdachten werd de niet-ontvankelijkheid van de strafvordering gepleit wegens de onredelijke vertraging die de afhandeling van het onderzoek had gekend.

De rechtbank oordeelde dat de niet-ontvankelijkheid van de strafvordering de ontoelaatbaarheid van de talrijke burgerlijke vorderingen tot gevolg zou hebben en dat, hoewel de overschrijding van de redelijke termijn ernstig was, de onzekerheid over de schuldvraag als zodanig, gedurende het gerechtelijk strafonderzoek, niet zo zwaar op de beklaagden kon hebben gewogen.

De rechtbank verwierp dientengevolge de door de verdediging gepleite niet-ontvankelijkheid van de strafvordering, maar oordeelde dat met de schending van de redelijke termijn rekening diende te worden gehouden bij het bepalen van de strafmaat.

Na het quantum van de straffen te hebben bepaald, verminderde de rechtbank, wegens de overschrijding van de redelijke termijn, zowel de hoofdgevangenisstraffen als de geldboeten, tot een derde⁹⁰.

Nadat tegen dit vonnis door de procureur des Konings hoger beroep werd ingesteld, heeft de zesde kamer van uw Hof bij arrest van 10 mei 1988 het verval van de strafvordering door verjaring vastgesteld.

23. In het arrest van de zesde kamer van uw Hof van 30 juni 1986⁹¹ werd beslist dat, wanneer de redelijke termijn wordt overschreden met toepassing van artikel 6, lid 1, EVRM, de strafvordering niet meer toelaatbaar «moet» worden verklaard.

De feiten die aanleiding gaven tot voormeld arrest, hadden het voorwerp uitgemaakt van een gerechtelijk strafonderzoek dat op 5 januari 1981 werd gevorderd door de procureur des Konings te Ieper wegens eenvoudige en bedrieglijke bankbreuk.

Bij de beoordeling van de redelijkheid van de termijn waarbinnen de strafvervolgingen hun verloop hadden gekend, werd o.m. door het Hof vastgesteld, dat het onderzoek, zonder enige reden, volledig was stilgevallen van mei 1982 tot september 1983 en dat, ook zonder enige aanvaardbare reden, het door de onderzoeksrechter meegedeel-

⁹⁰ De eerste verdachte werd veroordeeld tot een hoofdgevangenisstraf van drie jaar en een geldboete van 1.200 F (x60) of 3 maanden vervangende gevangenisstraf; de tweede verdachte tot een hoofdgevangenisstraf van drie maanden en een geldboete van 150 F (x60) of vijftien dagen vervangende gevangenisstraf. De rechtbank oordeelde dat, gelet op de overschrijding van de redelijke termijn de straf wordt verminderd tot één derde, nl. voor de eerste verdachte een hoofdgevangenisstraf van één jaar en een geldboete van 400 F (x60) of veertig dagen vervangende gevangenisstraf, en voor de tweede verdachte, een hoofdgevangenisstraf van één maand en een geldboete van 50 F (x60) of acht dagen vervangende gevangenisstraf. Daarenboven besliste de rechtbank dat de strafuitvoering van de hoofdgevangenisstraffen werd uitgesteld voor een termijn van vijf jaar, behalve de door de veroordeelden ondergane voorhechtenis.

⁹¹ Hof Gent, 30 juni 1986, *T.G.R.*, 1986, 44.

⁸⁹ Corr. Ieper, 5 juni 1986, nr. 267, in zake Suffys Eddy e.a. (onuitgeg.).

de dossier geen enkel gevolg had vanaf september 1983 tot oktober 1985, waarbij noch de aard van de feiten, noch enig ander aanvaardbare reden een dergelijke nutteloze vertraging kon rechtvaardigen.

Het Hof oordeelde dat de beklaagden dan ook terecht aanvoerden dat hun recht op de behandeling van de grondheid van de tegen hen ingestelde strafvervolgving binnen een redelijke termijn, geschonden werd, zodat de strafvordering niet meer toelaatbaar werd verklaard.

24. Het Hof van Cassatie heeft bij arrest van 18 november 1986 het arrest van 30 juni 1986 van uw Hof vernietigd.

Het Hof van Cassatie baseerde zijn beslissing op de overweging «dat noch artikel 6, lid 1, EVRM, noch enig andere bepaling van het verdrag of van een nationale wet de gevolgen aanduidt die de feitenrechter aan een door hem vastgestelde overschrijding van de voor de behandeling van de zaak redelijke termijn zou moeten verbinden; dat het verdrag niet bepaalt dat de sanctie van die overschrijding zou bestaan in de niet-ontvankelijkheid van de ingestelde vervolgingen; dat de kwestieuze gevolgen moeten beoordeeld worden in functie van het bewijs van de feiten, enerzijds, van het aan die feiten te verbinden strafgevolg, anderzijds», en het Hof besloot dat «de appelrechters, door uit hun enkele vaststelling dat de voor de behandeling van de zaak redelijke termijn overschreden werd, af te leiden dat het hof van beroep de tegen de verweerders ingestelde strafvordering niet meer toelaatbaar 'moet' verklaren, de draagwijdte van artikel 6, lid 1, EVRM miskennen»⁹².

Ten aanzien van de rechtsgevolgen van de overschrijding van de redelijke termijn, bevestigde het Hof van Cassatie door dit arrest zijn rechtspraak van het arrest van 22 oktober 1986⁹³.

De arresten van het Hof van Cassatie van 22 oktober 1986 en 18 november 1986 hebben niet belet dat door sommige correctionele rechtbanken van het rechtsgebied de niet-ontvankelijkheid van de strafvordering toch wordt toegepast om de onredelijke vertraging van de strafvervolgingen te sanctioneren.

25. Aldus werd bij vonnis van 23 maart 1987 van de Correctionele Rechtbank te Dendermonde⁹⁴ de strafvordering ontoelaatbaar verklaard wegens overtreding van de redelijke termijn.

Het betrof een zaak waarin negenentwintig personen werden vervolgd wegens overtreding van de B.T.W.-wetgeving, daar gebleken was dat vanaf 1976 tot 1981 goederen werden verkocht aan handelaars zonder dat voor de verkopen facturen werden opgemaakt. Nadat een opsporingsonderzoek was geopend door de bijzondere belastinginspectie, werd op 10 oktober 1981 een gerechtelijk strafonderzoek gevorderd.

Op 11 juli 1985 werd door de onderzoeksrechter het dossier meegedeeld. Pas op 18 september 1986 zond de procureur des Konings het dossier terug over aan de onderzoeksrechter met het oog op regeling van de procedure voor de raadkamer.

In het vonnis stelde de rechtbank vast dat, tussen de aan-

vang van de feiten die de beklaagden ten laste werden gelegd en de datum waarop zij zich voor de vonnisrechter moesten verantwoorden, er bijna tien jaren waren verlopen, waaronder een periode van meer dan een jaar gedurende welke het gerechtelijk strafonderzoek had stilgelegen. De rechtbank oordeelde dat de zaak niet binnen een redelijke termijn was «aangebracht» en dat derhalve de strafvordering ontoelaatbaar was.

Tegen dit vonnis werd door de procureur des Konings hoger beroep ingesteld. Door de derde kamer van uw Hof werd, bij arrest van 1 oktober 1987, het verval van de strafvordering door verjaring vastgesteld, daar bij de behandeling van de zaak voor het Hof meer dan zes jaren verstreken waren sinds de laatste nuttige stuitingsdaad van de strafvordering.

26. In de zaak die leidde tot het vonnis van de Correctionele Rechtbank te Gent van 16 oktober 1987⁹⁵ werden vijf verdachten vervolgd, o.m. wegens het houden van een huis van ontucht, aanranding van de eerbaarheid met geweld of bedreiging en diefstal, misdrijven gepleegd vanaf juni 1982 tot 16 juni 1983.

In de motivering van het vonnis werd o.m. vermeld:

— dat de rechtbank het vertrekpunt van de redelijke termijn situeerde in de periode vanaf 5 mei 1983 tot 26 mei 1983, omdat de verdachten in die tijdsspanne voor het eerst werden «verontrust»;

— dat het onderzoek had stilgelegen vanaf 6 juni 1983 tot 15 mei 1986, datum waarop voor de raadkamer de verwijzing werd gevorderd naar de correctionele rechtbank;

— dat, door het aanslepen van het gerechtelijk strafonderzoek, de eerste beklaagde zich bij de behandeling van de zaak ten gronde niet meer in de mogelijkheid bevond te laten overgaan tot een confrontatie, niettegenstaande hij tijdens het onderzoek steeds op die confrontatie had aangedrongen.

De rechtbank oordeelde o.m. dat «het dadenloze intermezzo van het openbaar ministerie, elke redelijke kans op een efficiënte verdediging onmogelijk had gemaakt, wat de meest strenge sanctie rechtvaardigt waarbij een loutere strafvermindering niet voldoende is om het toegebrachte nadeel, gevolg aan de inertie van het openbaar ministerie, te rechtvaardigen» en dat «rekening houdend met alle voorgebrachte gegevens en in functie van het bewijs der feiten en het aan die feiten te verbinden strafgevolg, moet besloten worden tot de niet-ontvankelijkheid van de ingestelde strafvordering».

Tegen dit vonnis werd door de procureur des Konings hoger beroep ingesteld. In het arrest van de vierde kamer van uw Hof van 29 maart 1988 werd geoordeeld dat de strafvervolgingen, in tegenstelling met de zienswijze van de eerste rechter, hun verloop hadden binnen de redelijke termijn. Het Hof motiveerde zijn zienswijze als volgt: «Doordat de rechten van de verdediging niet gekrenkt werden, komt de ongemotiveerde vertraging in de behandeling van het strafdossier op zichzelf niet voor als een reden om de vervolgingen ontoelaatbaar te verklaren maar wel als een geldige reden om hiermede rekening te houden bij het bepalen van de strafmaat. De beklaagde heeft immers door de

⁹² Cass., 18 november 1986, *R.W.*, 1987-88, 537.

⁹³ Cass., 22 oktober 1986, *R.W.*, 1987-88, 535, *J.T.*, 1987, 51.

⁹⁴ Corr. Dendermonde, 23 maart 1987, nr. 1401, in zaak Baeten Renaat e.a. (onuitgeg.).

⁹⁵ Corr. Gent, 16 oktober 1987, nr. 3585, in zaak Du Jardyn Rudi e.a. (onuitgeg.).

langere duur van de afhandeling van zijn proces allerlei problemen, moeilijkheden en onzekerheden kunnen onder vinden die zich bij normale tijdige afhandeling niet zouden voorgedaan hebben. Het Hof oordeelt dat er geen redenen aanwezig zijn om tot de niet-toelaatbaarheid van de strafvervolg ing te beslissen»⁹⁶.

In de motivering van de strafmaat zegt het Hof dat, bij het bepalen van de straftoemeting, rekening werd gehouden met de vertraging die de afhandeling van de strafvervolg ing had opgelopen.

Tegen dit arrest werd door een der veroordeelden beroep in cassatie ingesteld. Bij mijn weten heeft het Hof tot nog toe geen uitspraak gedaan.

27. De rechtspraak van het Hof van Cassatie nopens de rechtsgevolgen bij overschrijving van de redelijke termijn stemt overeen met die van de Hoge Raad der Nederlanden, die bij arrest van 7 april 1987⁹⁷ besliste dat de rechter bij overschrijding van de redelijke termijn het openbaar ministerie niet onontvankelijk «moet» verklaren (te vergelijken in het Belgische recht met het vervallen verklaren van de strafvordering), maar dat hij ook een lagere straf kan opleggen dan de verdachte zou hebben gekregen als die termijn niet was overschreden.

Eerder had de Hoge Raad in meerdere arresten beslist dat, bij schending van de regel van de redelijke termijn, «de vervolging geacht moet worden zo zeer in strijd te zijn met de fundamentele beginselen van een goede procesorde dat het recht tot vervolging aan het openbaar ministerie moet komen te ontvallen en dit mitsdien niet ontvankelijk behoort te worden geacht»⁹⁸.

In de conclusie voor het arrest van de Hoge Raad van 18 november 1980 verantwoordde de advocaat-generaal Biegmann-Hartogh die sanctie in de volgende bewoordingen: «Op het overschrijden van in de wet geregelde termijnen staat de sanctie van de niet-ontvankelijkheid, waarom zou dit anders zijn bij een — zij het minder exact omschreven — in een verdrag neergelegde termijn?»⁹⁹.

Geruime tijd werd dan ook in Nederland, bij ernstige termijnoverschrijding, de sanctie van de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie door de rechtsleer vrijwel algemeen aanvaard als een gepaste sanctie, niet zozeer omdat het aan het openbaar ministerie te wijten zou zijn wanneer termijnen worden overschreden, de oorzaak kan ook liggen bij de onderzoeksrechter of bij de rechter die ten gronde moest oordelen, maar omdat de niet-ontvankelijkheid duidelijk maakt dat geen uitspraak over de feiten wordt gedaan, of zoals Th. W. van Veen uitdrukt «de niet-ontvankelijkheid is het antwoord, waarbij het best wordt uitgedrukt dat het strafrechterlijk apparaat niet in staat is geweest tijdig tot een oordeel te komen»¹⁰⁰.

Op de sanctie van de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie wegens overschrijding van de redelijke ter-

mijn is in Nederland kritiek ontstaan. In zijn conclusie voor het arrest van de Hoge Raad van 29 januari 1985 noemde de advocaat-generaal Leijten die sanctie een paardemiddel, waarbij hij stelde dat «de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie in zijn vervolging voor de samenleving bijna steeds moeilijk aanvaardbaar zal zijn, waar het een ernstig delict betreft, waarvan vaststaat dat het door de verdachte is gepleegd. Dat die te trage berechting wel van invloed is op de strafmaat, zal de samenleving zo al niet begrijpen, dan toch — in meerderheid — gelaten aanvaarden»¹⁰¹.

Leijten was van oordeel dat de vertraging in de afhandeling van de strafvervolg ing diende te worden vertaald in een geringere strafmaat en dat slechts dan tot de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie kan worden beslist «waar de vertraging de spuigaten uitloopt, omdat vertraging die beneden dat omineuze niveau blijft, ook en adequater kan worden gecorrigeerd in de strafmaat»¹⁰².

V. SLOTBESCHOUWINGEN

28. Het zij mij toegestaan deze uiteenzetting af te sluiten met de woorden van Jhering: «Il n'y a pire injustice que la justice tardive», geciteerd door D. Poncet in zijn boek *La protection de l'accusé par la Convention Européenne des Droits de l'Homme*¹⁰³.

Diegene die van misdrijf wordt beschuldigd, heeft het recht binnen een redelijke termijn gevonnist te worden, immers, naarmate de tijd verstrijkt wordt het bestraffen minder zinvol, of zoals Th. W. van Veen stelt: «Het strafproces is een gebeurtenis die haar betekenis vooral ontleent aan de wijze waarop, en de tijd waarbinnen, zij plaats vindt. Als die wijze te oppervlakkig wordt en die tijd te lang, komt er een ogenblik waarop het strafproces zijn functie in de rechtshandhaving verliest»¹⁰⁴.

Belangrijk in de rechtspraak van het Hof van Cassatie nopens de redelijke-termijnproblematiek is het arrest van 4 oktober 1978¹⁰⁵, waarin door het Hof aanduidingen worden verstrekt over het bepalen van de aanvang van de redelijke termijn en de criteria die kunnen gelden om de redelijkheid van die termijn te beoordelen. De redelijke termijn kan reeds een aanvang nemen vanaf het vooronderzoek wanneer de tijdens het vooronderzoek gedane onderzoeksverrichtingen van die aard zijn geweest dat de betrokkene zich tegen de beschuldiging heeft moeten verdedigen. Het arrest verstrekt tevens criteria aan de hand waarvan de redelijke termijn kan worden beoordeeld. De criteria zijn niet limitatief, zodat andere dan die in het arrest vermeld, in acht kunnen worden genomen.

Uit de conclusie van de procureur-generaal E. Krings voor het arrest van het Hof van Cassatie van 4 oktober 1978 en die door het Hof wordt gevolgd, kan worden afge-

⁹⁶ Hof Gent, 29 maart 1988, nr. 61.790, in zake Du Jardyn Rudi e.a. (onuitgegl.).

⁹⁷ H.R., 7 april 1987 (nr. 80.198), *NJB*, 1987, afl. 19, nr. 129.

⁹⁸ H.R., 29 september 1980, *NJ*, 1981, nr. 116; H.R., 18 november 1980, *NJ*, 1981, nr. 118; H.R., 9 maart 1982, *NJ*, 1982, nr. 409; H.R., 3 januari 1984, *NJ*, 1984, nr. 403.

⁹⁹ H.R., 18 november 1980, *NJ*, 1981, nr. 118.

¹⁰⁰ Th. W. van VEEN, «Over het kwaad der lopende vonnissen», *Themis*, 1980, 119.

¹⁰¹ H.R., 29 januari 1985, *NJ*, 1985, nr. 690, conclusie van het openbaar ministerie. Zie ook H.R., 16 september 1985, *NJ*, 1986, nr. 250.

¹⁰² H.R., 29 januari 1985, *NJ*, 1985, nr. 690, conclusie van het openbaar ministerie.

¹⁰³ D. PONCET, o.c., blz. 64, nr. 52.

¹⁰⁴ Th. W. van VEEN, o.c., blz. 119.

¹⁰⁵ Cass., 4 oktober 1978, *R.D.P.*, 1979, 55, *Arr. Cass.*, 1978-79, 144.

leid dat de redelijke termijn waarbinnen de strafvervolgingen volgens artikel 6, lid 1, EVRM hun verloop moeten kennen, hoofdzakelijk toepassing vindt naar aanleiding van belangrijke misdrijven. Het Hof was van oordeel dat bij minder belangrijke misdrijven, o.a. de overtredingen, de korte verjaringstermijn van de strafvordering voldoende waarborgen biedt om de rechtsonderhorige binnen een redelijke termijn te zien berecht worden.

Het arrest van 4 oktober 1978 bevat evenwel geen aanduidingen over de gevolgen die een overschrijding van de redelijke termijn heeft op de strafvordering.

Nopens die aangelegenheid heeft het Hof van Cassatie later, zoals reeds vermeld, zijn standpunt bepaald in het arrest van 22 oktober 1986¹⁰⁶, dat heeft beslist dat het overschrijden van de redelijke termijn niet wordt gesanctioneerd door de niet-ontvankelijkheid van de strafvordering, doch slechts aanleiding kan zijn voor de feitenrechter om te oordelen of er door de lange duur van het onderzoek bewijzen teloor zijn gegaan, zodat de rechter niet meer kan beslissen. Met de overschrijding van de redelijke termijn kan hij alsdan rekening houden bij het bepalen van de strafmaat.

Voormeld arrest van 22 oktober 1986 is eveneens van belang voor de rechtspleging van het hof van assisen, aangezien het arrest besliste dat, ingeval vóór het verdict door de beschuldigde wordt opgeworpen dat de strafvordering niet is geschied binnen de redelijke termijn, de jury, zonder het hof, oordeelt of de bewijzen voldoende zijn om haar van de schuld te overtuigen. Wanneer de jury bevestigend heeft geantwoord op de schuldvragen en de beschuldigde eerst dan aanvoert dat de overschrijding van de redelijke termijn hem schade heeft berokkend, zal het hof, samen met de jury beslissen welke gevolgen voor het bepalen van de strafmaat aan de overschrijding van die termijn moeten worden verbonden.

29. Op de rechtspraak van de hoven en rechtbanken betreffende de beoordeling van de redelijke termijn van artikel 6, lid 1, EVRM is kritiek ontstaan, omdat een al te ruime interpretatie zou worden gegeven aan de beoordeling van de feiten in concreto. Gesteld wordt dat de strafrechtbanken geneigd zijn naar allerlei voorwendsels te zoeken om te oordelen dat de termijn toch nog redelijk is¹⁰⁷. In die kritiek wordt o.m. verwezen naar het arrest van het Hof van Beroep te Antwerpen van 4 november 1983¹⁰⁸, een zaak waarin vier jaren waren verstreken tussen de feiten en de behandeling door het hof, waarbij het openbaar ministerie stelde dat er geen schending was van de redelijke termijn omdat rekening moet worden gehouden met de voorrang die meer dringende zaken vergen.

Bij de beoordeling van de redelijke termijn zou tevens te veel de nadruk worden gelegd op het element «belang van de zaak voor de betrokkene»¹⁰⁹; ook in minder belangrijke zaken zou de redelijke termijn in acht moeten worden genomen, daar de vaststelling van de gegrondheid van een

strafvordering aangaande een lichte overtreding voor de betrokkene van groot belang kan zijn¹¹⁰.

30. Een van de oorzaken die al te vaak aanleiding zijn tot grote vertraging bij de afhandeling van strafzaken, is de boekhoudkundige expertise.

De redelijke-termijnzaken hebben meestal betrekking op zaken van bedrieglijke bankbreuk, al dan niet gepaard met oplichting, vervalsing van documenten en hiermee samenhangende fiscale fraudes, waarbij steeds wordt overgegaan tot de aanstelling van boekhoudkundige deskundigen.

Opvallend is de traagheid van de afwerking van die boekhoudkundige verslagen.

Weliswaar is de boekhoudkundige expert, zoals trouwens iedere deskundige, slechts een helper van het gerecht, die zijn taak vervult onder het toezicht van de magistraat, hij geeft slechts een advies, dat de rechter niet hoeft te volgen, maar in de praktijk is het advies van de gerechtsdeskundige in strafzaken meestal doorslaggevend, omdat de deskundige zich beweegt op een terrein waar de magistraat onbevoegd is¹¹¹.

Over het nut van technische raad die een deskundige aan de magistraat verstrekt, die soms gedurende meerdere jaren heeft gewacht op de resultaten van het deskundigenonderzoek, kan ten eerste worden getwijfeld.

Zonder overdrijving mag gesteld worden dat in strafvervolgingen waarbij een beroep moet worden gedaan op boekhoudkundige experts, de onredelijke vertraging in de afhandeling van strafvervolgingen de regel is geworden¹¹².

De oorzaken van die toestand zijn hier niet aan de orde, maar toch dient te worden gewezen op het beperkt aantal boekhoudkundige deskundigen waarop een beroep kan worden gedaan, het ingewikkeld karakter van de uit te voeren opdrachten en het groot aantal bescheiden die meestal in dat soort zaken door de aangestelde deskundige bij de uitvoering van zijn opdracht moeten worden onderzocht. Daarenboven zijn het vaak steeds dezelfde deskundigen die worden aangesteld, zodat zij op den duur overbelast worden.

De noodzaak te beschikken over goede boekhoudkundige experts laat zich nog sterker voelen bij de bestrijding van de economische criminaliteit, een vorm van delinquentie die vaak vertakkingen heeft in verscheidene landen tegelijk en waarmede de parketten steeds meer worden geconfronteerd ten gevolge van de groei van het internationaal handelsverkeer¹¹³.

In uw verslag over het rechtspreken tijdens het kalender-

¹¹⁰ P. van DIJK en G.J.H. van HOOFF, o.c., blz. 285.

¹¹¹ J. CERCKEL, «Het deskundigenonderzoek in strafzaken», *R.W.*, 1968-69, 196; H. BEKAERT, *La manifestation de la vérité dans le proces pénal*, E. Bruylant, Brussel, 1972, 142.

¹¹² In een zaak die aanleiding gaf tot de beschikking van de raadkamer van de Correctionele Rechtbank te Kortrijk van 25 maart 1988, waarbij de verjaring van de strafvordering werd vastgesteld, werd de boekhoudkundige expert door de onderzoeksrechter aangesteld op 17 april 1981 en werd het verslag neergelegd op 9 juli 1986.

¹¹³ J. MATTHIJS, «Een dwingende noodzaak: het systematiseren en het opbouwen van een zelfstandig gestructureerd economisch strafrecht en strafprocesrecht», rede uitgesproken op de plechtige openingszitting van het Hof van Beroep te Gent op 1 september 1975, *R.W.*, 1975-76, 325, nr. 5.

¹⁰⁶ Cass., 22 oktober 1986, *R.W.*, 1987-88, 535, J.T. 1987, 51.

¹⁰⁷ F. LAMBRECHTS, o.c., 795.

¹⁰⁸ Hof Antwerpen, 4 november 1983, nr. 1182, in zake Theys Hubert e.a. (onuitgeg.).

¹⁰⁹ F. LAMBRECHTS, o.c., 796.

jaar 1986 in het ressort van dit Hof hebt U, Mijnheer de Procureur-generaal, erop gewezen dat «meerdere zware strafzaken, vooral financiële zaken, waarin belangrijke openbare en private belangen zijn betrokken, niet tijdig hun beslag kunnen krijgen voor de rechtscolleges, die zich wettelijk verplicht zien het verval van de strafvordering vast te stellen, wat neerkomt op de negatie, of de miskenning van de rechtsregel, zij het op louter formele gronden»¹¹⁴.

Als een der oorzaken van die toestand vermeldde U de laattijdige neerlegging van de deskundige verslagen.

Zou het gebrek aan bevoegde boekhoudkundige experts niet kunnen worden verholpen door aan de parketten de mogelijkheid te verschaffen een beroep te doen op gespecialiseerde hogere ambtenaren die met een deskundigenopdracht zouden worden belast en die naar aanleiding van die opdracht bijstand zouden verlenen aan de magistraat?¹¹⁵

De deskundige met het statuut van ambtenaar zou zich alsdan voltijds inlaten met het afwerken van de hem toevertrouwde opdracht, wat een gevoelige verbetering zou zijn in vergelijking met de huidige toestand waar de boekhoudkundige expert de afwerking van de opdracht hem verleend door de magistraat, vaak als een bijkomstige activiteit beschouwt, die hem zelden aanzet tot grote spoed. De aanstelling van een ambtenaar als deskundige zou ook tot gevolg hebben dat de soms bovenmatige onkosten van de boekhoudkundige expertises worden voorkomen.

¹¹⁴ G.J.Y. VERHEGGE, «Verslag over het rechtspreken tijdens het kalenderjaar 1986 in het ressort van het Hof van Beroep te Gent», *R. W.*, 1987-88, 614.

¹¹⁵ P.H. BOLLE, «Les lenteurs de la procédure pénale», *Rev. Sc. Crim. et Dr. Pén. Comp.*, 1982, 298.

Dit voorstel is, naar het mij voorkomt, volkomen in overeenstemming met de Aanbeveling van het Ministercomité van de Raad van Europa betreffende de bestrijding van de economische criminaliteit, die een nauwere samenwerking tussen gerecht en administratie aanmoedigt¹¹⁶.

De duur van strafvervolgelingen hangt af van de ijver van het openbaar ministerie, van de rechter en zelfs van de verdachte en diens raadsman.

In niet mindere mate echter is de duur van strafvervolgelingen ook afhankelijk van middelen die uitsluitend door de wetgever kunnen worden verschaft, met name de uitbouw van een magistratenkorps dat over een voldoende moderne uitrusting beschikt om de werkmethodes aan te passen¹¹⁷, alsmede het in het leven roepen van rechtsplegingen van dien aard dat de rechtsbedeling wordt versneld¹¹⁸. Alsdan zal het bespoedigen van de afhandeling van strafvervolgelingen de degelijkheid van de beslissingen niet in het gedrang brengen en zal de snelheid waarmee de vervolgingen gebeuren, het resultaat niet ongunstig beïnvloeden.

¹¹⁶ La criminalité des affaires. Conseil de l'Europe, Strasbourg 1981, Aanbeveling nr. R (81) 12 van het Ministercomité van de Raad van Europa betreffende de bestrijding van de economische criminaliteit, blz. 9.

¹¹⁷ In het hoofdartikel van het dagblad *De Standaard* van 22 juli 1988 onder de titel «Schuldig verzuim» schrijft Manu RUYS: «Alle ministers van Justitie hebben de jongste twintig jaar steeds opnieuw — en meestal tevergeefs — aangedrongen op een verruiming van hun middelen. Hun departement werd steeds als eerste overgeleverd aan de hakbijl van de bezuinigingen. Daarom blijven de magistraten werken als in de negentiende eeuw.»

¹¹⁸ J. LECLERCQ, «Variations sur le thème pénalisation — dépenalisation», rede uitgesproken op de plechtige openingszitting van het Hof van Beroep te Bergen op 1 september 1978, blz. 26.

VERSLAG OVER HET RECHTSPREKEN TIJDENS HET KALENDERJAAR 1987 IN HET RESSORT VAN HET HOF VAN BEROEP TE GENT

door de procureur-generaal G.J.Y. VERHEGGE op de plechtige openingszitting van het Hof van Beroep te Gent op 1 september 1988

1. Hof van beroep

1.1. Burgerlijke zaken

Er werden in 1987 3.675 nieuwe burgerlijke zaken ingeleid voor het hof van beroep. Het waren er 3.172 in 1986 en 2.845 in 1985. Er werden tijdens het kalenderjaar 1987 2.599 eindarresten (2.685 in 1986) en 401 tussenarresten gevelde; in 1986 357, terwijl er 55 zaken van de rol werden geschrapt. Er werden aldus in 1987 42 arresten in civiele betwistingen minder uitgesproken dan in 1986, de schrapingen niet meegeteld.

Op 31 december 1987 waren er voor het hof 15.409 «han-

gende» civiele zaken; op 31 december 1986 waren er 14.367.

1.2. Fiscale zaken

Er werden 236 zaken ingeleid. Er werden 80 zaken definitief afgehandeld; in 1986: 72, in 1985: 68.

1.3. Strafzaken

Het aantal voor de correctionele kamers ingeleide zaken bedroeg 2.070. Er werden door deze kamers van uw hof 2.217 arresten gevelde, waaronder 2.055 eindarresten (inbe-

grepen 86 arresten «gesloten deuren» en 52 arresten «onmiddellijke aanhouding»), 70 arresten op verzet en 92 tussenarresten. In 1986 bedroeg het aantal arresten 2.486, in 1985 2.551, en in 1984 2.367. Het aantal arresten door de correctionele kamers van uw hof in 1987 uitgesproken bedroeg dus 269 arresten minder dan in 1986.

Door de kamer van inbeschuldigingstelling werden er in haar hoedanigheid van onderzoeksgerecht en inzake preventieve hechtenis 994 arresten geveld (in 1986: 1.094, in 1985: 983, en in 1984: 984).

Inzake herstel in eer en rechten sprak deze kamer 902 arresten uit (1986: 823, 1985: 695, 1984: 617).

De Hoven van Assisen van Gent en Brugge beoordeelden samen 13 criminele zaken. In 1986 beoordeelden deze hoven samen 12 zaken.

Inzake jeugdbescherming sprak uw hof 152 arresten uit. In 1986 was dit 137 arresten.

2. De rechtbanken van eerste aanleg

Aantal ingeleide burgerlijke zaken: 34.619 (in 1984: 31.779; in 1985: 31.404; in 1986: 33.991).

Het aantal vonnissen in burgerlijke zaken bedroeg: 28.637 (in 1984: 22.857; in 1985: 22.758; in 1986: 24.968).

Bovendien werden in 1987 25.906 beschikkingen uitgesproken (o.a. in kort geding, inzake echtscheiding door onderlinge toestemming, en door de beslagrechter) (in 1984: 25.390; in 1985: 25.150; in 1986: 26.621).

In 1987 werden 19.100 vonnissen in correctionele zaken — in eerste aanleg — uitgesproken (in 1986: 19.076; in 1985: 18.088; in 1984: 20.914).

In 1987 werden 2.222 verkeerszaken (artt. 418-420 Wsr.) door de raadkamers na contraventionalisatie naar de politierechter verwezen (2.158 in 1986).

Het aantal notities door de parketten aangelegd bedroeg in 1987 277.530, d.i. 4.392 notities meer dan in 1986 — (in 1986: 273.138; in 1985: 281.078; in 1984: 284.730).

3. De rechtbanken van koophandel

Er werden in 1987 18.130 vonnissen over de zaak zelf uitgesproken (blijft stijgen: in 1986: 17.032; in 1985:

16.420; in 1984: 15.890). Het aantal tussenvonnissen bedroeg 4.919 in 1987 (in 1986: 5.412; in 1985: 5.542; in 1984: 5.386).

In 693 vonnissen werd het faillissement uitgesproken (812 in 1986; 770 in 1985; 817 in 1984).

Er waren 16 aanvragen voor een gerechtelijk akkoord (22 in 1986; 18 in 1985; 28 in 1984).

4. De vrederechten en de politierechtbanken

4.1. De vrederechten

Het aantal in 1987 ingeschreven zaken (die op de rol der verzoekschriften inbegrepen) bedroeg 47.457 (in 1986: 47.189; in 1985: 46.149; in 1984: 45.832).

Het aantal processen-verbaal van minnelijke schikking bedroeg in 1987: 17.349 (in 1986: 15.457; in 1985: 15.514; in 1984: 15.517).

Het aantal eindvonnissen bedroeg in 1987 37.409 (in 1986: 39.236; in 1985: 37.302; in 1984: 36.732).

Het aantal tussenvonnissen bedroeg in 1987 6.467 (in 1986: 5.739; in 1985: 5.580; in 1984: 5.381).

4.2. De politierechtbanken

Er werden in 1987 42.851 nieuwe zaken ingeleid (in 1986: 42.132; in 1985: 41.878; in 1984: 41.904).

Er werden in 1987 door de politierechtbanken 42.208 eindvonnissen uitgesproken (in 1986: 41.608; in 1985: 41.261; in 1984: 41.066).

Bovendien werden door het parket 179.515 zaken met toepassing van de wet van 28 juni 1984 afgehandeld buiten de rechter om.

Hierna volgen meer gedetailleerde cijfergegevens.

Het hof van beroep

— aantal cassatieberoepen in strafzaken: 277 (in 1986: 317; in 1985: 295; in 1984: 213).

— vernietigingen: 26

— verwerpingen: 185

— hangende: 66.

Rechtbanken van eerste aanleg

	Gent	Dendermonde	Oudenaarde	Brugge	Kortrijk	Ieper	Veurne
Burgerlijke zaken							
- aantal nieuwe zaken	8.384	7.934	2.438	7.436	5.565	1.399	1.463
- aantal vonnissen (inbegrepen tussenvonnissen)	7.370	5.381	2.560	5.540	5.147	1.005	1.634
- aantal beschikkingen (o.a. kort geding, beslagrechter, echtscheiding door onderlinge toestemming enz.)	7.631	5.399	1.323	5.255	3.035	1.827	1.436
- correctionele zaken, aantal notities parket	75.616	64.853	19.995	56.038	34.520	11.779	14.729
- aantal vonnissen (voor aantal beroepen hiertegen, zie rubriek ingeleide zaken hof van beroep	3.456	4.972	1.305	3.953	3.692	869	853

Rechtbanken van eerste aanleg

	Gent	Dendermonde	Oudenaarde	Brugge	Kortrijk	Ieper	Veurne
- aantal vonnissen (correctionele rechtbank in graad van hoger beroep)	1.158	536	231	649	800	175	147
- beschikkingen van de raadkamer	1.314	1.519	715	1.910	1.411	420	661
- aantal zaken afgedaan door het parket buiten de rechter (minnelijke schikkingen)	3.741	2.180	319	1.954	1.058	210	406

*Rechtbanken van eerste aanleg
Jeugdrechtbanken*

— Aantal ingeleide burgerlijke zaken :

Gent : 549

Dendermonde : 987

Oudenaarde : 217

Brugge : 453

Kortrijk : 262

Ieper : 117

Veurne : 146.

— Aantal vonnissen in burgerlijke zaken :

Gent : 625

Dendermonde : 606

Oudenaarde : 228

Brugge : 439

Kortrijk : 273

Ieper : 123

Veurne : 66.

— Aantal vonnissen houdende maatregelen genomen ter bescherming van de minderjarigen (zowel t.a.v. de ouders als t.a.v. de minderjarigen) :

Gent : 248

Dendermonde : 287

Oudenaarde : 114

Brugge : 260

Kortrijk : 334

Ieper : 68

Veurne : 49.

Rechtbanken van koophandel

	Gent	Dendermonde	Oudenaarde	Brugge	Kortrijk	Ieper	Veurne
vonnissen	4.081	4.598	1.801	3.540	3.151	513	446
tussenvonnissen	1.239	537	427	1.491	694	259	272
faillissementen	171	145	38	162	122	18	37
aanvragen gerechtelijk akkoord	8	3	3	1	1	0	0

Vredegerichten

	Gent	Dendermonde	Oudenaarde	Brugge	Kortrijk	Ieper	Veurne
aantal zaken op de algemene rol	10.487	8.077	2.417	8.094	8.376	1.446	1.179
aantal zaken op de rol der verzoekschriften	1.995	1.927	623	1.314	1.108	244	170
aantal P.V. minnelijke schikking	4.777	5.618	1.446	1.982	2.880	494	152
aantal eindvonnissen	8.975	8.086	2.564	7.415	7.958	1.295	1.116
aantal tussenvonnissen	1.360	893	910	2.765	398	30	111
aantal vergaderingen familiaaraad	653	639	275	562	581	174	99

Politierechtbanken

	Gent	Dendermonde	Oudenaarde	Brugge	Kortrijk	Ieper	Veurne
aantal ingeleide zaken	14.012	9.329	1.985	7.160	8.072	1.308	985
aantal eindvonnissen	13.880	9.026	1.943	7.057	8.052	1.295	955
aantal voorzieningen hoger beroep	1.728	681	360	833	1.117	165	188
aantal zaken afgedaan door het parket buiten de rechter (minnelijke schikking) ¹	44.000	41.552	5.788	43.554	26.712	6.671	11.238

¹ Samen 179.515. In 1986: 162.453.

Onderhavig verslag schijnt mij een gelegenheid te zijn om de aandacht te vestigen op een evolutie in de adviesverlening over de kandidaturen voor een belangrijk aantal plaatsen in de magistratuur, die weleens de concrete aanloop zou kunnen zijn voor een wending in de benoemingspolitiek.

Herhaaldelijk immers zijn stemmen opgegaan in het Parlement, in de magistratuur zelf, in de media, die «politieke benoemingen» in de magistratuur aanklaagden.

Het ligt niet in onze bedoeling op dit probleem polemisch in te gaan, maar U enkel voor te lichten over een praktijk die sedert thans meer dan drie jaar, eerst proefondervindelijk beperkt tot vier gerechtelijke arrondissementen van het Rijk, en sedert 1 november 1987 veralgemeend tot alle gerechtelijke arrondissementen, op initiatief van de minister van Justitie werd ingesteld, en die erop neerkomt dat aan de minister van Justitie voor een reeks eerste benoemingen in de magistratuur in de plaats van individuele adviezen van de korpschefs, collegiale adviezen worden verstrekt. Dit collegiaal adviesstelsel wordt door de huidige minister van Justitie in stand gehouden.

Benoemingen in de magistratuur zijn uiteraard politieke daden, in de verheven zin van het woord. Zij zijn een prerogatief van de uitvoerende macht (artt. 99 en 101 van de Grondwet).

Er bestaat een brede consensus dat de «regering bij de benoeming rekening moet houden met bepaalde politieke omstandigheden» (procureur-generaal Ganshof van der Meersch in «Overwegingen omtrent de kunst van recht te spreken en de uitoefening van de rechterlijke macht», *R. W.*, 15 september 1973), dat «bij deze benoemingen met een zeker (politiek en ideologisch) evenwicht moet rekening gehouden, is een noodzakelijke waarborg voor de rechterlijke macht in een pluralistische samenleving» (professor Marcel Storme, «Klaaglied over het gerecht?» in *Kultuurleven*, 1975, dat «... de hoven en rechtbanken de ruimst mogelijke weerspiegeling moeten zijn van de diverse strekkingen in de openbare mening...» (Rapport van de werkgroep Krings, van 23 maart 1976 over de opleiding en recrutering van magistraten, ingesteld door de minister van Justitie H. Vanderpoorten), maar dat het fundamentele vereiste dat onder alle omstandigheden bij de keuze moet doorwegen de waarde van de kandidaat is zowel op menselijk als op zedelijk gebied, d.w.z. zijn karaktereigenschappen, als op het gebied van zijn intellectuele aanleg, bekwaamheid en arbeidsvermogen (Rapport werkgroep Krings, *op. cit.*, blz. 14. Zie ook senator E. Cerexhe in

«Les pouvoirs du judiciaire», Edit. Labor «Vers un centre national de la magistrature — «Il faut principalement tenir compte des qualités et de la valeur du candidat, tout en reconnaissant que des considérations d'ordre politique peuvent entrer en ligne de compte mais on ne peut cependant admettre que celles-ci jouent un rôle déterminant»).

Dat de «depolitisering» van de benoemingen in de magistratuur het Parlement ook thans bezighoudt, blijkt niet alleen uit de onderscheidene wetsvoorstellen die voor een der wetgevende Kamers hangende zijn (waaronder het voorstel van wet Cerexhe betreffende de oprichting van een Nationaal Centrum voor de magistratuur en betreffende de benoeming van de magistraten (*Parl. Stuk, Senaat*, 229-1, B.Z. 1988), het voorstel van wet Henrion tot wijziging van de artikelen 187, 189, 190, 191, 192, 193 en 194 van het Gerechtelijk Wetboek betreffende de voorwaarden tot de benoeming van de magistraten (*Parl. Stuk, Senaat*, 48-1, B.Z. 1988), het voorstel van wet Coveliers betreffende de oprichting van een Nationaal Centrum voor de magistratuur, de inrichting van de gerechtelijke stage en de benoemingen van de magistraten (*Parl. Stuk, Kamer van volksvertegenwoordigers*, 67/1, 1988), maar tevens uit het verslag namens de Commissie voor de Justitie van de Kamer van Volksvertegenwoordigers uitgebracht op 14 februari 1985 door de heer Barzin onder de rubriek «depolitisering van de benoemingen van de magistratuur» en waarin verslag wordt uitgebracht over een mededeling van de minister van Justitie aan de Commissie voor de Justitie, betreffende het instellen, te experimentele titel, van collegiale adviezen voor de eerste benoemingen in de magistratuur (*Parl. Stuk, Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 4 VI, 1984-1985, N2).

Het systeem van voorafgaand gemotiveerd gemeenschappelijk advies dat door de minister van Justitie werd vooropgesteld en dat vanaf 1 oktober 1984 tot 1 november 1987 op proef werd toegepast in vier gerechtelijke arrondissementen van het Rijk, namelijk Antwerpen, Gent, Luik en Charleroi, vond zijn toepassing op de kandidaturen voor de eerste benoemingen in de magistratuur voor de functies van rechter in de rechtbank van eerste aanleg, in de arbeidsrechtbank, in de rechtbank van koophandel, vrederechter, politierechter, substituut-procureur des Konings, substituut-arbeidsauditeur.

De kandidaturen voor plaatsvervangend rechter en voor gerechtelijk stagiair (wet van 8 april 1971) werden door de minister van Justitie niet inbegrepen in het experiment. Wel kwamen in aanmerking voor een collegiaal advies de kandi-

daturen van plaatsvervangende rechters en van gerechtelijk stagiairs voor een van de plaatsen van werkend rechter of magistraat van het Openbaar Ministerie bovenvermeld.

In verband met deze beperking kan worden opgemerkt dat de benoeming tot plaatsvervangend rechter dikwijls een eerste stap in de magistratuur betekent, en de plaatsvervangende rechter onder het tuchtrechtelijk en formeel strafrechtelijk regime ressorteert dat eigen is aan de leden van de rechterlijke macht. Wat de gerechtelijke stagiairs betreft kan integendeel opgeworpen worden dat zij niet de hoedanigheid bezitten van magistraat en zij door de minister van Justitie precies tot het ambt aangewezen worden om na verloop van de stage te kunnen uitmaken of zij geschikt zijn voor een gerechtelijk ambt. Dit neemt niet weg dat, zoals Volksvertegenwoordiger Coveliërs het stelt in de memorie van toelichting van zijn bovenvermeld wetsvoorstel «... de aanduiding van de stagiairs op een identieke discretionaire manier gebeurt als voor de benoeming van de magistraten».

Thans zijn er 46 plaatsen van gerechtelijk stagiair voor heel het Rijk voor de periode van 1 augustus 1988 tot 31 juli 1989 (K.B. 23 juni 1988, *B.S.*, 14 juli 1988). Rekening houdend met het feit dat hun aanwijzing voor een jaar slechts tweemaal voor een zelfde termijn kan worden vernieuwd (art. 1 wet van 8 april 1971, gewijzigd door de wet van 2 juli 1975) en er vooralsnog praktisch geen gevallen zijn geweest waarin na verloop van de gerechtelijke stage, de stagiair niet benoemd werd in de magistratuur, is deze toegangsweg tot de magistratuur, vooral dan tot het parket, vrij belangrijk.

Het adviescollege in de proefperiode die wat ons ressort betreft, uitsluitend betrekking had op het arrondissement Gent, was samengesteld uit de eerste voorzitter van het hof van beroep, de eerste voorzitter van het arbeidshof, de procureur-generaal bij deze hoven, de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg, van de arbeidsrechtbank, van de rechtbank van koophandel, de procureur des Konings, de arbeidsauditeur en de stafhouder van de balie te Gent.

Naar de wens van de minister van Justitie bracht dit college, dat steeds voor alle betrokken plaatsen voltallig zitting hield, met deelname van alle leden aan de bespreking en besluitvorming, omstandig gemotiveerde adviezen uit, die besloten werden met de beoordeling gunstig, of ongunstig. Ook wel werd uitzonderlijk de beoordeling zeer gunstig uitgebracht. Indien de minister achtte het gemeenschappelijk collegiaal advies niet te moeten volgen, verbond hij er zich toe het college hiervan in kennis te stellen. Iedere kandidaat werd door het college persoonlijk ontvangen, en in de loop van een informeel gesprek met de leden van het college, geïnterviewd. Voorafgaandelijk aan dit gesprek, had mijn ambt door toedoen van de procureur des Konings, respectievelijk van de arbeidsauditeur, inlichtingen doen inwinnen die aan alle leden van het college werden meegedeeld, en door hen werden aangevuld aan de hand van eigen vaststellingen en ervaringen over de bekwaamheid en de hoedanigheden van de kandidaat.

Tijdens deze eerste periode, waarin het experiment wat ons ressort betreft, beperkt was tot het gerechtelijk arrondissement Gent, vergaderde het college negen maal en bracht adviezen uit over 165 kandidaturen voor 15 plaatsen; 114 adviezen, d.i. ongeveer 70% waren gunstig, 51, d.i. ongeveer 30% waren ongunstig. In geen enkel geval werd in

de plaats waarop de adviezen betrekking hadden, een kandidaat benoemd over wie het college een gemeenschappelijk ongunstig advies had uitgebracht.

Vanaf 1 november 1987 besliste de minister van Justitie het systeem van gemeenschappelijk advies voorafgaand aan de eerste benoemingen te veralgemenen, d.i. uit te breiden tot alle gerechtelijke arrondissementen. De samenstelling van het college bleef dezelfde met dien verstande dat naast de twee eerste voorzitters en de procureur-generaal, er deel van uitmaakten de stafhouder der balie en de korpschefs van het gerechtelijk arrondissement waar de te voorziene plaats vacant was. De aldus samengestelde colleges vergaderden in het gerechtshoegebouw te Gent volgens de hierboven geschetste procedure. Door deze colleges werden vooralsnog in totaal zes vergaderingen belegd (Kortrijk een, Brugge en Gent ieder twee, Oudenaarde een vergadering), 96 adviezen uitgebracht voor zes plaatsen, waarvan 54 gunstig, d.i. ongeveer 56%, en 42 ongunstig, d.i. ongeveer 44%.

Ten einde de werking van de adviescolleges niet nodeloos te belasten, werd besloten in de regel de kandidaten die hun kandidatuur stellen voor meerdere al dan niet opeenvolgende vacaturen, slechts eenmaal te ontvangen, tenzij er in de ingewonnen inlichtingen na een eerste interview, aanwijzingen waren die van die aard waren dat het voor de eerst ingediende kandidatuur uitgebracht advies mogelijk diende te worden herzien.

De instelling van het systeem van het collegiaal advies wordt door de leden van de adviescolleges gunstig beoordeeld. Door de inbreng van de onderscheidene leden van het college komt een juistere beoordeling tot stand van de geschiktheid, de onderlegdheid en de hoedanigheden van de kandidaten. De systematische betrokkenheid van de stafhouder der balie als lid van het college wordt als zeer positief, ja zelfs als onmisbaar ervaren.

De samenstelling van de onderscheidene colleges waarvan steeds de eerste voorzitter van het hof van beroep en van het arbeidshof, alsmede de procureur-generaal bij deze hoven deel uitmaken, is ook een waarborg tegen mogelijke nepotische tendensen of beoordelingen die door lokale vooroordelen geïnspireerd zouden kunnen zijn.

De huidige praktijk van de gemeenschappelijke adviesverlening voor de eerste benoemingen in de magistratuur is een pretoriaans initiatief, dat evenwel steunt op een brede overeenstemming van gevoelens dat er iets moet worden ondernomen om bij de recrutering van de magistraten meer systematisch het accent te leggen op de onderlegdheid, de karaktereigenschappen o.m. van evenwicht en onafhankelijkheid van de kandidaten.

Het is een schuchtere illustratie van de pertinentie van de beschouwing van professor Storme dat «het evident (is) dat naargelang men van de rechter meer en meer gaat verlangen en dat ligt in de lijn van de evolutie — de vraag naar een betere opleiding en recrutering scherper gaan klinken» (*op. cit.*).

Het actualiseert de bezorgdheid van gezaghebbende rechtspractici, o.m. W. Ganshof van der Meersch, *op. cit.*; J. Matthijs en Gust Baeteman (Verslag aan de Internationale Unie der Magistraten, te Verona in 1968); J. Matthijs («De toekomst van de magistratuur op een keerpunt», 1970); E. Krings («Vorming en selectie van magistraten», *R.W.*, 1975-76, kol. 2465 e.v.).

Het sluit aan bij het zeer volledig en nauwkeurig rapport van 1976 van de werkgroep Krings, samengesteld uit magistraten en advocaten, over de problematiek van de opleiding en de recrutering van de magistraten, dat concrete voorstellen tot hervorming bevat en de vrucht is van 27 werkvergaderingen en talrijke contacten met personaliteiten o.m. uit de politieke wereld.

Het vindt een rechtvaardiging in de recente wetswijziging waarbij de instelling van de alleensprekende rechter in de rechtbank van eerste aanleg de regel is geworden (wet van 25 juli 1975 tot wijziging van de artt. 91 en 92 Ger. W.) en waarbij in de hoven van beroep de kamers met één lid werden ingesteld (wet van 19 juli 1985 tot wijziging van art. 101 en tot invoeging van art. 109bis van het Ger. W.).

Het beantwoordt gedeeltelijk aan de bezorgdheid van verscheidene recente parlementaire initiatieven, waarvan het voorwerp echter meer omvattend is en die betrekking

hebben op de benoemingsvoorwaarden tot de magistratuur, de gerechtelijke stage in de zetel en in het parket (zie de voorstellen van wet Coveliers betreffende de oprichting van een Nationaal Centrum voor de magistraten, *Parl. Stuk, Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 67/1-1988; Cereixe betreffende de oprichting van een Nationaal Centrum voor de magistratuur en betreffende de benoeming van de magistraten, *Parl. Stuk, Senaat*, 229-1, B.Z. 1988; Henrion, tot wijziging van de artikelen 187, 189, 190, 191, 192, 193 en 194 van het Gerechtelijk Wetboek betreffende de voorwaarden tot de benoeming van de magistraten, *Parl. Stuk, Senaat*, 48-1, B.Z. 1988).

Ik heb gemeend U deze toelichting te moeten verstrekken over de gewijzigde werkwijze betreffende de adviesverlening over de eerste benoemingen in de magistratuur, omdat zij een belangwekkende evolutie is in de adviesvorming en -verlening, en de rechtsbedeling gunstig kan beïnvloeden.

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER — 19 JANUARI 1988

Voorzitter: de h. Screvens

Raadsheer-rapporteur: de h. D'Haenens

Advocaat-generaal: de h. Declercq

Advocaat: mr. De Vos

Jacht — Vlaams Gewest — Strafvordering — Verjaring — Termijn

De bepaling van art. 2.4 van het decreet van 27 juni 1985 van het Vlaamse Gewest, die art. 28 van de Jachtwet heeft opgeheven, brengt mee dat de termijn van verjaring van de straffordering voor feiten die krachtens art. 31 van de Jachtwet strafbaar zijn gesteld met politiestrafen, ingevolge art. 21 van de wet van 17 april 1878 zes maanden bedraagt.

B.

Gelet op het bestreden vonnis, op 3 juli 1987 op verzet in hoger beroep gewezen door de Correctionele Rechtbank te Gent;

Over het ambtshalve aangevoerde middel: schending van de artikelen 21, 22 van de voorafgaande titel van het Wetboek van Strafvordering;

Overwegende dat het bestreden vonnis eiser veroordeelt wegens overtreding van de artikelen 3 en 9, §§ 1 en 2, van het koninklijk besluit van 9 september 1981 betreffende de bescherming van vogels in het Vlaamse Gewest, feiten strafbaar gesteld met politiestrafen ingevolge artikel 31 van de Jachtwet van 28 februari 1882;

Overwegende dat artikel 28 van de Jachtwet van 28 februari 1882 werd opgeheven bij artikel 2.4 van het decreet van het Vlaamse Gewest van 27 juni 1985, zodat de

termijn van verjaring van de straffordering wegens de overtredingen waaraan eiser schuldig werd verklaard zes maanden bedraagt ingevolge artikel 21 van de voorafgaande titel van het Wetboek van Strafvordering;

Overwegende dat het bestreden vonnis vaststelt dat de feiten werden gepleegd op 26 juli 1986; dat uit de stukken waarop het Hof vermag acht te slaan, blijkt dat, binnen de oorspronkelijke termijn van zes maanden, de straffordering voor het laatst werd gestuit op 17 december 1986 door de betekening aan eiser van de dagvaarding om te verschijnen voor de Politie rechtbank te Zomergem;

Overwegende dat op 3 juli 1987, datum van het bestreden vonnis, meer dan zes maanden waren verlopen sedert de dag waarop de verjaring van de straffordering voor het laatst regelmatig werd gestuit;

Overwegende dat mitsdien op de datum waarop het bestreden vonnis werd gewezen, bij ontstentenis van enige grond van schorsing van de verjaring, de straffordering door verjaring was vervallen;

Overwegende dat de kosten ten laste van de Staat moeten blijven;

(...)

NOOT—*De verjaring van de straffordering inzake jachtmisdrijven*

1. Art. 28 van de Jachtwet van 28 februari 1882 (B.S., 3 maart 1882) bepaalt dat elke rechtsvordering wegens een van de misdrijven omschreven door voormelde wet, verjaart door verloop van drie maanden, te rekenen van de dag waarop het feit werd gepleegd.

Aan deze bepaling werd door recente wetgeving echter afbreuk gedaan. Overeenkomstig de bevoegdheidsomschrijving van de gewesten (art. 6, § 1, III, 5°, van de bijzondere wet tot hervorming van de instellingen van 8 augustus 1980) werden door de Vlaamse en de Waalse Gewestraad decreten uitgevaardigd. Daarbij wordt het geheel

van de regelingen gecompliceerd gemaakt doordat de regelingen die door de respectieve gewesten uitgewerkt werden, verschillend zijn.

2. Alvorens de regelingen zelf te bespreken, kan de vraag gesteld worden of de uitgevaardigde decreten tot wijziging van bepaalde artikelen van de Jachtwet wel wettig zijn wat de bevoegdheid betreft. Daarbij kan opgemerkt worden dat het om strafbepalingen gaat, waarbij onder andere de verjaringstermijn van de strafvordering gewijzigd wordt. De materie van het strafrecht en de strafvordering behoort normalerwijze tot de bevoegdheid van de nationale overheid.

Door de Correctionele Rechtbank te Charleroi werd dienaangaande bij vonnissen van 2 en 16 oktober 1986 een prejudiciële vraag gesteld aan het Arbitragehof (bekendmaking in het *B.S.*, 24 oktober en 25 november 1986, 14632 en 16006). De Rechtbank te Charleroi vroeg met name of het decreet van het Waalse Gewest (cf. infra) de bevoegdheidsregels vastgelegd in of krachtens de Grondwet niet geschonden had.

Bij arrest nr. 43 van 3 december 1987 (*B.S.*, 19 december 1987, 19088, *R. W.*, 1987-88, 861), besliste het Arbitragehof dat het decreet van het Waalse Gewest houdende wijziging van de Jachtwet geen schending inhoudt van de geldende bevoegdheidsregeling.

Op dit ogenblik is overigens een nieuwe prejudiciële vraag betreffende de bevoegdheid van het Waalse Gewest dienaangaande hangende bij het Arbitragehof (rolnummer 72, vraag gesteld door de Correctionele Rechtbank te Tongeren, bekendgemaakt in *B.S.*, 6 februari 1988, 1869). Aangezien de inhoud van de gestelde vraag dezelfde is als die van de Rechtbank te Charleroi, lijkt het weinig waarschijnlijk dat het Arbitragehof zijn recente rechtspraak zal wijzigen.

3. Na de kwestie van de bevoegdheid komen we tot de uitgevaardigde regelingen zelf.

Door art. 2, 4°, van het decreet van het Vlaamse Gewest van 27 juni 1985 (*B.S.*, 27 augustus 1985) werd art. 28 van de Jachtwet wat het Vlaamse Gewest betreft opgeheven.

De opheffing van art. 28 betekent een impliciete verlenging van de verjaringstermijn, daar de bepalingen van de voorafgaande titel van het Wetboek van Strafvordering van toepassing worden.

Uit de parlementaire voorbereiding van het decreet blijkt dat de Vlaamse Hoge Jachtraad adviseerde de verjaringstermijn voor jachtmisdrijven te verlengen (*Parl. St.*, *VI. R.*, 1984-85, nr. 310/1, 3). De Commissie voor Ruimtelijke Ordening, Landinrichting en Natuurbehoud nam dit advies eenparig en zonder enig bezwaar aan (*Parl. St.*, *VI. R.*, 1984-85, nr. 310/2, 3 en 5). De verslaggever van de Commissie bevestigde bij de bespreking van het ontwerp van decreet in de Vlaamse Raad dat er betreffende de verlenging geen enkel probleem bestond. Men wenst duidelijk het probleem van de criminaliteit in jachtzaken, die geenszins nog een folkloristisch karakter van enkele losse stropers bezit doch een zeer professioneel misdadig karakter gekregen heeft, strenger te straffen (*Parl. Hand.*, *VI. R.*, 1984-85, 26 juni 1985, 1264).

4. Daar de bepalingen van het commune strafprocesrecht inzake verjaring van toepassing zijn in het Vlaamse Gewest, zal per artikel van de Jachtwet de op het misdrijf gestelde straf moeten worden nagegaan. Zo wordt bijvoor-

beeld het willens en wetens laten jagen of rondlopen van honden op gronden waarvan het jachtrecht aan een ander toebehoort, gestraft met een geldboete van 1 fr. tot 10 fr., met andere woorden met een politiestraf (art. 5 Jachtwet). De toepasselijke verjaringstermijn van de strafvordering zal dus zes maanden zijn.

Het jagen zonder jachtverlof daarentegen wordt door art. 14 Jachtwet strafbaar gesteld met een geldboete van 100 fr. Voor dit misdrijf, dat een wanbedrijf uitmaakt, zal de strafvordering slechts na verloop van drie jaar verjaard zijn. Declercq (*Strafvordering*, I, 8e druk, 55) spreekt enkel over de verjaringstermijn van drie jaar. Daar ook politiestrafen door de Jachtwet omschreven worden, lijkt dit te algemeen gesteld.

5. Voor het Waalse Gewest geldt een afwijkende regeling. Het decreet van de Waalse Gewestraad van 18 juli 1985 (*B.S.*, 10 oktober 1985) voegde een art. 37 toe aan de Jachtwet van 28 februari 1882 (ingevolge de decreten van de Waalse Gewestraad van 18 en 19 juli 1985 werden de artikelen 33-37 in de Jachtwet ingevoegd, inhoudende bepalingen die eigen zijn aan het Waalse Gewest).

Art. 37, eerste lid, bepaalt dat, wat het Waalse Gewest betreft, elke vordering betreffende een bij de Jachtwet bepaalde overtreding («infraction» zegt de oorspronkelijke Franse tekst) vervalt na één jaar, te rekenen van de dag waarop de inbreuk is gepleegd.

Volgens het tweede lid van voornoemd artikel, is het eerste lid niet van toepassing op de handelingen betreffende de invoer, uitvoer en doorvoer van niet-inheemse vogelsoorten en van de krennen ervan, indien deze handelingen verboden zijn ingevolge de bepalingen door de Koning uitgevaardigd overeenkomstig de door art. 31 van de Jachtwet toegekende bevoegdheden.

Het Waalse Gewest heeft art. 28 Jachtwet, inhoudende de korte verjaringstermijn van drie maanden, dus niet als zodanig expliciet opgeheven.

6. Op de bovenvermelde regel dat wat het Vlaamse Gewest betreft, de korte verjaringstermijn van art. 28 Jachtwet niet meer van toepassing is, bestaat nochtans een uitzondering. Volgens art. 31bis Jachtwet, ingevoegd bij decreet van het Vlaamse Gewest van 27 juni 1985, kan de Vlaamse Executieve, inzake jacht en vogelbescherming alle vereiste maatregelen treffen voor de uitvoering van bepalingen die voortvloeien uit een aantal internationale verdragen (voor de opsomming cf. art. 31bis en uitgebreid de memorie van toelichting bij het ontwerp van decreet van 27 juni 1985, *Parl. St.*, *VI. R.*, 1984-85, 310/1, 1-3).

Luidens art. 31ter Jachtwet, ingevoegd door hetzelfde decreet, is onder andere art. 28 Jachtwet van toepassing inzake de vervolging van jachtmisdrijven, indien de niet-naleving van de bepalingen genomen tot uitvoering van de in art. 31bis vermelde verdragen of akten of van de verordeningen van de EG die van toepassing zijn in het Vlaamse Gewest, geen misdrijf vormt volgens andere wetten en decreten.

Met andere woorden: art. 28 wordt thans beschouwd als een van de bepalingen inzake de vervolging van jachtmisdrijven die van toepassing geacht worden indien er geen afwijkende regelingen uitgevaardigd werden.

7. In het besproken arrest van het Hof van Cassatie diende de verjaringstermijn van de strafvervolgung vastgesteld te worden inzake een jachtmisdrijf dat niet door de

Jachtwet zelf, doch door een uitvoeringsbesluit daarvan strafbaar gesteld was, namelijk het K.B. van 9 september 1981 betreffende de bescherming van vogels in het Vlaamse Gewest (*B.S.*, 21 oktober 1981). Art. 12 van dit K.B. bepaalt dat de overtredingen overeenkomstig de bepalingen van de Jachtwet vervolgd worden. De bepalingen die bedoeld zijn liggen vervat in art. 31 Jachtwet. Dit artikel geeft de Koning de bevoegdheid alle nodige maatregelen te treffen voor de bescherming van alle in het wild levende vogelsoorten, andere dan diegene vermeld in art. 1bis van de Jachtwet zelf.

Art. 31, tweede lid, bestraft de overtredingen van de aldus bij K.B. getroffen maatregelen met geldboeten van 5 fr. tot 25 fr., en, in geval van herhaling, een geldboete van 25 fr. en de mogelijkheid tot het opleggen van een gevangnisstraf van drie dagen tot zeven dagen. Daar art. 28 van de Jachtwet voor het Vlaamse Gewest opgeheven werd, onder andere wat de toepassing van art. 31 Jachtwet betreft, en art. 12 van het uitvoerend K.B. voor de vervolging verwijst naar de in art. 31, tweede lid, Jachtwet omschreven politiestrafen, zijn de verjaringstermijnen van het Wetboek van Strafvordering van toepassing, dit wil zeggen de verjaringstermijn bedraagt zes maanden.

8. Op basis van wat boven werd uiteengezet, zou de oplossing voor het Waalse Gewest meer betwist kunnen worden.

Art. 37, tweede lid, van de Jachtwet, dat uitsluitend voor het Waalse Gewest geldt, verklaart de specifieke verjaringstermijn van één jaar bepaald door art. 37, eerste lid, niet van toepassing op de jachtmisdrijven gepleegd door overtreding van de op grond van art. 31 Jachtwet uitgevaardigde koninklijke besluiten.

Men zou dan twee mogelijke redeneringen kunnen volgen.

Ofwel neemt men aan dat, door het stellen van een specifieke verjaringstermijn van één jaar, de Waalse Gewestraad de impliciete bedoeling had art. 28 van de Jachtwet op te heffen, daar er duidelijk een afwijkende regeling werd uitgevaardigd. Indien dan de vastgestelde nieuwe verjaringstermijn niet van toepassing verklaard wordt, zullen de bepalingen van het Wetboek van Strafvordering gehanteerd worden, en zou met andere woorden de vervolging van misdrijven waarop een politiestraf gesteld is, verjaren na verloop van zes maanden.

Ofwel volgt men de redenering dat art. 37, eerste lid, weliswaar een verjaringstermijn van één jaar instelt, doch het tweede lid van het artikel deze termijn niet van toepassing verklaart op overtreding van maatregelen bij K.B. uitgevaardigd, in welk geval de verjaringstermijn van art. 28 van de Jachtwet opnieuw zou spelen.

9. Het lezen der parlementaire voorbereiding brengt geen uitsluitsel over dit probleem. Het is wel duidelijk dat de Waalse Executieve en de Waalse Gewestraad een hardere en meer efficiënte aanpak van de jachtmisdrijven wilden verzekeren, en daarom in art. 37, eerste lid, duidelijk wilden afwijken van art. 28 van de Jachtwet (cf. memorie van Toelichting bij het ontwerp van decreet van 18 juli 1985, *Doc. Parl., Cons. Rég. W.*, 1984-85, nr. 151/1, 2).

Ook uit het commissieverslag blijkt dezelfde bedoeling om een verlenging van de verjaringstermijn door te voeren (*Doc. Parl., Cons. Rég. W.*, 1984-85, nr. 147-151-56/5).

Toch werd met betrekking tot de toepassing van art. 37,

tweede lid, een vraag gesteld, waarop de bevoegde minister antwoordde dat deze uitzondering noodzakelijk was, daar het hier een nationale bevoegdheid betreft (cf. de formulering van art. 6, § 1, III, 2°, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming van de instellingen). Wat betreft de toepasselijke verjaringstermijn, was de minister van oordeel: «Il convient que la situation ainsi créée sera génératrice d'une distorsion puisque les oiseaux non-indigènes bénéficient d'un régime particulier sur le plan des délais de prescription.» Hij verduidelijkte echter niet welke specifieke verjaringstermijn dan wel van toepassing zou zijn.

Ook de bespreking in de Waalse Gewestraad levert geen bijkomende interpretatieelementen op (*C.R., Cons. Rég. W.*, 1984-85, 25 juni 1985, 29).

10. De meest aanvaardbare redenering lijkt ons, wat betreft de toepassing van art. 37, tweede lid, van de Jachtwet, het hanteren van art. 28 van de Jachtwet te zijn. De Waalse Gewestraad heeft art. 28 niet volledig opgeheven. Men krijgt veeleer de indruk dat men wel een eigen regeling heeft willen uitwerken, doch dat voor de materies die bij K.B. moesten worden geregeld, de bepalingen van de Jachtwet werden gehandhaafd. Deze interpretatie vindt steun in het arrest van het Arbitragehof van 3 december 1987 (*B.S.*, 19 december 1987, 19088), waarin beslist wordt dat art. 28 van de Jachtwet door art. 37 opgeheven is voor wat het Waalse Gewest betreft, behalve in de mate die is aangegeven door art. 37, tweede lid, van de Jachtwet.

Dirk Merckx

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER — 22 FEBRUARI 1988

Voorzitter: de h. Soetaert

Raadsheer-rapporteur: de h. Caenepeel

Advocaat-generaal: de h. Lenaerts

Advocaten: mrs. Dassel en Van Ommeslaghe

Arbeidsovereenkomst — Zeelieden — Onbepaalde duur — Toepasselijke wet — Dienst aan boord — Welomschreven schip — Verschillende schepen en reizen

Om als arbeidsovereenkomst voor zeelieden gekwalificeerd te kunnen worden moet de overeenkomst tussen een reder en een zeeman, ook wanneer ze voor onbepaalde tijd gesloten is, betrekking hebben op dienst aan boord van een welomschreven schip. Een overeenkomst «voor onbepaalde duur waarbij telkens wordt bepaald op welk schip en voor welke zeetocht zal worden gevaren», voldoet niet aan de voorwaarden van art. 15 van de wet van 5 juni 1928 houdende regeling van de arbeidsovereenkomst wegens scheepsdienst.

M. t/ N.V. N.

Gelet op het bestreden arrest, op 19 februari 1987 door het Arbeidshof te Antwerpen gewezen;

Over het middel: schending van de artikelen 15, 16 en 89, 5°, van de wet van 5 juni 1928 houdende regeling van de arbeidsovereenkomst wegens scheepsdienst;

doordat het arrest, na te hebben vastgesteld dat eiser «op 10 augustus 1976, (...) als eerste stuurman, dienst nam bij (verweerster) op haar schip 'Maaskade' tot 4 februari 1977, en vanaf 11 maart 1977 tot 11 september 1977 op dit schip heeft gevaren als voorlopig benoemd kapitein; dat hij ten slotte vanaf 9 december 1977 tot 6 februari 1978 als eerste officier, onder gezagvoerder kapitein V., op de 'Maaskant' heeft gevaren en op 6 februari 1978 in Panama van boord is gegaan wegens ziekte, die een arbeidsongeschiktheid met zich bracht vanaf 10 februari 1978 tot 1 oktober 1978», en na de arbeidsrelatie tussen partijen te hebben bestempeld als zijnde van doorlopende aard, beslist dat, nu «artikel 15 geenszins als vereiste stelt dat het moet gaan om een overeenkomst voor een bepaald schip en voor een bepaalde reis, zodat een overeenkomst voor onbepaalde duur, waarbij telkens wordt bepaald op welk schip en voor welke zeetocht zal gevaren worden, volkomen aan de voorwaarden van artikel 15 beantwoordt», en derhalve dat de overeenkomst tussen partijen onder toepassing valt van de wet van 5 juni 1928 en dus een arbeidsovereenkomst wegens scheepsdienst is, welke, overeenkomstig artikel 89, 5° van voormelde wet, zonder meer een einde heeft genomen door de ontschepping van eiser wegens ziekte op 6 februari 1978 en laatstgenoemde dientengevolge geen recht heeft op enige vergoeding op grond van de Arbeidsovereenkomstenwet van 3 juli 1978 en de toepassing van deze laatste wetgeving, die eiser op grond van artikel 16 van de wet van 5 juni 1928 aangevoerd had, verworpt door te oordelen dat voornoemd artikel 16 de overgang van het eigen stelsel van zeelieden naar het stelsel van het landrecht, vervat in de wet van 3 juli 1978, als een uitzonderlijke situatie aan bepaalde voorwaarden verbindt, waaraan door eiser niet werd voldaan;

terwijl, luidens artikel 15 van de wet van 5 juni 1928, de bepalingen van deze wet slechts van toepassing zijn op de overeenkomsten gesloten tussen zeeman en reder, waarbij eerstgenoemde zich ertoe verbindt te dienen op een welbepaald schip tijdens de zeetocht van dat schip, en artikel 16 bepaalt dat de arbeidsovereenkomsten, gesloten tussen de reder en een zeeman, welke niet beantwoorden aan de voorwaarden van artikel 15, geregeld blijven door het gemeene recht inzake arbeidsovereenkomsten; de bepaling van artikel 16 niet beperkt is tot de uitzonderlijke situatie waarin er een overgang van het eigen stelsel van zeelieden voortvloeiende uit artikel 15 naar het stelsel van landrecht geschiedt ten gevolge van bepaalde wijzigingen tijdens een arbeidsovereenkomst wegens scheepsdienst, maar eveneens op arbeidsovereenkomsten tussen een reder en een zeeman vanaf zijn oorsprong toepasselijk kan zijn indien een van de door artikel 15 opgesomde voorwaarden niet vervuld is; het arrest door, na bij de motieven weergegeven in het middel te hebben aangenomen dat eiser voor verweerster verscheidene zeetochten op verschillende schepen heeft ondernomen, niettemin te beslissen dat de overeenkomst tussen partijen beantwoordt aan de voorwaarden bepaald bij artikel 15 van de wet van 5 juni 1928 en dat de overeenkomst dientengevolge onder toepassing van de bepalingen van deze wet valt, in het bijzonder onder de toepassing van artikel 89, 5°, met uitsluiting van artikel 16 en de daarin bedoelde Arbeidsovereenkomstenwet van 3 juli 1978, voormelde artikelen 15, 16 en 89, 5°, schendt:

Overwegende dat het arrest vaststelt dat eiser bij ver-

weerster dienst nam als eerste stuurman op de Maaskade, vervolgens als voorlopig benoemd kapitein op dat schip voer en ten slotte als eerste minister voer op de Maaskant, dat, toen eiser dienst nam als eerste stuurman, geen geschrift daarover werd opgesteld, en dat partijen het erover eens zijn dat, gezien de manier waarop door eiser werd gepresteerd, de arbeidsovereenkomst kan worden gekwalificeerd als zijnde «van onbepaalde duur»; dat het arrest oordeelt dat «de arbeidsrelatie van partijen wellicht beter kan omschreven worden als van doorlopende aard en in de praktijk gebracht door meerdere reizen op verschillende schepen tot de uiteindelijke ontschepping in Panama; dat inderdaad, waar aanvankelijk geen geschrift werd opgesteld van de overeenkomst, elke zeereis genoteerd werd in het zeemansboekje, waarbij de aanmonstering onder meer vermeldt de naam van het schip, de scheepsrang, de aard van de reis, en waarin de stempel van de waterschout of de consul voorkomt waardoor de overeenkomst kracht van wet krijgt»; dat het arrest beslist dat «een overeenkomst voor onbepaalde duur, waarbij telkens wordt bepaald op welk schip en voor welke zeetocht zal gevaren worden, volkomen aan de voorwaarden van artikel 15 voldoet»;

Overwegende dat een overeenkomst tussen een reder en een zeeman, om als arbeidsovereenkomst wegens scheepsdienst te kunnen worden gekwalificeerd, betrekking moet hebben op dienst aan boord van een schip; dat hiermee de dienst aan boord van een welomschreven schip wordt bedoeld; dat zulks blijkt uit de bewoordingen van de artikelen 15 en 26 van de wet van 5 juni 1928 houdende regeling van de arbeidsovereenkomst wegens scheepsdienst; dat zulks ook geldt wanneer de overeenkomst voor onbepaalde tijd is gesloten;

Dat het arrest, door de beslissing dat de arbeidsovereenkomst tussen eiser en verweerster een einde nam door eisers ontschepping op 6 februari 1978 te laten berusten op voormelde overweging dat «een overeenkomst voor onbepaalde duur, waarbij telkens wordt bepaald op welk schip en voor welke zeetocht zal gevaren worden», voldoet aan de voorwaarden van artikel 15 van de wet betreffende de arbeidsovereenkomst wegens scheepsdienst, dat wetsartikel schendt;

Dat het middel in zoverre gegrond is;

(...)

NOOT—*De beste waarborg voor stuurman aan wal en aan boord: de voortgezette dienstbetrekking te land en ter zee*

1. Het Hof van Cassatie vernietigt het arrest van het Antwerpse Arbeidshof van 19 februari 1987 dat eerder o.m. in dit weekblad gepubliceerd werd (*R.W.*, 1987-88, 85; zie ook *Rechtspr. Antw.*, 1987, 38, en *T.S.R.*, 1987, 321).

2. M. is gebrevetteerd kapitein ter lange omvaart en neemt op 10 augustus 1976 voor onbepaalde tijd dienst bij de rederij N. Hij vaart eerst gedurende een zevental maanden als eerste stuurman en nadien nog eens gedurende een half jaar als kapitein aan boord van hetzelfde schip. Nadien verandert hij van schip en vaart twee maanden als toegevoegd kapitein op een ander schip van dezelfde rederij tot hij in Panama wegens ziekte ontscheept wordt. Deze ziekte heeft een arbeidsongeschiktheid van acht maanden tot gevolg. Na de arbeidsongeschiktheidsperiode volgt er

een vakantieperiode van twee maanden en dit tot 1 december 1978. Op 15 november 1978 had M. van zijn rederij een aanbod gekregen om opnieuw in te schepen doch in de hoedanigheid van eerste stuurman. In de overtuiging door de rederij definitief tot kapitein aangesteld te zijn geweest wijst M. het door de rederij gedane aanbod af. Dit aanbod was volgens M. een eenzijdige wijziging van een essentieel element van zijn arbeidsovereenkomst hetgeen een onrechtmatige beëindiging van de arbeidsovereenkomst inhield. Derhalve vorderde M. van de rederij een opzeggingsvergoeding op basis van de Arbeidsovereenkomstenwet van 3 juli 1978. Bij vonnis van 27 juni 1980 willigt de Antwerpse Arbeidsrechtbank de eis van M. in.

De rederij stelt hoger beroep in. Ze stelt zich op het standpunt dat niet de Arbeidsovereenkomstenwet van 1978 toepasselijk is maar wel de wet van 5 juni 1928 houdende regeling van de arbeidsovereenkomst wegens scheepsdienst (Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden). Op grond van art. 89, 5°, van die wet was er reeds een einde gekomen aan de arbeidsovereenkomst, en wel op het ogenblik dat M. wegens ziekte in Panama van boord was gegaan. In zijn arrest van 19 februari 1987 beslist het Antwerpse Arbeidshof conform de stelling van de rederij.

M. voorziet zich in cassatie, een schending aanvoerend van de artikelen 15, 16 en 89, 5°, Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden. Bij arrest van 22 februari 1988 aanvaardt ons opperste gerechtshof het cassatieberoep, op grond van schending van art. 15 Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden.

3. Het enige voorgestelde cassatiemiddel kan teruggebracht worden tot de vraag naar het toepassingsgebied van de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden. Het antwoord op die vraag kan gevonden worden in de artikelen 15, 16 en 17 van bedoelde wet.

Elke overeenkomst krachtens welke de zeeman zich tegenover de reder verbindt om arbeid aan boord van een schip tijdens de zeetocht van dit schip te verrichten is een arbeidsovereenkomst voor zeelieden en valt dus onder het toepassingsgebied van bovenvermelde wet van 5 juni 1928.

Een bijkomende voorwaarde wordt door art. 17 Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden gesteld: de arbeid moet verricht worden aan boord van een schip varende onder Belgische vlag.

Het schip waarvan sprake moet een bepaald schip zijn. Dit blijkt ondubbelzinnig uit de context van de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden, o.m. de artikelen 29, 90 en 91. Art. 26 specificeert namelijk dat de arbeidsovereenkomst de naam van het schip moet vermelden. De artt. 90 en 91 spreken van de aankomst van het schip in de bij overeenkomst bepaalde haven resp. in de aanloophaven, bij de behandeling van de criteria van beëindiging van de arbeidsovereenkomst voor zeelieden bij de reis of voor een bepaalde tijd.

Het Antwerpse Arbeidshof was blijkbaar niet van die mening en stelde in zijn arrest van 19 februari 1987 «dat uit de voorbereiding van de wet te vernemen valt dat artikel 15 geenszins als vereiste stelt dat het moet gaan om een overeenkomst voor een bepaald schip en voor een bepaalde reis, zodat een overeenkomst voor onbepaalde duur waarbij telkens wordt bepaald op welk schip en voor welke zeetocht zal worden gevaren, volkomen aan de voorwaarden van artikel 15 beantwoordt». Het Hof van Cassatie stelt terecht orde op zaken en benadrukt dat het wel degelijk om een

welomschreven schip moet gaan, en verwijst trouwens naar de artikelen 15 en 26. Bovendien blijkt nergens uit de memorie van toelichting (*Parl. St., Senaat*, 1925-26, nr. 236) dat niet vereist zou zijn dat het moet gaan om een overeenkomst voor een bepaald schip. Zeer consequent met zichzelf heeft de wetgever tijdens Wereldoorlog II bevestigd dat *de lege lata* de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden slechts voor arbeid op een bepaald schip aangegaan mag worden. Tijdens Wereldoorlog II drong zich de praktische noodzaak op om een arbeidsovereenkomst op te stellen die «globaal» (bijwoord dat gebruikt wordt in de desbetreffende wetgeving, uiteraard een gallicisme; cf. de Franse tekst: «*contrat d'engagement maritime peut porter globalement sur tous les navires*») moest worden aangegaan voor verschillende of zelfs alle schepen onder Belgische vlag. Tijdens de duur van de oorlog was het mogelijk dat de arbeidsovereenkomst voor zeelieden «globaal» aangegaan werd voor alle door de minister van Verkeerswezen voor een bepaalde dienst aangewezen schepen zonder dat het nodig was die schepen aan te wijzen. De kapitein en scheepelingen konden ertoe gevorderd worden op elk van de aldus aangewezen schepen dienst te doen en konden ambtshalve worden ingeschreven op de monsterrol van alle in arbeidsovereenkomst vermelde schepen (Besl. W. 25 maart 1944, *B.S.*, 20 mei 1944).

4. Opdat er sprake kan zijn van een specifieke arbeidsovereenkomst voor zeelieden is het dus noodzakelijk en voldoende dat aan de volgende vereisten voldaan is: zeeman, reder, bepaald schip, zeetocht en Belgische vlag.

Is aan die vereisten niet voldaan, dan wordt de arbeidsovereenkomst beheerst door het gemene recht, *c.q.* de Arbeidsovereenkomstenwet van 3 juli 1978 (art. 16, Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden).

Aldus is de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden o.m. op de volgende gevallen niet toepasselijk:

— arbeid verricht aan boord van een schip onder vreemde vlag, zelfs door een zeeman van Belgische nationaliteit en zelfs als de arbeidsovereenkomst in België wordt aangegaan (art. 17, eerste lid, Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden; *Arbrb.* Brussel, 8 september 1982, *J.T.T.*, 1983, 146; cf. Fallon, M., «*Autonomie de la volonté et rattachement du contrat international de travail au droit belge*», *J.T.T.*, 1984, (265), 270; Hanotiau, B. en Fallon, M., «*Chronique de jurisprudence. Les conflits de lois en matières d'obligations contractuelles et non contractuelles (1965-1985)*», *J.T.T.*, 1987, (97), 106);

— arbeid verricht door niet aangemonsterde zeelieden (art. 1, 3°, Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden definieert de zeeman als een persoon die aangeworven is voor de dienst van het schip en die op de monsterrol is ingeschreven), zoals de zeelieden die arbeid verrichten in de periode gelegen tussen hun afmonstering na een vorige reis en hun aanmonstering voor een volgende reis en die in zeemansjargon «bijwerkers» genoemd worden (Libert, H., «*Het sociaalrechtelijk statuut van de zeelieden tewerkgesteld in de havendiensten van een rederij*», *T.S.R.*, 1961, 262-272, en Libert, H., «*Arbeidsovereenkomst voor zeelieden*», nr. 24, in *Arbeidsrecht*, Blanpain, R. (red.), Brussel, C.A.D. en de aldaar vermelde rechtspraak);

— arbeid verricht door zeelieden die arbeid aan boord van een schip verrichten maar niet door een arbeidsovereenkomst zijn verbonden met een reder, nl. een natuurlijk

of een rechtspersoon die met het oog op een zeetocht als winstgevendende verrichting een schip onder Belgische vlag uitrust (art. 1, 1°, Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden).

Typerend voor een dergelijk geval is het statuut van de radio-officier die tot zeer onlangs in de meeste gevallen verbonden was door een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd met een in televerbindingen gespecialiseerde onderneming (Collard, J., *Aperçu de droit maritime belge*, Antwerpen, Reclam, 1931, 129 et seq.); Libert, H., «Arbeidsovereenkomst voor zeelieden», nr. 19 en seq. in o.c. en de aldaar aangehaalde rechtspraak).

Of arbeid verricht door gespecialiseerd technisch personeel aan boord van bepaalde schepen die buiten de zeevaart ook andere, industriële, taken uitvoeren, zoals olieboorschepen en offshore-bevoorradingsschepen onder het toepassingsgebied van de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden valt, is juridisch een omstreken vraag (Libert, H., «Zestig jaar maritiem arbeidsrecht. Wanneer eindelijk eens op de helling?» in *Liber Amicorum Lionel Tricot*, Antwerpen, Kluwer, 1988, (377), 392-393); vanuit administratief standpunt gaan de waterschouten ervan uit dat de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden op dit personeel niet toepasselijk is.

5. Reeds uit voorgaande uiteenzetting komt duidelijk naar voren dat het toepassingsgebied van de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden eng wordt opgevat; iedere rechtsverhouding die niet valt binnen voornoemde vijf dimensies, wordt er niet door beheerst. Het is dus duidelijk dat de wet alleen toepasselijk is op zeelieden die effectief op de monsterrol van het schip zijn ingeschreven. Van oudsher werd het zeerecht door drie begrippen getekend: het zeeavontuur, het schip en de afzondering van het schip (De Smet, R., *Droit maritime et droit fluvial belges*, I, Brussel, Larcier, 1971, nr. 3), of verhevener gezegd «... le droit maritime a donné une âme au navire, ou plus exactement, à l'aventure» (Smeesters, C. en Winkelmolen, G., *Droit Maritime et Droit Fluvial*, I, Brussel, Larcier, 1929, nr. 95).

«Het schip moet varen» is een principe dat duidelijk zijn stempel heeft gedrukt (Storme, M., «Rechter ter zee. Beschouwingen over de tussenkomst van de rechter in scheepszaken», *T.B.H.*, 1985, (420), 442). Evenwel is het niet alleen in deze stevig gevestigde traditie dat de uitsluitende toepassing van de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden op de zeetocht haar voedingsbodem vindt. Het is ondebeldzinnig de wil van de wetgever zoals deze in de voorbereidende werkzaamheden werd uitgedrukt (M.v.T., *Parl. St.*, *Senaat*, 1925-26, nr. 236, 905).

«Eene overeenkomst wegens dienstverhuring, tusschen eenen reeder en eenen zeeman gesloten, kan evenwel op een gegeven oogenblik een der kenmerken van het contract wegens scheepsdienst verliezen en tot een gewone arbeidsovereenkomst omgezet worden. In deze veronderstelling vervalt de reden tot naleving van de regelen, die de overeenkomsten in zake scheepsdienst beheerschen en wordt het gemeen recht opnieuw van toepassing: dit is voorzien bij artikel 16. Het oogenblik, waarop de overeenkomst onder de wetten van den arbeid te land komt te staan, namelijk van artikelen 28 en 51 (*sic*)».

De laatste zin uit het citaat laat wegens zijn redactionele onvolledigheid aan duidelijkheid te wensen over. De opsteller van de Franse tekst heeft zijn best gedaan om het beter te doen, is er evenwel niet geheel in geslaagd, maar bezorgt

toch enkele stevige aanknopingspunten: «Le moment du passage de la convention sous le régime des lois terrestres se déterminera aisément à la lumière des articles 28 et 51». Hieruit moet afgeleid worden dat tijdens de periode van aanmonstering (art. 28, al. 1) en de zeetocht (art. 28, tweede lid, en art. 51, eerste lid) de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden toepasselijk is en buiten die periode de aan wal toepasselijke wetgeving.

6. Nu gesteld is dat effectieve arbeid door een zeeman in dienst van een reder aan boord van een schip onder Belgische vlag op zee verricht onder de toepassing van de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden, en arbeid door de zeeman niet in dezelfde omstandigheden gepresteerd onder de aan wal toepasselijke wetgeving valt, dient van naderbij onderzocht te worden welke de juridische kenmerken zijn van een arbeidsovereenkomst tussen reder en zeeman die niet gedurende haar gehele duur beantwoordt aan een arbeidsovereenkomst voor zeelieden in de zin van art. 15 van de desbetreffende wet. De zaak die aanleiding heeft gegeven tot het hier besproken cassatiearrest kan daar als exponent voor gelden.

Er bestond tussen de zeeofficier in kwestie en de rederij een arbeidsovereenkomst die gekwalificeerd werd «als aangegaan voor onbepaalde duur». Partijen waren het hierover eens en het arbeidshof heeft hiervan akte genomen, hoewel het deze kwalificatie in een daaropvolgende considerans in zijn eigen woorden herschreef «als van doorlopende aard». Het is niet duidelijk welke de bedoeling of het nut van deze herschrijving was. Dacht het hof wellicht onbewust aan het door de Internationale Arbeidsconferentie op 28 oktober 1976 aanvaarde Verdrag nr. 145 betreffende de continuering van werkgelegenheid voor zeevarenden, dat overigens door België nog niet werd bekrachtigd?

Volgens dit verdrag zou het ideaal erin bestaan dat aan geschoolde zeelieden een bestendige of regelmatige dienstbetrekking verzekerd zou worden, hetgeen trouwens ook nuttig zou zijn (behalve misschien in deze voor de koopvaardij bijna dramatische crisistijd) voor de reders, die aldus over vaste en bevoegde arbeidskrachten zouden kunnen beschikken. De bedoeling van dat verdrag is juist te streven naar een systeem van overeenkomsten waarin de bestendige of regelmatige tewerkstelling in dienst van een rederij of een redersvereniging voorzien wordt. Bij ontstentenis van Belgische ratificatie lijkt deze vraag misschien zuiver retorisch. Het is evenwel de vraag of M., over wie het in concreto gaat, door een arbeidsovereenkomst aan te gaan «voor onbepaalde duur» of «van doorlopende aard», om het even hoe dit geformuleerd wordt, niet een dergelijke «continuering van werkgelegenheid», zoals de Nederlandse tekst van het verdrag het zegt, beoogde en het juist dit is dat het voorwerp uitmaakt van de arbeidsovereenkomst die het arbeidshof vastgesteld heeft? In dat geval zou de vraag of het arbeidshof de wil van de partijen goed heeft kunnen doorgronden alvast niet meer retorisch zijn.

De praktijk van dergelijke «arbeidsovereenkomsten van doorlopende aard» of «van onbepaalde duur» werd vrij geregeld en — zeker in voor de koopvaardij betere tijden — door grotere rederijen op de officieren toegepast.

Zo kan deze voortgezette overeenkomst voor onbepaalde tijd arbeidsprestaties in dienst van de rederij aan wal omvatten, prestaties op een scheepswerf bij de aanbouw van een schip, in constructiebedrijven wat de bouw van de

voortstuwingsmachine betreft, vaart aan boord van een nog niet door de werf of de verkoper afgeleverd schip onder Belgische of vreemde vlag, enz.

De officier had dan de zekerheid van tewerkstelling gedurende een onbepaalde tijd, en de rederij kon steunen op de bestendige aanwezigheid van gekwalificeerd stafpersoneel in haar dienst. Uiteraard voeren beide partijen daar wel bij. Deze idee was trouwens niet vreemd aan de opzet van het *supra* vermelde Verdrag nr. 145. Welnu, indien men zou aannemen dat een dergelijke arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd, die tijdens de zeetocht door de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden beheerst wordt, op het einde van de reis zou kunnen worden beëindigd op een wijze specifiek aan deze wet, zoals het arbeidshof dit besliste op basis van art. 89, 5° (ontscheping van de zeeman wegens ziekte of verwonding), dan zou men hiermee ten enenmale de gehele ratio van deze overeenkomst voor onbepaalde duur miskennen, hetgeen erop zou neerkomen de wil van de partijen met de grootste onverschilligheid naast zich neer te leggen. Men mag in geen enkel geval uit het oog verliezen dat het ontslag in het maritieme arbeidsrecht op een uiterst gebrekkige wijze is geregeld en de elementaire preciseringen mist (Blanpain, R., *Wet betreffende de arbeidsovereenkomsten*, Antwerpen, Kluwer, 1978, 5) en dat o.m. daarom de werknemer zijn toevlucht zoekt tot een voor hem stabielere regeling.

En als men zou mogen stellen dat de gebeurtenis bedoeld bij art. 89, 5°, Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden (ontscheping wegens ziekte of verwonding) een einde maakt aan de voortgezette arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd, dan zou men *pari ratione*, ook kunnen zeggen dat, overeenkomstig art. 92, eerste lid, de arbeidsovereenkomst, als zijnde voor onbepaalde tijd, in een laad- of loshaven kan worden opgezegd en dit in voorkomend geval met inachtneming van een belachelijk korte opzeggingstermijn zoals in art. 92, tweede lid, van dezelfde wet bepaald (24 u. voor de kustvaart en 48 u. voor de grote vaart), of in het beste geval de minder korte opzeggingstermijnen bepaald door de C.A.O. voor officieren (van twee tot zes weken naar gelang van de diensttijd en de graad).

De overeenkomst die aanvankelijk door partijen gewild werd om haar, in zekere zin, stabiel en doorlopend karakter, zou uiteindelijk tegelijkertijd bijzonder aleatoir zijn. Een dergelijke interpretatie zou de negatie van de voortgezette arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd inhouden en kennelijk in strijd zijn met de *potius ut valeat*-regel.

Het arrest van het arbeidshof achtte het relevant dat uit het monsterboekje bleek dat M. tijdens de hele periode van tewerkstelling alleen prestaties op zee had geleverd waarna er een arbeidsongeschiktheids- en een vakantieperiode volgde; waaruit door het hof tot de volledige toepassing van de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden werd besloten, inclusief het daarin vervatte ontslagrecht. Evenwel werd in de verdere overwegingen van het arrest beklemtoond dat het desniettemin een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde duur of van doorlopende aard betreft. Hoe kan nu het feit dat tot op het moment van de ontscheping wegens ziekte eventueel uitsluitend arbeid op zee werd gepresteerd iets veranderen aan het door de partijen gewilde doorlopende karakter van de overeenkomst? Het is toch niet omdat er tot het ontstaan van de ziekte uitsluitend gevaren werd, dat dit nadien niet meer had kunnen geschieden. Een toevallig-

heid zoals ziekte kan toch niet tornen aan de wilsautonomie en het principe van de *convention-loi*, te meer wanneer de overeenkomst, ver van de rechten van de werknemer in te korten, veeleer, en in een niet onaanzienlijke mate, tendeeft naar uitbreiding ervan (art. 6 Arbeidsovereenkomstenwet).

7. Het antwoord op de vraag welke de aard is van de door de zeeofficier voor onbepaalde tijd aangegane arbeidsovereenkomst, is te vinden in art. 16, Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden (zie *supra*, nr. 3). Het zijn dus de regels van de Arbeidsovereenkomstenwet van 1978 die toepasselijk zijn op de periodes van de dienstbetrekking die niet beantwoorden aan de vijf vereisten vermeld sub nr. 4, *initio*. Alleen tijdens een specifieke periode van aanmonstering aan boord van een bepaald schip onder Belgische vlag is de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden van 5 juni 1928 van toepassing. Evenwel dient het ontslagrecht beheerst te worden door de Arbeidsovereenkomstenwet van 1978: dit is juist de bedoeling van de partijen geweest.

In verband met een dergelijke voortgezette dienstbetrekking had het Antwerpse Arbeidshof reeds vroeger de gelegenheid zijn standpunt bekend te maken (Arbh. Antwerpen, 8 november 1984, *J.T.T.*, 1985, 190, en *Rechtspr. Antw.*, 1986, 23). Het arbeidshof besliste dat de wetgeving betreffende de arbeidsovereenkomst voor bedienden toepasselijk was op kapiteins die «aangeworven waren in vaste dienst en als zodanig ook een vaste maandwedde of gage genoten». Het hof stelde vast dat ze niet aangeworven waren voor een bepaalde zeereis met een bepaald schip, zodat zij niet aan de voorwaarden van art. 15 Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden beantwoordden. Evenwel gaf het Antwerpse Arbeidshof de indruk dat de Arbeidsovereenkomstenwet 1978 toepasselijk was omdat de kapiteins in kwestie op het ogenblik van de beëindiging van de arbeidsovereenkomst sedert maanden het bevel niet meer over een schip voerden of geen dienst meer deden aan boord van een schip. Het Arbeidshof stelde dus de toepassing van de Arbeidsovereenkomstenwet van 1978 afhankelijk van de duur van een tewerkstelling andere dan aan boord van een bepaald schip. Het stellen van een dergelijke bijkomende voorwaarde dient niet alleen verworpen te worden wegens de vage definiëring van de duur van de arbeidsprestaties andere dan op zee, maar vooral omdat *de lege lata* de artikelen 15 en 16 Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden voor een dergelijke interpretatie niet de minste ruimte bieden. Op dit specifieke punt kan het arrest van het Antwerpse Arbeidshof van 8 november 1984 bezwaarlijk gevolgd worden en wij hadden reeds de gelegenheid dit te beklemtonen (Libert, H., «Arbeidsovereenkomst voor zeelieden», nr. 33bis in *Arbeidsrecht*, Blanpain, R., (red.), Brussel, C.A.D.).

8. Als samenvatting en besluit kan gesteld worden dat de voortgezette dienstbetrekking door een zeeofficier aangegaan voor onbepaalde tijd, die buiten arbeid aan boord van een bepaald schip ook andere arbeidsprestaties inhoudt, al naargelang van de situatie, beheerst wordt door het gemene recht van de arbeidsovereenkomsten of door de Wet Arbeidsovereenkomst Zeelieden. Gelet op de specifieke finaliteit van een dergelijke voortgezette dienstbetrekking, die een steviger binding van de zeeofficier aan de reder op het oog heeft, kan aan deze dienstbetrekking slechts een einde gemaakt worden mits de regels van het gemeenrechtelijke ontslagrecht worden nageleefd.

Hubert Libert

HOF VAN CASSATIE*3e KAMER — 29 FEBRUARI 1988*

Voorzitter : de h. Bosly

Raadsheer-rapporteur : de h. Rappe

Eerste advocaat-generaal : de h. Duchatelet

Advocaten : mrs. Delahaye en De Gryse

Bescherming van het loon — Einde dienstbetrekking — Nog uit te betalen loon — Begrip — Beschermde werknemer — Bijzondere vergoeding — Vordering — Misdrijf — Verjaring — Termijn

De bijzondere vergoeding die toekomt aan de beschermde werknemer bij onregelmatige beëindiging van zijn dienstbetrekking, vormt in de zin van art. 11 Loonwet geen loon dat nog moet worden uitbetaald wanneer de dienstbetrekking een einde neemt. Derhalve maakt de niet-betaling ervan geen misdrijf uit als bedoeld in art. 42, 1°, Loonwet, en de verjaringstermijn van vijf jaren gesteld in art. 26 W. 17 april 1878 vindt dan geen toepassing.

N.V. F. t/ V.

Gelet op het bestreden arrest, op 3 februari 1987 door het Arbeidshof te Bergen gewezen ;

(...)

Overwegende dat artikel 11 van de wet van 12 april 1965 betreffende de bescherming van het loon der werknemers bepaalt dat, wanneer de dienstbetrekking een einde neemt, het nog verschuldigde loon onverwijld moet worden uitbetaald en uiterlijk op de eerste betaaldag die volgt op de datum waarop de dienstbetrekking eindigt ; dat in artikel 42, 1°, van dezelfde wet de overtreding van die bepaling wordt gestraft ;

Overwegende dat, overeenkomstig de artikelen 26 en 28 van de wet van 17 april 1878 houdende de voorafgaande titel van het Wetboek van Strafvordering, de op die overtreding gegronde vordering verjaart door verloop van vijf jaren te rekenen van de dag waarop het misdrijf is gepleegd ;

Overwegende dat de tijden van de uitbetaling van het loon zijn vastgesteld in de artikelen 9 en 11 van de wet van 12 april 1965 ;

Dat artikel 9 de uitbetaling «op gezette tijden» regelt van wat als loon verschuldigd is wegens de uitvoering of de schorsing van de dienstbetrekking ; dat die bepaling niet toepasselijk is op de bijzondere beschermingsvergoeding die is verschuldigd omdat de dienstbetrekking een einde neemt ;

Dat artikel 11 bepaalt op welk ogenblik het nog verschuldigde loon moet worden uitbetaald wanneer de dienstbetrekking een einde neemt ; dat die bepaling onder andere verwijst naar de «eerste betaaldag», waarvan in artikel 9 sprake is ; dat in artikel 11 onder «nog verschuldigd loon» wordt verstaan het loon dat, zolang de dienstbetrekking niet is geëindigd, overeenkomstig artikel 9 moet worden uitbetaald ;

Dat, aangezien artikel 9 geen betrekking heeft op de betaling van de bijzondere beschermingsvergoeding, van die

vergoeding evenmin sprake is in artikel 11, en bijgevolg ook niet in artikel 42, 1°, van de wet van 12 april 1965 ;

Overwegende dat de in artikel 26 van voormelde wet van 17 april 1878 bepaalde verjaringstermijn van vijf jaar, dus niet kan worden toegepast op de vordering tot betaling van de bijzondere beschermingsvergoeding ;

Dat het arrest, dat beslist dat de verjaringstermijn van vijf jaar ten dezen van toepassing is, niet naar recht is verantwoord ;

(...)

HOF VAN CASSATIE*1e KAMER — 10 MAART 1988*

Voorzitter : de h. Bosly

Raadsheer-rapporteur : de h. Sace

Advocaat-generaal : mevr. Liekendael

Advocaten : mrs. Bützler en Dassesse

1. Internationaal privaatrecht — a) Onrechtmatige daad — Toepasselijke wet — b) Vreemde wet — Taak van de rechter — Gevolg — 2. Onrechtmatige daad — Schade en schadeloosstelling — Vonnis — Provisionele verdeling — Gevolg

1.a) De regel dat de rechtsvordering tot vergoeding van schade die veroorzaakt is door een in het buitenland gepleegde onrechtmatige daad, in België onder de toepassing valt van de wet van de plaats waar de onrechtmatige daad is gepleegd, vloeit voort uit art. 3, eerste lid, B.W., daar de wetten waarin de bestanddelen van het feit dat delictuele of quasi-delictuele aansprakelijkheid teweegbrengt, alsmede de wijze en de omvang van de vergoeding worden bepaald, wetten van politie zijn in de zin van die wetsbepaling.

b) Bij een vordering waarvan de grondslag te vinden is in een bepaling van buitenlands recht, moet de rechter de betekenis en de draagwijdte van dat recht bepalen.

Een overtreding van een wet, zelfs een vreemde, kan geen miskenning van de bewijskracht van die wet in de zin van de artt. 1319-1322 B.W. opleveren.

2. Wanneer de rechter provisionele bedragen heeft toegekend «onder voorbehoud van het recht van de partijen bij de verdere behandeling van de zaak te praten over de wijze waarop volgens de vreemde wet de schade wordt geraamd, en de mate waarin de aansprakelijkheidsverzekeraar uitkeringen zal moeten betalen», en hij derhalve het debat daarover voor de verdere afdoening van de zaak heeft gereserveerd, kan hem niet worden verweten dat hij de bepalingen heeft miskend van de vreemde wet waarin de maximale bedragen vastgesteld zijn die de verzekeraar zal moeten uitkeren.

N.V. D. t/ M. e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 21 februari 1984 door het Hof van Beroep te Brussel gewezen ;

Over het eerste middel: schending van de artikelen 97 van de Grondwet, 3, eerste lid, 1121, 1134, 1382 van het Burgerlijk Wetboek, 4, 5 van het Spaans decreet van 21

maart 1968, nr. 632/68 («Texto refundido de la Ley 24 de diciembre 1962 de uso y circulacion de vehiculos a motor»), 23 van het Spaans decreet van 19 november 1964, nr. 3787/64 («Reglamento del Seguro Obligatorio de Responsabilidad Civil») en, voor zover nodig, 1319, 1320 en 1322 van het Burgerlijk Wetboek,

doordat eiseres hoger beroep heeft ingesteld tegen het vonnis waarbij zij als verzekeraar van de burgerlijke aansprakelijkheid van de verweerder François De K., die aansprakelijk was verklaard voor een verkeersongeval dat op 21 juli 1969 in Spanje had plaatsgehad, was veroordeeld om in solidum met hem een provisioneel bedrag van 150.000 frank te betalen, zowel aan de verweerder Horst M. als aan de verweester Hedwig M., die beiden bij het ongeval werden gewond, alsmede tot betaling van een provisioneel bedrag van 200.000 frank aan de verweester Anna S., wier man Heinz A. werd gedood; eiseres heeft betoogd dat de vergoeding, wat de rechtstreekse vordering tegen haar betreft, diende te worden beperkt tot de forfaitaire bedragen waarvan sprake is in de Spaanse wet van 24 december 1962 betreffende het gebruik en het verkeer van motorrijtuigen, zodat de eventuele veroordelingen tot betaling van die forfaitaire bedragen moesten worden vermindert, met toepassing bovendien van de evenredige vermindering tussen de verschillende slachtoffers, en evenmin als provisionele bedragen mochten worden uitgesproken, en in haar conclusie aanvoerde dat de vergoeding die zij aan de slachtoffers krachtens de verplichte verzekering, ingevolge de Spaanse wet van 24 december 1962, verschuldigd was, en die alleen betrekking heeft op de lichamelijke schade, beperkt was tot maximaal 200.000 peseta's, in geval van blijvende gedeeltelijke ongeschiktheid, en maximaal tot 300.000 peseta's, in geval van algehele ongeschiktheid of overlijden, met dien verstande echter dat ten aanzien van iedere benadeelde een evenredige vermindering dient te worden toegepast, als het voertuig meer dan één schade veroorzaakt waarvan de volledige vergoeding groter zou zijn dan de aldus forfaitair beperkte bedragen; dat, aangezien enerzijds 100 peseta's, tegen een gemiddelde koers, nog geen vijftig Belgische frank waard is, en anderzijds op de verschillende benadeelden de evenredige vermindering moet worden toegepast, de provisionele bedragen waartoe de eerste rechter haar heeft veroordeeld, groter zijn dan het maximaal bedrag dat zij diende te betalen, met het gevolg dat haar veroordeling niet meer provisioneel kan zijn en dat zij geen medische onderzoeken meer behoefde te laten doen daar zij voor haar geen belang meer hadden; het arrest, dat het hoger beroep van eiseres ongegrond verklaart en de beslissing van de eerste rechter bevestigt, in zoverre zij daarbij was veroordeeld om in solidum met de verweerder François De K. voormelde provisionele bedragen te betalen, zegt dat eiseres zich ertoe heeft verbonden de slachtoffers van het ongeval te vergoeden, overeenkomstig de Spaanse wet, «dat die wet maximale bedragen vaststelt, zodat de eerste rechter aan die slachtoffers terecht slechts provisionele bedragen heeft toegekend, behalve wat de morele schade van de dochters van Anna S., weduwe van Heinz A. betreft; dat de eerste rechter billijkerwijze het bedrag heeft vastgesteld van de definitieve provisionele vergoedingen aan de slachtoffers van het ongeval, alsmede aan de minderjarige kinderen van de overleden Heinz A.»;

terwijl, eerste onderdeel, die overwegingen van het ar-

rest, of enige andere, niet antwoorden op de conclusie van eiseres, in zoverre zij betoogde dat de door de eerste rechter te haren laste uitgesproken veroordelingen moesten worden verminderd, zonder dat zij overigens provisioneel konden zijn, en daartoe nauwkeurige gegevens aanvoerde, te weten: de door de Spaanse wet in het kader van de verplichte verzekering gestelde beperkingen op de door de verzekeraar te betalen bedragen, de waarde van de Spaanse munt waarin die bedragen zijn vastgesteld vergeleken met de Belgische munt, het feit dat de Spaanse wet ze per ongeval heeft vastgesteld en de verplichte verdeling tussen de slachtoffers van het litigieuze ongeval van het maximaal bedrag dat eiseres hun eventueel moet uitkeren; daaruit volgt dat het arrest niet regelmatig met redenen is omkleed (schending van artikel 97 van de Grondwet);

tweede onderdeel, volgens de Spaanse wet, die zoals het arrest vaststelt, ten dezen van toepassing is, de bedragen die de slachtoffers van een verkeersongeval, of hun erfgenamen, in het kader van de tegen de verzekeraar ingestelde rechtstreekse vordering van hem kunnen eisen, beperkt zijn tot de bedragen van de verplichte verzekering (artikel 4 van het Spaanse decreet van 21 maart 1968, nr. 632/68); de verzekeraar enkel ertoe gehouden is hun schade te vergoeden ten belope van de bedragen die zijn vastgesteld in de regeling betreffende de verplichte verzekering inzake motorrijtuigen (artikel 5 van hetzelfde decreet); wat het litigieuze ongeval betreft, die maximale bedragen als volgt zijn vastgesteld: 30.000 peseta's voor de medische en ziekenhuiskosten (indien, zoals in casu, het slachtoffer niet is opgenomen in een door het Waarborgfonds erkende inrichting); 200.000 peseta's, in geval van grote invaliditeit of overlijden (artikel 23 van het Spaanse decreet van 19 november 1964, nr. 3787/64); zoals eiseres, zonder daarbij te worden tegengesproken, heeft gezegd, de waarde van de peseta, tegen de gemiddelde wisselkoers, lager is dan de helft van de waarde van een Belgische frank; daaruit volgt dat het arrest, door eiseres, met bevestiging van de beslissing van de eerste rechter, in solidum met de voor het ongeval aansprakelijke te veroordelen tot betaling van 150.000 frank zowel aan de verweerder Horst M., als aan de verweester Hedwig M. en 200.000 frank aan de verweester Anna S., de bepalingen van de Belgische wet schendt, waaruit volgt dat de Spaanse wet de omvang bepaalt van de vergoeding die de slachtoffers van het litigieuze ongeval van eiseres kunnen eisen (schending van de artikelen 3, eerste lid, 1121, 1134 en 1382 van het Burgerlijk Wetboek), alsmede de vooraan in het middel aangewezen bepalingen van de Spaanse wet en, voor zover nodig, de bewijskracht van die wetgevende handelingen en dus de artikelen 1319, 1320 en 1322 van het Burgerlijk Wetboek schendt:

Wat het eerste onderdeel betreft:

Overwegende dat het arrest, wat de schade betreft, zegt: «Dat in casu de Belgische verzekeraar zich tegenover het Spaans bureau van de automobiilverzekeraars ertoe heeft verbonden de slachtoffers van het door De K. (thans de achtste verweerder) veroorzaakte ongeval te vergoeden overeenkomstig de Spaanse wet; dat de appellante (thans eiseres) zulks toegeeft op bladzijde 4 van haar aanvullende conclusie; dat die wet maximale bedragen vaststelt; zodat de eerste rechter terecht aan die slachtoffers slechts provisionele bedragen toekent, behoudens wat de morele schade

van de dochters van Anna S., weduwe Heinz A. betreft»; dat het, met overneming van de gronden van de eerste rechter, er nog op wijst «dat de partijen H. en De K. bij conclusie het standpunt delen van de partij (eiseres) over de wijze van vaststelling van de schade, die volgens de Spaanse wet moet worden berekend; dat de eisers (thans de eerste, tweede, derde, vierde en vijfde verweerder) het trouwens erover eens waren dat de N.V. D. slechts voor de lichamelijke schade diende te betalen ten belope van de bij de Spaanse wet vastgestelde maximale bedragen en dat de rechtbank, in de huidige stand van zaken, oordeelt dat zij aan de eisers (thans de eerste, tweede, derde, vierde en vijfde verweerder) de hierna vermelde provisionele bedragen kan toekennen, onder voorbehoud van het recht van de partijen om bij de verdere behandeling van de zaak te praten over de wijze waarop volgens de Spaanse wet de schade wordt geraamd en de mate waarin de verzekeraar van de burgerrechtelijke aansprakelijkheid uitkeringen zal moeten betalen»;

Overwegende dat daarmee wordt geantwoord op de in dit onderdeel van het middel vermelde conclusie van eiseres;

Dat het onderdeel feitelijke grondslag mist;

Wat het tweede onderdeel betreft:

Over de eerste grond van niet-ontvankelijkheid tegen dat onderdeel van het middel door de eerste zeven verweerders opgeworpen en hieraan ontleend dat het onderdeel niet nader bepaalt waarin de artikelen 1121, 1134, 1319, 1320, 1322 en 1382 van het Burgerlijk Wetboek zijn geschonden:

Overwegende dat het onderdeel zegt: «Dat het arrest de bepalingen van de Belgische wet schendt, waaruit volgt dat de Spaanse wet de omvang bepaalt van de vergoeding die de slachtoffers van het litigieuze ongeval van eisers kunnen eisen (schending van de artikelen 3, eerste lid, 1121, 1134 en 1382 van het Burgerlijk Wetboek), alsmede de vooraan in het middel aangewezen bepalingen van de Spaanse wet, en voor zover nodig, de bewijskracht van die wetgevende handelingen en dus de artikelen 1319, 1320 en 1322 van het Burgerlijk Wetboek schendt»;

Overwegende dat, enerzijds, de regel volgens welke de rechtsvordering tot vergoeding van de schade die is veroorzaakt door een in het buitenland gepleegde onrechtmatige daad in België, onder de toepassing valt van de wet van de plaats waar de onrechtmatige daad is gepleegd, voortvloeit uit artikel 3, eerste lid, van het Burgerlijk Wetboek, aangezien de wetten waarin de bestanddelen van het feit dat delictuele of quasi-delictuele aansprakelijkheid teweegbrengt, alsmede de wijze en de omvang van de vergoeding worden bepaald, wetten van politie zijn in de zin van die wettelijke bepaling; dat het onderdeel, waarin niet nader wordt bepaald hoe de artikelen 1121, 1134 en 1382 van het Burgerlijk Wetboek, die met die regel geen verband houden, zouden zijn geschonden, in zoverre, wegens vaagheid, niet ontvankelijk is;

Overwegende dat, anderzijds, de rechter op de vordering waarvan de grondslag te vinden is in een bepaling van buitenlands recht, de betekenis en de draagwijdte van dat recht moet bepalen; dat een overtreding van een wet, zelfs een buitenlandse, dus geen miskenning kan opleveren van de bewijskracht van die wet in de zin van de artikelen 1319 tot 1322 van het Burgerlijk Wetboek; dat het onderdeel, waar-

in niet anders wordt vermeld hoe die bepalingen van het Burgerlijk Wetboek zouden zijn geschonden, evenmin ontvankelijk is;

Dat de grond van niet-ontvankelijkheid dient te worden aangenomen;

Over de tweede grond van niet-ontvankelijkheid door de eerste zeven verweerders tegen hetzelfde onderdeel opgeworpen en hieraan ontleend dat in het onderdeel schending wordt aangevoerd van artikel 23 van het Spaans decreet 3787/64 van 19 november 1964, terwijl dat decreet op de dag van het ongeval van 21 juli 1969 was vervangen door een nieuwe tekst nr. 27486 van 21 maart 1968, waarin uitdrukkelijk wordt bepaald dat de door de verzekeraar van de burgerrechtelijke aansprakelijkheid inzake motorrijtuigen verschuldigde maximale bedragen zijn vastgesteld per persoon en niet meer per ongeval, zoals is bepaald in het decreet van 19 november 1964:

Overwegende dat, zoals uit de bij de voorziening van eiseres gevoegde stukken blijkt, het decreet nr. 3787/64 van 19 november 1964, met als titel «Reglement betreffende de Verplichte Verzekering inzake Burgerrechtelijke Aansprakelijkheid» niet was opgeheven, en evenmin werd gewijzigd op de dag van het ongeval van 21 juli 1969; dat enkel de wet van 24 december 1962 houdende uitvoering van dat reglement was veranderd bij een tekst nr. 27486 van 21 maart 1968;

Dat de grond van niet-ontvankelijkheid niet kan worden aangenomen;

Wat het onderdeel betreft:

Overwegende dat, wat de eerste twee verweerders en de vijfde verweester in haar eigen naam betreft, het arrest, met bevestiging van het beroepen vonnis, eiseres veroordeelt om aan die partijen, doch enkel bij wijze van een provisioneel bedrag, enerzijds twee bedragen van elk 150.000 frank en, anderzijds, een bedrag van 200.000 frank te betalen; dat het, te dien aanzien, de redenen van de beslissing van de eerste rechter overneemt, door vast te stellen «dat de eerste rechter het bedrag (van die) vergoedingen billijkerwijze heeft geschat», en, zoals de rechtbank had gedaan, die provisionele bedragen toekent «onder voorbehoud van het recht van de partijen bij de verdere behandeling van de zaak te praten over de wijze waarop volgens de Spaanse wet de schade wordt geraamd en de mate waarin de verzekeraar van de burgerrechtelijke aansprakelijkheid uitkeringen zal moeten betalen»;

Dat daaruit volgt dat, wat die partijen betreft, aan het hof van beroep, dat het debat daarover voor de verdere afdoening van de zaak heeft voorbehouden, niet kan worden verweten dat het de bepalingen miskent van de Spaanse wet waarin de maximale bedragen zijn vastgesteld die de verzekeraar zal moeten uitkeren;

Dat het arrest voorts vaststelt «dat alle betrokken partijen aannemen dat toepassing wordt gemaakt van de Spaanse wet» en die wet toepast; dat het derhalve evenmin de bepalingen schendt van de Belgische wet waarin voor de omvang van de schade naar de Spaanse wet wordt verwezen;

Dat het onderdeel niet kan worden aangenomen;

(...)

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER — 21 APRIL 1988

Voorzitter : de h. Bosly

Raadsheer-rapporteur : de h. Poupart

Advocaat-generaal : de h. Janssens de Bisthoven

Advocaten : mrs. Dassel en Simont

Wegverkeer — Signaleren van verkeersbelemmering — Voertuig

Art. 78.2 Wegverkeersreglement, dat het signaleren van verkeersbelemmeringen oplegt, is, wat de voertuigen betreft, slechts van toepassing op de voertuigen die op de rijbaan stilstaan ten gevolge van een toevallige oorzaak, d.w.z. ten gevolge van een toevallige gebeurtenis.

N.M.B.S. t/ L. e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 7 april 1986 door het Hof van Beroep te Brussel gewezen ;

Overwegende dat artikel 78.2 van het koninklijk besluit van 1 december 1975, dat het signaleren van de verkeersbelemmeringen oplegt, wat de voertuigen betreft, enkel van toepassing is op de voertuigen die op de rijbaan stilstaan ten gevolge van een toevallige oorzaak, dat wil zeggen ten gevolge van een toevallige gebeurtenis ;

Overwegende dat uit het arrest blijkt dat de vrachtwagen haaks op het trottoir was geparkeerd, terwijl het laadvlak achteraan was neergelaten zodat de aangestelde van eiseres goederen kon afladen ;

Overwegende dat het voertuig, ten deze, geen verkeersbelemmering uitmaakte in de zin van artikel 78.2 van het algemeen reglement op de politie van het wegverkeer ;

Overwegende dat het arrest, door te beslissen dat het niet signaleren van het geparkeerde voertuig, overeenkomstig artikel 78.2 van het Wegverkeersreglement, de fout was die de schade had doen ontstaan en dat die fout te wijten was aan de aangestelde van eiseres, de in dit onderdeel aangevoerde wettelijke bepalingen schendt ;

(...)

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

13e KAMER — 30 MEI 1988

Voorzitter : mevr. Bourgeois

Advocaten : mrs. Brewaers en Aerts

Handelspraktijken — Vergelijkende reclame

Zuiver vergelijkende reclame die verwijst naar produkten maakt het niet mogelijk een of meer andere handelaars te identificeren ; de vergelijking was bovendien noodzakelijk voor de omschrijving van het produkt.

V.Z.W. N. t/ V.Z.W. A.

Gezien in eensluidend afschrift het vonnis van de wnd. voorzitter der Rechtbank van Koophandel te Antwerpen van 27 februari 1986, waartegen regelmatig naar vorm en termijn hoger beroep werd ingesteld bij verzoekschrift neergelegd ter griffie van dit hof op 3 april 1986 ;

Overwegende dat geïntimeerde een brochure uit geeft «Aluminium een beter alternatief», waarin op blz. 13 een tabel is afgedrukt waaruit de verschillende thermische kwaliteiten van hout, PVC, klassiek aluminium en aluminium met thermische verbetering blijken ;

Overwegende dat appellante op 5 juli 1983 een vordering tot staking wegens strijdigheid met art. 20, 2°, W.H.P. heeft ingeleid ; dat bij beschikking van de wnd. voorzitter van de Rechtbank van Koophandel te Antwerpen van 28 juni 1984, de heer H. als deskundige werd aangesteld met opdracht te onderzoeken in welke mate de op blz. 13 voorkomende tabel van bovenvermelde brochure aan de werkelijkheid beantwoordt ; dat uit het deskundigenverslag blijkt dat de tabel met de werkelijkheid overeenstemt ; dat de oorspronkelijke vordering door het bestreden vonnis werd afgewezen ;

Overwegende dat appellante aanvoert dat afbrekende vergelijkingen verboden zijn, zelfs indien zij met de waarheid overeenstemmen, dat objectieve wetenschappelijk gefundeerde kritiek niet in reclame door handelaars mag worden opgenomen, dat het bestreden vonnis een verkeerde interpretatie heeft gegeven van art. 20, 2°, W.H.P. en dat er geen reden bestond om in de brochure naar hout te verwijzen ; dat geïntimeerde betwist dat art. 20, 2°, W.H.P. is overtreden ;

Overwegende dat uit de stukken blijkt dat appellante op 13 maart 1986 haar ledenlijst opnieuw ter griffie heeft neergelegd ; dat het hoger beroep ontvankelijk moet worden verklaard ;

Overwegende dat niet wordt betwist dat de brochure een handelsreclame uitmaakt in de zin van art. 19 W.H.P. ;

Overwegende dat art. 20, 2°, W.H.P. verbiedt : de bedrieglijke vergelijkende reclame, de afbrekend vergelijkende reclame en de reclame die zonder noodzaak een ander handelaar identificeerbaar maakt (zuiver vergelijkende reclame) ;

Overwegende dat er te dezen geen sprake is van bedrieglijke vergelijkende reclame ; dat immers uit het deskundigenverslag blijkt dat de vergelijking met de werkelijkheid overeenstemt ;

Overwegende dat afbrekende vergelijkingen verboden zijn zelfs indien ze met de waarheid overeenstemmen ; dat echter het afbreken strikt moet worden geïnterpreteerd ; het moet gaan om niet-objectieve onzakelijke vergelijking, om het naar voren schuiven van irrelevante voor een rationele keuze van de gebruiker niet ter zake dienende gegevens ; uit de concrete boodschap moet blijken dat de intenties van de criticus onaanvaardbaar waren en geen rechtvaardiging kunnen vinden (P. De Vroede en G.L. Ballon, *Handelspraktijken*, 1986, nr. 508, p. 147) ; dat de betwiste tabel van de brochure geen gegevens bevat die beantwoorden aan deze afbrekende kwalificaties aangezien de vergelijking van de thermische kwaliteiten van de verschillende produkten enkel blijkt uit een verschil in cijfers ;

Overwegende dat bij zuiver vergelijkende reclame verboden is de mogelijkheid om een ander handelaar een ambachtsman of een ander persoon te identificeren die bepalend is (P. De Vroede en G.L. Ballon, *Handelspraktijken*,

nr. 517, p. 253); dat te dezen geen verwijzing naar personen is gebeurd; dat weliswaar uit een ander auteur (A. De Caluwé, A.C. Delcore en X. Leurquin, *Les pratiques du commerce*, I, 1973, nr. 313, p. 443) zou kunnen worden afgeleid dat ook de verwijzing naar produkten hieronder valt; dat deze stelling niet wordt aangenomen;

Overwegende dat te dezen aan zuiver vergelijkende reclame werd gemaakt door een objectieve waarheidsgetrouwe vergelijking van verschillende produkten; dat de verwijzing niet alleen naar hout maar ook naar P.V.C. toegelaten was; dat immers de consument werd voorgelicht over de thermische kwaliteiten van een produkt waarbij een objectieve informatie met verwijzing naar andere isolerende produkten mocht gebeuren en de vergelijking nodig was voor de omschrijving van het produkt; dat de wijze waarop de informatie werd verstrekt en de inhoud ervan beantwoordt aan de onder art. 20, 2°, W.H.P. toegelaten zuivere vergelijkende reclame;

Overwegende dat met de persmededelingen en campagnes van de partijen te dezen geen rekening moet worden gehouden;

(...)

NOOT – Vergelijkende reclame

Het hierboven afgedrukt arrest, dat het vonnis van de voorzitter van de Rechtbank van Koophandel te Antwerpen van 27 februari 1986¹ bevestigt, zal niet iedereen op alle vlakken voldoening geven.

1. *De feiten.* In een brochure uitgegeven door de Federatie Aluminium konstruktors wordt een tabel gepubliceerd waarin de kwaliteiten van aluminium vergeleken worden met die van andere materialen zoals hout en P.V.C. Uit het verslag van de door de voorzitter van de Rechtbank van Koophandel te Antwerpen aangestelde deskundige blijkt dat de gegevens in voornoemde brochure verstrekt met de werkelijkheid overeenkomen, een vaststelling die door de tegenpartij, het Nationaal Houtvoorlichtingsbureau, niet wordt betwist.

2. *Beoordeling door de rechter.* Terecht heeft de eerste rechter geoordeeld dat de hier voorliggende vergelijkende reclame niet bedrieglijk is. Volgens hem was ze ook niet afbrekend. Het Hof van Beroep te Antwerpen onderschrijft beide stellingen en daar kunnen we inkomen ook al werden soms met de waarheid overeenstemmende vergelijkingen toch als afbrekend veroordeeld².

Het hof, hierin andermaal de eerste rechter volgend, is bovendien van oordeel dat de gewraakte reclame niet van dien aard is dat andere handelaars worden geïdentificeerd, en stelt vast dat de vergelijking nodig was voor de omschrijving van het produkt.

3. *Onze beoordeling.* Ten onrechte o.i. meent het hof dat de derde modaliteit van vergelijkende reclame verboden bij art. 20, 2°, een verwijzing naar personen vereist. De reeds door De Caluwé e.a. verdedigde stelling dat ook een verwijzing naar produkten onder het derde bij artikel 20, 2°, gestelde verbod valt³, wordt terzijde geschoven hoewel een vrij belangrijke rechtspraak dit standpunt inmiddels heeft bijgevalen. Weliswaar zegt de tekst van art. 20, 2°, in fine, «identificatie van één of meer andere handelaars», maar dat vergt o.i. niet dat het in de vergelijking met evenveel woorden over personen al dan niet bij naam genoemd moet gaan.

De identificatie kan namelijk ook gebeuren door verwij-

zing naar een verkoopsysteem⁴, door het inspelen op een publicitaire slogan van een concurrent⁵, evenals door de verwijzing naar een produkt of dienst⁶. Door de verwijzing naar een verkoopsysteem, een publicitaire slogan, een produkt of een dienst wordt het mogelijk diegenen die resp. het vermelde verkoopsysteem huldigen, de publicitaire slogan gebruiken of het produkt verkopen of de betrokken dienst presteren, te identificeren.

4. Vrij summier beslist het hof dat de vergelijking nodig was voor de omschrijving van het produkt. Dit standpunt overtuigt ons niet. Dat de reclame waarheidsgetrouw is, in dezen, irrelevant⁷. Tot dusver werd de noodzakelijkheid van een identificatie aanvaard, hetzij om voor het betrokken produkt een plaats op de markt te verwerven⁸, om een nieuw transportmiddel te lanceren⁹, om een nieuw produkt op de markt te brengen¹⁰.

Aanvaard wordt ook dat de verwijzing noodzakelijk kan zijn voor de omschrijving van het produkt of van de dienst. Het gaat dan vaak om een subjectieve beoordeling die uitmondt op tegenstrijdige beslissingen¹¹. Wij zijn de mening toegedaan dat in het voorliggend geval de omschrijving van het produkt best kon gebeuren zonder naar andere produkten te verwijzen. Om tot een andersluidend besluit te komen hebben we in het hier besproken arrest geen afdoende argumenten gevonden.

Prof. P. De Vroede

1. Voorz. Kh. Antwerpen, 27 februari 1986, *Handelspraktijken*, 1986-I, 193.

2. Zie o.m. Voorz. Kh. Gent, 29 december 1980, *De Standaard*, 18 maart 1981, 5; Luik, 3 februari 1983, *Jur. Liège*, 1984, 226, Voorz. Kh. Brussel, 4 februari 1981, *Ing. Cons.*, 1983, 154.

3. DE CALUWÉ, A., LEURQUIN, X. en DELCORDE, A.C., *Les pratiques du commerce*, nr. 313, p. 443; voor een status quaestionis zie DE VROEDE, P., «La publicité comparative impliquant sans nécessité la possibilité d'identifier un ou plusieurs autres commerçants», *R.C.J.B.*, 1985, 33-50.

4. Voorz. Kh. Brussel, 5 april 1976, *B.R.H.*, 1976, 611.

5. Voorz. Kh. Brugge, 20 april 1979, *Ing. Cons.*, 1979, 300; Voorz. Kh. Brussel, 9 februari 1976, *Ing. Cons.*, 1978, 423, met noot DE VROEDE.

6. Voorz. Kh. Brussel, 26 februari 1971, *Ing. Cons.*, 1974, 375; Voorz. Kh. Brussel, 4 februari 1981, *J.T.*, 1981, 275 met noot DE BROUWER L.

7. Voorz. Kh. Brussel, 17 juni 1985, *J.T.*, 1985, 647.

8. Voorz. Kh. Brussel, 13 juni 1977, *B.R.H.*, 1978, 334, met noot BALLON, G.L.

9. Voorz. Kh. Brussel, 6 april 1981, *B.R.H.*, 1982, 308.

10. Voorz. Kh. Brussel, 9 januari 1979, *Ing. Cons.*, 1979, 40.

11. De publiciteit «Rechtstreeks verzekerd onder tussenpersonen» werd als foutief aangemerkt door de voorzitter van de Rechtbank van Koophandel te Antwerpen (19 juni 1986, *Handelspraktijken*, 1986-II, 256) en gedoogd door de voorzitter van de Rechtbank van Koophandel te Brussel (5 februari 1988, te verschijnen in *Droit de la Consommation-DCR-Consumentenrecht*, 1988, I). Was de slogan al dan niet noodzakelijk voor de omschrijving van de aangeboden voordelige dienst die tussenpersonen uitschakelt?

ARBEIDSHOF TE ANTWERPEN

3e KAMER — 27 MEI 1988

Voorzitter : de h. Boes

Raadsheren in sociale zaken : de hh. Boon en De Voecht
Advocaten : mrs. Lenaerts, loco Deprez, Michiels en Van de Velde

1. Staking — Recht te staken — Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten — 2. Collectieve arbeidsovereenkomst — Binding — Verzoenings- of overlegprocedure — Ondernemingsraad — Werknemersafgevaardigde — 3. Arbeidsovereenkomst — Einde — Dringende reden — Begrip — Ondernemingsraad — Werknemersafgevaardigde — 4. Staking — Recht te staken — Misbruik van recht — Criterium

1. Het stakingsrecht is, mits het uitgeoefend wordt overeenkomstig de wetten van het land, gewaarborgd door art. 8.1, a, van het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.

2. Een personeelsafgevaardigde in de ondernemingsraad vertegenwoordigt de werknemers, niet zijn vakorganisatie. Hij is niet gebonden aan de collectief bedongen verzoenings- of overlegprocedures.

3. Het mandaat van werknemersvertegenwoordiger in de ondernemingsraad mag geen grond vormen voor enig nadeel. Het begrip dringende reden mag ten aanzien van zulk een vertegenwoordiger niet strenger worden gesteld dan t.a.v. andere werknemers.

4. Bij ontstentenis van een wettelijke normering van het stakingsverschijnsel, staan de rechter geen criteria ter beschikking om op afdoende wijze de stakers, de leiders of de initiatiefnemers van een staking als foutief handelend te beschouwen.

H. en A.C.V. t/ N.V. G.

1. Als dringende redenen tot het onmiddellijk ontslag aangevoerde feiten

Overwegende dat geïntimeerde N.V. G. aanvoert dat haar directie op 24 december 1987 in kennis werd gesteld van de volgende als dringende redenen tot het onmiddellijk ontslag van appellant aangevoerde feiten : «Na onderhandelingen tussen geïntimeerde en de representatieve vakbonden werd door deze vakbonden schriftelijk een ontwerp-collectieve arbeidsovereenkomst bekendgemaakt aan het personeel van geïntimeerde op woensdag 23 december 1987. In dit geschrift deelden de vakbonden mee dat het personeel zich bij geheim referendum zal kunnen uitspreken over dit ontwerp-akkoord op dinsdag 5 januari 1988. — Na het verspreiden van deze schriftelijke informatie door de vakbonden, heeft H. op woensdag, 23 december 1987, als verkozen lid van de ondernemingsraad, zonder daartoe opdracht te hebben gekregen van zijn vakbond, de Christelijke Centrale van Metaalbewerkers, op verschillende werkplaatsen van de onderneming de werknemers opgeroepen om het werk stop te zetten. — Sommige werknemers hebben hieraan gevolg gegeven, zodat vanaf 19.04 uur het werk aan de assemblagelijnen op een onwettige manier onmogelijk werd gemaakt en dit tot 22 uur. H. heeft onmid-

dellijk de leiding van deze wilde staking op zich genomen, wat duidelijk aangetoond werd door het feit dat hij omstreeks 21.30 uur in de cafetaria, in aanwezigheid van ongeveer 88 werknemers, op een tafel sprong en een aantal eisen bekendmaakte. — De eisen, die H. formuleerde, waren : geen referendum - geen zaterdagwerk - geen nachtwerk - 10 uur werken is veel te lang - 3 fr. opslag is te weinig. Deze eisen druisen volledig in tegen de inhoud van het ontwerp-akkoord waarover zijn vakbond op dinsdag 5 januari 1988 een referendum tussen het personeel zal houden. — Deze door H. veroorzaakte feiten zijn zeer bezwarend, aangezien ze de normale democratische procedure tot het houden van een referendum over het afsluiten van een collectieve arbeidsovereenkomst ernstig in gevaar brengen en ze bovendien geleid hebben tot zeer aanzienlijke financiële schade voor de onderneming van verzoekster » ;

Overwegende dat, benevens die feiten, gewezen werd op een laatste waarschuwing die aan appellant was gegeven op 24 februari 1987, omdat appellant op 12 februari 1987 een ernstige inbreuk zou hebben gepleegd op artikel 90, van het arbeidsreglement, namelijk door zich demonstratief voor de prikklok te plaatsen en zijn collega's aan te manen niet uit te prikken, en door de werknemers die de intentie hadden om te prikken, weg te duwen ;

Overwegende dat, volgens artikel 90, van het arbeidsreglement, waarop volgens geïntimeerde door de aangevoerde feiten wederom inbreuk werd gepleegd door appellant, opruiing en het opzettelijk veroorzaken van stoffelijke schade, ernstig verzuim tegenover de verplichtingen betreffende de goede orde bij de onderneming en de uitvoering van de overeenkomst en het houden van vergaderingen binnen de instelling zonder voorafgaande instemming van de werkgever, rekening houdend met de bestaande sociale wetgeving en collectieve arbeidsovereenkomsten, als dringende redenen tot het onmiddellijk ontslag in aanmerking kunnen komen ;

Overwegende dat voormelde feiten, als omschreven in het inleidend verzoekschrift, ten genoegen van recht bewezen zijn aan de hand van schriftelijke verklaringen ;

(...)

2. Vrije appreciatie van de rechter over het al dan niet bestaan van een dringende reden tot onmiddellijk ontslag

Overwegende dat contractuele of reglementaire bepalingen omtrent de inhoudelijke beschrijving van de dringende reden tot onmiddellijk ontslag de rechter niet binden ; dat zulke bepalingen slechts gelden als verbodsbepalingen, als verplichtingen of als verduidelijkingen van de plichten van de werknemer, waarover de rechter zijn controlerecht blijft behouden ;

3. Heeft appellant door op eigen initiatief op te ruien om het werk stop te zetten, waardoor een wilde staking van drie uren tot stand kwam, waarvan appellant de leiding op zich heeft genomen en vanop een tafel de ongeveer 800 aanwezige werknemers heeft toegeproken en een aantal eisen bekendmaakte tegen de inhoud van een met de vakbonden bekomen ontwerp-akkoord, waarover een referendum zou worden gehouden, een ernstige tekortkoming begaan waardoor alle verdere samenwerking tussen partijen onmogelijk werk gemaakt, het voorgaande feit van 24 februari 1987 mede in aanmerking nemend ?

Overwegende dat, hoewel de werknemer, overeenkomstig artikel 1134, derde lid, van het Burgerlijk Wetboek,

gehouden is zijn contractuele verplichting te goeder trouw uit te voeren, de uitdrukkelijke of duidelijke wil van de wetgever hem van die verplichting kan ontslaan in bepaalde omstandigheden;

Overwegende dat de wet van 19 augustus 1948 betreffende de prestaties van algemeen belang in vredetijd regelt hoe de maatregelen, prestaties en diensten worden bepaald «die moeten worden verzekerd in geval van collectieve en vrijwillige stopzetting van de arbeid, ten einde het hoofd te bieden aan zekere vitale behoeften, sommige dringende werken uit te voeren aan de machines of aan het materiaal, sommige taken te volbrengen die geboden zijn door een geval van overmacht of een onvoorziene noodzakelijkheid»; dat artikel 3 van dezelfde wet bepaalt wie de werknemers aanwijst die deze werkzaamheden moeten verrichten; dat uit deze wettelijke regeling volgt dat stakende werknemers alleen gehouden zijn de krachtens de wet opgelegde arbeid te verrichten;

Overwegende dat de wet van 19 augustus 1948 aldus de erkenning inhoudt van het recht van de werknemer om de contractueel bedongen arbeid wegens staking niet te verrichten en om derhalve, met afwijking van artikel 1134 van het Burgerlijk Wetboek, de door de arbeidsovereenkomst opgenomen verplichting niet ten uitvoer te brengen;

Overwegende dat de deelneming aan een staking op zichzelf dus geen tekortkoming of contractuele wanprestatie is; dat overigens het stakingsrecht, mits het wordt uitgeoefend overeenkomstig de wetten van het land, gewaarborgd is bij artikel 8.1, d, van het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten van 19 december 1966; dat luidens artikel 1 van de wet van 15 mei 1981, gepubliceerd op 6 juli 1983 in het Belgisch Staatsblad, dit verdrag volledige uitwerking heeft in ons land; dat ook geen wetsbepaling de werknemers verbiedt deel te nemen aan een staking die niet door een representatieve vakorganisatie is erkend (Cass., 21 december 1981, met conclusie van advocaat-generaal Lenaerts en noot van Marc Rigaux, «Omtrent de juridische aard van de werkstaking», *R.W.*, 1981-82, 2525);

Overwegende dat, ook al is het stakingsrecht als zodanig niet uitdrukkelijk door de wet erkend, de deelneming aan een spontane staking, een wilde staking, of aan een stakingsbeweging of betoging in een bedrijf, in beginsel geen grond kan zijn tot ontslag wegens dringende reden; dat dit het, volgens sommigen verregaand, maar juridisch volkomen logisch gevolg is van de ontstentenis van een wettelijke normering van het stakingsverschijnsel (Van Eeckhoutte, W., «Staking en uitsluiting en de individuele rechtsverhoudingen», *T.S.R.*, 1988, 406, in het bijzonder 419, nr. 24);

Overwegende dat de deelneming aan een staking door een individuele werknemer in beginsel evenmin foutief wordt wanneer hierbij voorschriften van een collectieve arbeidsovereenkomst worden miskend die collectieve conflicten trachten te voorkomen of te beperken, zoals een vredesplicht of een verzoenings- of overlegprocedure; dat, wanneer deze bepalingen behoren tot het obligatoire gedeelte van een collectieve arbeidsovereenkomst, aan werknemerszijde enkel de representatieve werknemersorganisaties die het contract gesloten hebben erdoor gebonden zijn en niet de individuele werknemer; dat, wanneer het om collectief normatieve bepalingen gaat, deze geen rechten of verplichtingen doen ontstaan voor de contracterende partijen en

evenmin overgaan in de individuele arbeidsovereenkomst, zodat de individuele werknemer ook hierdoor niet gebonden is; dat het feit dat appellant lid van de ondernemingsraad van de N.V. G. is, ter zake geen belang heeft, aangezien hij in de ondernemingsraad niet de vakorganisatie vertegenwoordigt maar de werknemers, bij deze organisatie aangesloten, en zodoende evenmin gebonden is door voormelde bepalingen van een collectieve arbeidsovereenkomst (Van Eeckhoutte, W., *o.c.*, blz. 420-421); dat, indien appellant door zijn optreden inbreuk pleegde op de door de vakorganisatie, die zijn kandidatuur heeft voorgedragen, aangegane verbintenissen, het die organisatie is die hem eventueel dient te sanctioneren, niet de werkgever;

Overwegende dat *in casu* geen bezwarende begeleidende omstandigheden of feitelijkeheden, zoals gewelddaden of vernielingen, hebben plaatsgehad; dat het aanzetten tot of het uitroepen van een staking, of het nemen van de leiding daarvan, nu dit niet gepaard ging met voornoemde feitelijkeheden of met het uitoefenen van dwang, niet als foutief te beschouwen is, aangezien de grondwettelijke vrijheid van meningsuiting ook in de arbeidsverhoudingen geldt en het oproepen tot staken geen oproep is tot het doen van iets wederrechtelijks; dat ter zake geen zwaardere verplichtingen op een werknemersvertegenwoordiger in de ondernemingsraad wegen; dat appellant ingevolge zijn functie van lid van de ondernemingsraad niet ophield een individuele werknemer te zijn; dat, wanneer het recht tot staken beschouwd wordt als een individueel recht, het duidelijk is dat de werknemersvertegenwoordigers dat recht evenzeer genieten als iedere andere individuele werknemer; dat het mandaat van appellant *in casu* geen aanleiding mag geven tot enig nadeel; dat om diezelfde reden het begrip dringende reden te zijnen aanzien wegens zijn functie van werknemersvertegenwoordiger in de ondernemingsraad, in het algemeen niet strenger mag worden beoordeeld dan ten aanzien van andere werknemers; dat om dezelfde reden het recht van appellant om te staken en om het initiatief hiertoe te nemen niet enger mag worden opgevat dan voor andere werknemers (Van Eeckhoutte, W., *o.c.*, blz. 422-423);

Overwegende dat geïntimeerde echter stelt dat appellant ten minste van het stakingsrecht, zoals dit is erkend, misbruik heeft gemaakt;

Overwegende dat een staking onvermijdelijk schade meebrengt voor de werkgever; dat het afwegen ter zake van de belangen van de werkgever en de werknemers zonder wettelijke basis geen criterium kan uitmaken tot beoordeling van het beweerd misbruik van stakingsrecht; dat zulks er immers toe zou leiden het stakingsrecht opnieuw ter discussie te stellen; dat in dit verband enkel kan worden onderzocht of appellant in casu het «stakingsrecht» afgewend heeft van zijn eigen finaliteit;

Overwegende dat de rechters, met name de arbeidsge-rechten, weliswaar niet bevoegd zijn om een collectief geschil als dusdanig te beslechten, maar wel om een juridisch geschil te beslechten, ook wanneer dat geschil gesitueerd kan worden in het kader van een collectief arbeidsconflict (W. Rauws, «De materiële bevoegdheid tot uitdrijving in geval van bedrijfsbezetting», nr. 3, *R.W.*, 1987-88, 137; Stroobant, M., «Stakingsvrijheid en stakingsverbod: naar een nieuwe jurisprudentie?», *J.T.T.*, 1987, 433, nr. 4);

Overwegende dat het ter zake niet bewezen is dat de onder leiding van appellant tot stand gekomen staking van

ongeveer drie uren een doelloze staking was; dat evenmin bewezen is dat deze staking ingegeven was door weinig fundamentele eisen of futititeiten; dat de eisen die hierbij gesteld werden, namelijk «geen referendum - geen zaterdagwerk - geen nachtwerk - 10 uur werken is veel te lang - 3 fr. opslag is te weinig», de arbeidsvoorwaarden of -omstandigheden betroffen die een minderheid, die niet akkoord ging met een referendum op zichzelf en met de hierbij gestelde keuze, waarbij haar standpunt onvoldoende tot uiting kwam, om sociale en familiale redenen stelde; dat die actie niet tijdens de onderhandelingen met betrekking tot de te sluiten collectieve arbeidsovereenkomst werd gevoerd, wat mogelijk een ongepast ogenblik zou zijn geweest, maar op het ogenblik waarop de resultaten van deze onderhandelingen bekend waren gemaakt; dat volgens de actievoerders hierbij onvoldoende resultaten bereikt waren en er gereageerd diende te worden vooraleer men eventueel door het gewraakte referendum, dat geen institutioneel overleginstrument is in het kader van het Belgisch arbeidsrecht, voor een voldoende feit zou worden gesteld; dat deze stellingname alleszins aanvaardbaar is; dat niet bewezen is dat appellant ter zake andere doeleinden heeft nagestreefd dan de voormelde arbeids- en loonvoorwaarden; dat dientengevolge geen misbruik van het stakingsrecht bewezen is; dat, het zij herhaald, bij ontstentenis van een wettelijke normering van het stakingsverschijnsel, dit hof geen duidelijke criteria ter beschikking heeft om een staking, zoals hierboven reeds gesteld door de wetgever als op zichzelf niet foutief aanvaard, de stakers, de leiders of initiatiefnemers ervan op afdoende wijze als foutief of foutief handelend te beschouwen; dat deze normering niet de taak is van de rechterlijke macht maar van de wetgevende macht;

Overwegende dat dientengevolge geen dringende reden tot onmiddellijk ontslag van appellant bewezen is; dat in deze omstandigheden evenmin kan besloten worden tot een ontbinding van de arbeidsovereenkomst ten laste van appellant op basis van artikel 1184 van het Burgerlijk Wetboek (Cass., 23 november 1981, *R.W.*, 1981-82, 1405; Cass., 26 oktober 1981, *R.W.*, 1982-83, 1599); dat het hoger beroep van appellant gegrond is;

(...)

NOOT—Kanttekeningen bij een synoptisch arrest

1. Het cassatiearrest van 21 december 1981 (*R.W.*, 1981-82, 2525 e.v.) sloot een hoofdstuk af in de geschiedenis van het stakingscontentieux. Die uitspraak van 's lands hoogste rechtscollege maakte (voorlopig) een einde aan de jurisprudentiële en doctrinale discussie over een aantal belangrijke twistpunten: de weerslag van de deelname aan de staking op de individuele arbeidsovereenkomst, de mogelijkheid om stakingen al of niet als geoorloofd te kwalificeren en de mogelijkheid om de loutere deelname aan een werkstaking als een dringende reden, grond van ontslag, in aanmerking te nemen (zie Rigaux, M., *Collectieve arbeidsconflicten*, Brugge, Die Keure, 1986, 68 e.v.; zie ook Van Eeckhoutte, W., «Staking en uitsluiting in de individuele rechtsverhoudingen», *T.S.R.*, 1987, 419-423).

De toen door het Hof gemaakte keuzes gaven reeds de richting aan waarin de verdere juridische evolutie zou verlopen. Zo impliceerde de aanvaarding van een (niet uitdrukkelijk geformuleerd) stakingsrecht de mogelijkheid om

de staking opnieuw ter discussie te stellen, zij het dan vanuit een andere invalshoek, namelijk het «rechtsmisbruik» (*infra* nr. 6). Door de principiële afwijzing van het recht aan de zijde van de individuele werknemer kwam de collectieve aansprakelijkheid weer in de kijker te staan. In dit verband kan men de diverse pogingen situeren om de rechter te betrekken bij het voorkomen/beëindigen van een collectief conflict (zie o.a. Dubois, B., «Juridische benadering van het collectief geschil», *T.S.R.*, 1987, 378-404; Humblet, P., «De onbevoegdheid van de rechter om tussen te komen in collectieve conflicten: taboe of mythe», *Or.*, 1987, 229-235, en Dispersyn, M., «Observations sur l'intervention du pouvoir judiciaire dans les conflits collectifs du travail prenant la forme d'une grève», *Jura Falc.*, 1987-88, 319-347).

Het geannoteerde arrest van het Arbeidshof te Antwerpen is in velerlei opzichten interessant, maar het is dit vooral omdat het een overzicht biedt van de ontwikkelingen in het arbeidsconflictenrecht sedert het toonaangevende arrest van 1981.

2. *Het recht te staken*. Het Arbeidshof te Antwerpen werkt in eerste instantie de stelling uit die reeds door Cassatie in 1981 werd verdedigd. Uit artikel 3 van de wet betreffende de prestaties van algemeen belang in vredetijd, leidt het af dat de werknemer, in afwijking van artikel 1134 B.W., het recht heeft om, naar aanleiding van een werkstaking, de contractueel bedongen arbeid *niet* uit te voeren. Deelname aan een werkstaking maakt bijgevolg op zich geen «tekortkoming of contractuele wanprestatie» uit (het Hof van Cassatie maakte in zijn arrest van 21 december 1981 gewag van «onrechtmatige daad». Daar dit doorgaans op een extracontractuele fout duidt, werkte de woordkeuze van het Hof enigszins verwarrend; zie Rigaux, M., o.c., 69. Het arbeidshof heeft confusie voorkomen door zijn terminologie aan te passen).

Het arbeidshof gaat echter verder en neemt duidelijk stelling over de rechtspositie van de werkstaking: het stakingsrecht is, mits het wordt aangewend in overeenstemming met de wetten van het land, gewaarborgd door artikel 8.1, sub d, van het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (*B.S.*, 6 juli 1983). Het cassatiearrest van 1981 parafraserend, vervolgt het arbeidshof dat geen enkele (nationale) wet de werknemers verbiedt deel te nemen aan een stakingsactie die niet door een representatieve vakorganisatie is georganiseerd. Anders geformuleerd impliceert dit dat het recht te staken onbetwistbaar behoort tot de Belgische rechtsorde en aan iedere *individuele* werknemer toekomt. Als houder van dit recht kan een werknemer oordelen of hij deelneemt aan een stakingsactie en, eventueel, of hij ze zelf op het getouw zal zetten. Door de gebruikte formulering erkent het arbeidshof — tegen de gangbare mening in (zie Dubois, B., *l.c.*, 383) — dat het sociaal-economisch pact voldoende duidelijk is om directe werking te hebben.

3. Kan de deelname aan een spontane of wilde staking als een dringende reden worden beschouwd? Het arbeidshof antwoordt negatief op deze vraag. Grondslag voor die stellingname vormt de afwezigheid van enig concreet aanknopingspunt in de nationale wetgeving. Dit standpunt kan slechts ten dele onze instemming wegdragen. Het is niet omdat de wetgever het tot op heden niet opportuun achtte om de werkstaking expliciet te reglementeren, dat het sta-

kingsrecht aan geen enkele beperking is onderworpen. Dit recht moet o.i. worden uitgeoefend binnen de limieten van de bestaande regels van het arbeidsovereenkomstenrecht (zie Palsterman, P. en Van Drooghenbroeck, J., «Le lock-out et la grève à travers le miroir de la Cour de Cassation», *Soc. Kron.*, 1984, 276 e.v., die menen dit te kunnen afleiden uit het «bewust» stilzwijgen van de wetgever m.b.t. de collectieve arbeidsconflicten). De rechter beschikt dus steeds over een mogelijkheid om te toetsen.

De uitspraak verwekt, overigens, wat dit punt betreft, enige verwarring. Het Antwerpse rechtscollège grijpt de afwezigheid van een expliciete wettelijke reglementering aan om de kwalificatie van de stakingsdeelname als een dringende reden uit te sluiten, maar het komt later op deze stelling terug door het stakingsgedrag vanuit de invalshoek van het rechtsmisbruik te beoordelen.

4. *De juridische aard van de C.A.O.-clausules inzake sociale vrede en verzoening.* Door de vredesplicht en de verzoeningsprocedure tot het obligatoire of het collectief normatief gedeelte van de C.A.O. te rekenen, sluit het geannoteerde arrest volledig aan bij de vigerende rechtspraak. Terecht oordeelt het arbeidshof dat beide soorten bepalingen de individuele werknemer niet binden (zie Rigaux, M., o.c., 34 en 35). Dit is evenwel alleen verdedigbaar in zoverre de stakingsleider een lid is van de O.R. of het G.V.G.V., maar o.i. niet indien het een vakbondsafgevaardigde betreft. Men mag immers niet uit het oog verliezen dat vele verzoeningsprocedures worden gestipuleerd in C.A.O.'s die het «statuut» van de vakbondsafvaardiging vastleggen. Deze procedures hebben dan ook doorgaans een collectief normatief karakter, daar ze een aspect van de verhoudingen tussen de werknemers- en werkgeverscollectiviteit in de onderneming regelen (dit volgt uit de definitie van de collectief normatieve bepalingen; zie Petit, J., *De collectieve arbeidsovereenkomsten en de paritaire comités*, Brussel, D.A.P. Reynaert, 1969, 31, nr. 41). Aangezien de vakbondsafgevaardigde bij zijn optreden in deze procedures de emanatie is van de georganiseerde werknemers in de onderneming, is hij o.i. door die bepalingen gebonden. De rechter zal moeten oordelen of het niet-naleven van de afgesproken verplichting(en) een fout uitmaakt. Dit is een moeilijke opgave omdat de vakbondsafgevaardigde dikwijls tegenstrijdige verplichtingen worden opgelegd.

5. *Het mandaat van werknemersafgevaardigde als verzwarende omstandigheid.* De these dat een mandaat in de O.R. of het G.V.G.V. geen verzwarende omstandigheid mag zijn bij het beoordelen van het stakingsgedrag is zeker niet nieuw (voor een overzicht zie Rigaux, M., *Staking en bezetting naar Belgisch recht*, Antwerpen, Kluwer, 1979, 242-243). Het is echter de verdienste van het arbeidshof dat principe duidelijk en onomwonden te bevestigen. De stelling dat werknemersvertegenwoordigers in raad of comité, bij conflict, over minder activiteit zouden beschikken, berust op een foute premisse. De voorstanders van dat idee menen ten onrechte dat op de werknemersvertegenwoordigers, zoals dit het geval is in het recht van de Duitse Bondsrepubliek, de verplichting rust om zich coöperatief en verzoeningsbereid op te stellen (zie Rigaux, M., *Staking en bezetting naar Belgisch recht*, 242-243). De Belgische rechter dient een dergelijke vooronderstelling te verwerpen; noch de Bedrijfsorganisatiewet, noch de Veiligheidswet leggen de werknemersvertegenwoordiging een dergelijke ver-

plichting op.

6. *Misbruik van het recht te staken.* Het arbeidshof verwerpt in beginsel niet de mogelijkheid dat het uitoefenen van het stakingsrecht een rechtsmisbruik kan inhouden. Wel oordeelt het dat het evenredigheids criterium, gelet op het karakter van de staking, niet kan worden toegepast. Het hof aanvaardt daarentegen wel het finaliteitscriterium: van een staking mag men verwachten dat ze een doel nastreeft. Het stakingsrecht is dus *doelgebonden*. Zonder uitdrukkelijk te stellen dat het professionele karakter van de staking en het tijdstip van de actie criteria zijn die de finaliteitsvereiste concretiseren, blijkt uit het arrest toch dat het elementen betreft die hebben geleid tot het nemen van de beslissing in haar huidige vorm.

De combinatie «rechtsmisbruik-stakingsrecht» brengt de discussie over de jurisdictionele beperkingen die aan de staking kunnen worden aangebracht, opnieuw op gang. We denken hierbij aan het door de stakers nagestreefde doel, het tijdstip en de wijze van het tot stand komen van de staking en de aangewende middelen.

Met het gebruik van de figuur van het rechtsmisbruik rijzen vragen die het debat over de collectieve conflicten een nieuwe impuls kunnen geven, met name brengt deze benaderingswijze de stakingsproblematiek in het vaarwater van de aansprakelijkheid.

M. Rigaux en P. Humblet

BURGERLIJKE RECHTBANK TE TURNHOUT

1e KAMER — 12 NOVEMBER 1984

Voorzitter: de h. Vanermen

Rechters: de hh. De Vel en Jacobs

Advocaten: mrs. Schuermans en Van Rooy

Auteursrecht — Computerkaarten — Bescherming

Wanneer een bediende in de uitoefening van zijn functie een computerkaart tot stand heeft gebracht en, krachtens zijn arbeidsovereenkomst, de daaraan verbonden rechten toekomen aan zijn werkgever, dient deze laatste overeenkomstig art. 15 van het Verdrag van Bern als auteur van de kaart te worden beschouwd.

S.C.K. t/ N.V. A.

In feite

Uit de uitleg van partijen en uit de voorgebrachte stukken blijkt, dat de genaamde C. van 21 januari 1980 tot 31 december 1982 in dienst was van eiseres, die de ontwikkeling financierde van een Versatile Interface Card, genaamd V I C-1, V I C-2 en V I C-2 A.

Vanaf zijn uitdiensttreding werd C. gedelegeerd bestuurder van verweerster, die werd opgericht op 9 november 1982.

Op 28 februari 1983 kocht verweerster van eiseres dertien microcomputerkaarten V I C-2 aan, en er werden tussen partijen onderhandelingen gevoerd met het oog op com-

mercialisatie van de V I C-kaarten door verweerster. Er kwam evenwel geen akkoord tot stand.

Toen eiseres vaststelde dat verweerster de V I C-kaarten namaakte wendde zij zich tot de beslagrechter in deze rechtbank, die bij beschikking van 24 mei 1983 de heer V. als deskundige aanstelde met als opdracht: over te gaan tot het opzoeken en tot de beschrijving van de produkten en/of toestellen die door verweerster worden ingevoerd, in bezit gehouden, gefabriceerd, te koop aangeboden of verkocht, alsmede tot het onderzoeken en nauwkeurig beschrijven van alle documenten die dienstig zijn om de naam van de Versatile Interface kaart vast te stellen.

(...)

De vordering van eiseres strekt er thans toe te horen zeggen voor recht, dat zij houdster is van het auteursrecht van de V I C-kaart(en), — verweerster verbod te horen opleggen deze kaarten te produceren, te doen produceren of te verkopen, of op enigerlei wijze te verhandelen, zonder haar toestemming, — en verweerster te horen veroordelen tot het betalen van schadevergoeding.

(...)

In rechte

(...)

Overwegende dat luidens artikel 5 van de arbeidsovereenkomst die voornoemde C. met eiseres sloot, en uit artikel 8/40 van hoofdstuk VIII, afdeling 4, van het arbeidsreglement dat tussen partijen gold, «alle rechten, met inbegrip van het recht op de titel en het copyright, alsmede de rechten verbonden aan uitvindingen welke voortvloeien uit werken, studies of onderzoeken uitgevoerd door de werknemers bij de uitoefening van hun functies *van rechtswege aan het S.C.K. toebehoren*»;

(...)

Overwegende dat verweerster zelf er trouwens nooit aan getwijfeld heeft, dat eiseres de auteursrechten bezit in verband met de V I C-kaarten; dat zulks onder meer overduidelijk blijkt: 1) uit de briefwisseling die tussen partijen gevoerd werd in verband met de gebeurlijke verkoop en de commercialisatie van de V I C-kaarten door verweerster; 2) uit de briefwisseling die verweerster met verschillende klanten en prospecten gevoerd heeft en waarbij zij melding maakt van een akkoord dat zij met eiseres gesloten heeft met het oog op de commercialisatie van de V I C-kaarten; alsmede 3) uit het feit dat alle V I C-kaarten die bij verweerster werden aangetroffen de vermelding dragen «Copyright S.C.K. Mol 1981 V I C-2»; dat deze vermelding door verweerster zelf de erkenning van de rechten van eiseres inhoudt;

(...)

Overwegende dat uit al deze elementen volgt, dat eiseres overeenkomstig artikel 15 van het Verdrag van Bern van 9 september 1886, voor het laatst herzien te Brussel op 26 juni 1948 en bekrachtigd bij wet van 26 juni 1951, als auteur van de V I C-kaart dient te worden beschouwd;

(...)

Overwegende dat de schade van eiseres echter niet gelijk is aan de verkoopprijs van alle VIC-kaarten die door verweerster verkocht werden of nog in voorraad zijn bij haarzelf of bij de V.Z.W.D.; dat de schade zich beperkt tot de winstderving op de 66 door verweerster verkochte VIC-kaarten min de 13 VIC-kaarten die zij van eiseres heeft aangekocht, hetzij dus op 53 kaarten; dat deze winstderving

ving billijk kan geschat worden op $\pm$ de helft van de verkoopprijs van deze 53 kaarten, zijnde 400.000 frank.

(...)

Om die redenen,

Zegt voor recht dat eiseres houdster is van het auteursrecht van de VIC-kaarten; legt verbod op aan verweerster de VIC-kaarten te produceren, te doen produceren of te verkopen, of op enigerlei wijze te verhandelen zonder de toestemming van eiseres; veroordeelt verweerster om aan eiseres te betalen als schadevergoeding de som van 400.000 frank, te vermeerderen met de gerechtelijke interesten.

NOOT—*Over auteursrecht, computerprogramma's en computerkaarten**

In bovenstaand vonnis bevestigt de Rechtbank te Turnhout de auteursrechtelijke bescherming van een computerkaart, ook «printed circuit board» genoemd. Een computerkaart is een plaat uit isolerend materiaal (meestal groen of bruin gekleurd) met erop een elektrisch schakelschema, vaak gekenmerkt door de erop aangebrachte semi-conductor chips en zilverkleurige lijnen voor stroomgeleiding. De kaart *in casu* dient om de capaciteit van bestaande computers uit te breiden.

De rechtbank baseert de auteursrechtelijke bescherming op het Verdrag van Bern voor de bescherming van werken van letterkunde en kunst. Belgische onderdanen kunnen zich beroepen op de bepalingen van het Verdrag van Bern ten gevolge van de wet van 27 juli 1953, welke aan Belgische onderdanen de minimumbescherming biedt die elk verdragsland moet toekennen onder het verdrag aan onderdanen van de andere verdragslanden, indien zulke bescherming verder gaat dan die vermeld in de Belgische Auteurswet van 1886. In casu lijkt er geen enkele reden te bestaan om zich op het verdrag en niet op de Belgische Auteurswet te beroepen.

De auteursrechtelijke bescherming van de vormgeving van computerkaarten is niet revolutionair. In een Nederlands vonnis van de voorzitter van de Rechtbank te Zwolle werd bescherming onder de Nederlandse Auteurswet toegekend voor een computerkaart in een zender op basis van de vaststelling dat aan de ontwerper daarvan een zekere creatieve inbreng niet kan worden ontzegd (Vz. Rb. Zwolle, 22 juli 1983, *Bijblad Industriële Eigendom*, 1983, 332; zie ook Vz. Rb. Zwolle, 16 april 1987, *Computerrecht*, 1987, 249). Auteursrechtelijke bescherming toekennen aan de vorm van een computerkaart ligt in het verlengde van de auteursrechtelijke bescherming van computerprogramma's, welke in vele landen door de rechtspraak werd bevestigd, zoals onder meer in Argentinië, Australië, Brazilië, Canada, Frankrijk, Griekenland, Hong Kong, Hongarije, Israël, Italië, Japan, Nederland, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika, Taiwan, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en West-Duitsland.

In vele landen werd deze tendens omgezet in een aanpassing van de Auteurswet om aldus bij wet in de auteursrechtelijke bescherming van computerprogramma's te voorzien. Dit is onder meer het geval in Australië, de Dominicaanse Republiek, Frankrijk, De Filipijnen, Hongarije, India, Japan, Singapore, Spanje, Taiwan, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en West-Duitsland, terwijl Brazilië, Canada, Finland, Nederland, Polen en Zweden wets-

ontwerpen in die richting hebben (voor een overzicht van elk van deze landen, zie Keustermans, J., Arckens, I., *International computer law issues, A practical guide to the international distribution and protection of software and integrated circuits*, Matthew Bender, New York, 1988, hfdst. 7). In sommige landen werden daarbij bijzondere voorzieningen getroffen, bv. om toe te laten dat een licentienemer wijzigingen kan aanbrengen aan een in licentie genomen programma (bv. artikel 46 van de Franse Auteurswet).

Gezien de grote investeringen die vaak gepaard gaan met de ontwikkeling van computerkaarten en computerprogramma's en het feit dat het kopiëren vaak erg goedkoop kan gebeuren, is het redelijk de ontwerper ervan bescherming te bieden. Terwijl voor de bescherming van semi-conductor chips (geïntegreerde schakelingen) op wereldvlak (Verenigde Staten, E.E.G., Japan, Zweden, ...) werd gekozen voor *sui generis* bescherming (zie Keustermans, J., «Chipsbescherming — internationale evoluties in 1987», *Computerrecht*, 1988, 26), blijkt dat computerprogramma's in de meeste landen door het auteursrecht worden beschermd. Met uitzondering van de geciteerde Nederlandse vonnissen is ons geen rechtspraak bekend betreffende de juridische bescherming van computerkaarten.

Hoewel de geannoteerde beslissing niet op de principiële vragen omtrent de toepasselijkheid en de vereisten van het auteursrecht ingaat, bevestigt ze de gangbare visie dat het auteursrecht van toepassing is op voorwerpen die elk kunstzinnig karakter missen (Berenboom, A., *Le droit d'auteur*, 1984, p. 37, nr. 22; Van Isacker, F., *Kritische synthese van het Belgische auteursrecht*, 1985, 5; Gotzen, F., «Intellectuele eigendom en nieuwe technologieën», *R.W.*, 1983-84, (2375), 2385). Aan het originaliteitsvereiste van het auteursrecht, nl. dat het werk niet werd gekopieerd maar onafhankelijk tot stand werd gebracht en aldus resulteert uit de persoonlijkheid van de ontwerper, blijken computerkaarten en -programma's in vele gevallen te kunnen voldoen. Heel wat probleemoplossingen laten immers ruimte voor auteursrechtelijke originaliteit. Computerprogramma's en computerkaarten kunnen op vele verschillende manieren worden ontworpen. Het resultaat zal bijgevolg deels door de techniek worden bepaald (zoals een tekst deels door de grammatica wordt bepaald) en deels door de persoonlijkheid van de ontwerper (Ogilvie, R.P., «Software is in het algemeen een oorspronkelijk werk. Een reactie van een informaticus», *Computerrecht*, 1988, 100; Huydecoper, J., «Originaliteit of inventiviteit? Het technisch effect in het auteursrecht», *Bijblad Industriële Eigendom*, 1987, 106; zie ook het Franse cassatiearrest uitgesproken op basis van de vroegere Franse Auteurswet die nog niet uitdrukkelijk in de auteursrechtelijke bescherming van programma's voorzag, Cass. Fr., 7 maart 1986, *Recueil Dalloz Sirez*, Jur., 1986, (411), 412, met noot Edelman, B.).

De auteursrechtelijke bescherming van computerprogramma's werd reeds vroeger in de Belgische rechtspraak impliciet erkend (zie Buyle, J.-P., Lanoye, L., Willems, A., «Chronique de Jurisprudence — L'informatique (1976-1986)», *J.T.*, 1988, (93) en (113), 116; Vz. Rb. Brussel, 4 oktober 1985, *Computerrecht*, 1987, 191, met noot van Vandenberghe, G., «Optreden tegen software-'diefstal': l'embarras du choix»; Beslagr. Leuven, 19 maart 1985, *Computerrecht*, 1986, 48).

Ook de rechtsleer in België steunt in het algemeen de evolutie om computerprogramma's in aanmerking te nemen voor auteursrechtelijke bescherming (zie in het bijzonder Gotzen, F., «Intellectuele eigendom en nieuwe technologieën», *R.W.*, 1983-84, (2375), 2382; De Schrijver, L., «Apple v. Franklin: een belangrijke stap in de bescherming van computerprogramma's door auteursrecht», *R.W.*, 1983-84, 2869; Berenboom, A., o.c., p. 164, nrs. 146-152; Lejeune, B., «Protections juridiques du logiciel en droit belge», *J.T.*, 1986, 605; X. «Le droit d'auteur, Principes généraux. Synthèse juridique du 2 octobre 1987 diffusée par le Ministère belge de l'éducation nationale», *Ing. Cons.*, 1987, 227; Flamée, M., «Computersoftware en chips», in *Honderd jaar auteurswet*, Corbet, J. (ed), 1986, 139; Van Hoecke, K., «Software piraten», *R.W.*, 1983-84, 1649).

Sommige auteurs stellen evenwel fundamentele vragen omtrent de geschiktheid van het auteursrecht voor de bescherming van computerprogramma's en wijzen op praktische problemen die kunnen rijzen. Professor Vandenberghe schreef in 1984 dat de bescherming van computerprogramma's onder de Auteurswet voorzeker kan, doch onvoldoende gewicht zou toekennen aan de systematiek van het intellectueel eigendomsrecht (Vandenberghe, G., *Bescherming van computersoftware*, 1984, 93-105; zie ook Quaedvlieg, A.A., *Auteursrecht op techniek*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1987; Buch, P., «La protection juridique des programmes d'ordinateurs», *Ing. Cons.*, 1976 (157) 176). In het kader van de recente ontwikkeling in de rechtspraak van de ons omringende landen besluit dezelfde auteur in 1986 dat het «thans» economisch/politiek wenselijk is computerprogramma's expliciet auteursrechtelijk te beschermen (Vandenberghe, G., «Auteursrechtelijke bescherming van computersoftware — Recent ontwikkelingen in het buitenland», *Computerrecht*, 1986, (224), 228).

Aangezien de Wereldconventie voor het auteursrecht en het Verdrag van Bern geacht worden van toepassing te zijn op computerprogramma's (zie Arckens, I., «Internationale auteursrechtelijke bescherming van computersoftware», *R.W.*, 1985-86, 1343), menen sommige auteurs dat landen die partij zijn bij deze verdragen (zoals België), verplicht zijn om computerprogramma's van onderdanen van andere verdragslanden auteursrechtelijk te beschermen (Kepfinger, M.S., «La paternité des oeuvres à l'ère de l'information — la protection des programmes d'ordinateur en vertu de la Convention de Berne et de la Convention universelle sur le droit d'auteur», *Le Droit d'auteur*, 1985, (98) 107; Kindermann, M., «Computer software and copyright conventions», *E.I.P.R.*, 1981, (6) 10).

Terwijl in de Belgische rechtspraak slechts een begin is gemaakt met de behandeling van het vraagstuk van de auteursrechtelijke bescherming van computerprogramma's (ook wel de «eerste generatie»-beslissingen genoemd), treft men in de rechtspraak van andere landen, zoals die van de Verenigde Staten van Amerika, reeds diverse beslissingen aan over de uitgebreidheid van de auteursrechtelijke bescherming (de zogenaamde «tweede generatie»-beslissingen). Deze beslissingen handelen in hoofdzaak over de vraag hoever men kan gaan in de bescherming van een programma (of van het beeld dat op de monitor verschijnt) zonder de achterliggende idee te monopoliseren (zie Oman, R., «Urheberrechtsschutz für Computerprogramme —

Neue Entwicklungen in den U.S.A.», *GRUR Int.*, 1988, 467; Petraske, E.W., «Whelan v. Jaslow and the idea/expression analysis», *Computer Lawyer*, februari 1988, 1). Dit laatste zou niet stroken met de principes van het auteursrecht, dat enkel de vorm die aan een idee is gegeven, doch niet de idee zelf beschermt (Van Isacker, F., o.c., 7). Indien een bepaalde idee slechts op één enkele wijze, d.w.z. door één enkele vorm kan worden weergegeven, zou een bescherming van die vorm een monopolie voor de idee inhouden. In zo'n geval is de vorm dan ook niet auteursrechtelijk beschermd. Meteen is benadrukt dat de bescherming door het auteursrecht beperkt is tot één, zij het belangrijk, aspect van computerprogramma's en computerkaarten.

Tot slot dient te worden opgemerkt dat sommige (andere) aspecten van computerprogramma's en computerkaarten onder bepaalde voorwaarden kunnen worden beschermd door middel van

a) octrooien (zie Flamée, M., *Octrooieerbaarheid van software*, 1985; Van Reepinghe, B., De Brabanter, M., *Les brevets d'invention*, 1987, 64-69);

b) de wet op de handelspraktijken (zie Vz. Rb. Brussel, 17 september 1982, *Ing. Cons.*, 1985, 463, *T.B.H.*, 1983, 371, met noot van Vandenberghe, G.; Antwerpen, 24 juni 1985, *Computerrecht*, december 1985, 42, met noot van Vandenberghe, G.);

c) het strafrecht (Verstraeten, R., «Diefstal van computergegevens: revolutie in het strafrecht?», *R.W.*, 1985-86, 215; Antwerpen, 13 december 1984, *R.W.*, 1985-86, 244, *Computerrecht*, 1986, 42, met kritische noot van Vandenberghe, G., «Diefstal van computergegevens: revolutie in het strafrecht!», Evrard, J.-J., Peters, Ph., «Tendances récentes en matière de protection pénale des logiciels», *Ing. Cons.*, 1986, 156; Brussel, 5 december 1986, *Computerrecht*, 1987, 36, met noot van De Schutter, B., «Diefstal van computergegevens: de rechtspraak volhardt»);

d) het merkenrecht, en

e) contractuele bepalingen (zie Keustermans, J., Arcens, I., o.c., hfdst. 6 en 14).

Conclusie. De tendens om deze belangrijke sector van onze economie bescherming te bieden is voorzeker goed te keuren. Sommige auteurs argumenteren dat het auteursrecht niet voor de bescherming van computerprogramma's en computerkaarten geschikt is en/of wijzen op de problemen die de toepassing van het auteursrecht op techniek met zich brengt. De rechtspraak in het buitenland leert evenwel dat men, mits er voldoende creativiteit aan de dag wordt gelegd, deze problemen het hoofd kan bieden.

Terwijl zich inzake de juridische bescherming van computerkaarten op wereldvlak nog geen overheersende stekking aftekent, lijkt het in het licht van de wereldwijde evolutie met betrekking tot bescherming van computerprogramma onmogelijk om op de toepassing van het auteursrecht terug te komen. Het verdient dan ook de voorkeur de meer dan honderd jaar oude Belgische Auteurswet aan te passen door expliciet in auteursrechterlijke bescherming van computerprogramma's te voorzien en bovendien een aantal typische problemen door wettelijke bepalingen een oplossing te geven (zie Corbet, J., «Voorstellen tot wetwijziging», in *Honderd jaar auteurswet*, Corbet, J. (ed), 1986, 217).

Op Europees vlak heeft de Commissie van de Europese Gemeenschappen onlangs in haar groenboek over auteurs-

recht (*Com (88) 172 final*, Brussel, 7 juni 1988, hfst. 5) plannen aangekondigd om, met het oog op de verwezenlijking van de interne markt tegen einde 1992, de lid-staten in die richting aan te sporen. In afwachting van wetgevend ingrijpen, lijkt het aangewezen de Belgische Auteurswet van 1886 flexibel doch correct toe te passen, zoals dit de voorbije eeuw meermaals diende te gebeuren wanneer de wetgever achterbleef op de technische vooruitgang.

Jeff Keustermans

* De hierin besproken problematiek was reeds het voorwerp van enkele proefschriften in binnen- en buitenland en kan in deze noot slechts zeer algemeen en erg kort worden behandeld. De lezer zal bijkomende en diepgaande informatie vinden in de teksten waarnaar in deze noot wordt verwezen.

BOEKEN

Jacques VELU, *Droit public*, m.m.v. Ph. QUERTAINMONT en M. LEROY, voorwoord van W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH, tome premier: *Le statut des gouvernants (I)*, Bruylant, Brussel, 1986, 884 blz., 6.310 fr.

Droit public van prof. J. Velu, advocaat-generaal bij het Hof van Cassatie, is elders reeds — terecht — aangewezen als «une œuvre monumentale» (P. de Visscher in *J.T.*, 1987, 470) en als het evenbeeld voor het publiekrecht van wat Henri De Page betekent voor het burgerlijk recht (J. Vanderlinden in *Journal des Procès*, 15 mei 1987, 17-19). Beide recensenten loven de rijkdom van de documentatie, de helderheid van de uiteenzetting, alsmede de «largeur de vues» en de «mesure dans le jugement».

Dit alles is geen overdrijving: het boek van J. Velu, dat uiteindelijk uit drie delen zal bestaan, is een *magnum opus* en wordt alleszins het basiswerk over het Belgisch staatsrecht.

In de eerste twee delen wordt het statuut van de bestuurders behandeld; het derde deel zal handelen over de positie van de bestuurden, inzonderheid over de grondrechten.

Het eerste, op zichzelf reeds zeer omvangrijke deel m.b.t. «le statut des gouvernants» is als volgt ingedeeld:

- algemene bibliografie (blz. 3-9);
- in een inleiding worden de begrippen «publiekrecht» en «Staat» toegelicht (blz. 11-54);
- boek I: algemeenheden, namelijk de begrippen «openbare macht», «soevereiniteit», «openbare dienst» (blz. 57-134);
- boek II: de grondwetgevende macht: begrip, de herziening van de Grondwet, het primaat van de Grondwet (blz. 135-266);
- boek III: de gestelde machten; titel I: de centrale staat:
 - hoofdstuk I: begrippen: het representatieve stelsel; de scheiding der machten; het parlementair stelsel; de feitelijke machten: de pressiegroepen en politieke partijen (blz. 267-364);
 - hoofdstuk II: de samenstelling, organisatie en bevoegdheid van het nationale parlement (blz. 365-870).

Van elk der behandelde onderwerpen wordt een haarscherpe analyse gegeven, telkens voorafgegaan door een uiterst volledige bibliografie, waarin vaak ook buitenlandse rechtsleer wordt vermeld.

De auteur beperkt zich niet tot een loutere beschrijving, maar ontwikkelt daarenboven ook herhaaldelijk kritische beschouwingen. Enkele voorbeelden ter illustratie:

- wat de verhoudingen tussen de openbare macht en het recht betreft, zet Velu zich af tegen de theorie van Kelsen (nr. 64);
- het referendum: de auteur betoogt dat het beslissingsreferendum niet, het raadgevingsreferendum wel, kan worden ingepast in het geldend positief recht. T.a.v. het eerste type, wordt — terecht — gewaarschuwd: «Employé à mauvais escient, le référendum peut... devenir un instrument de politique personnelle, voire de dictature» (p. 281);

— in tegenstelling tot andere handboeken, besteedt het boek van Velu ampele aandacht aan de plaats van de politieke partijen in het staatsbestel (nrs. 223-234; nrs. 342-343);

— de lacunes in het regime der onverenigbaarheden t.a.v. de leden van het parlement worden duidelijk beklemtoond (nr. 325);

— het procédé van de begrotingsruiters wordt omschreven als «un exemple de confection vicieuse des lois» (nr. 485);

— dezelfde kritiek geldt t.a.v. de programmawetten, «des lois fourre-tout» (nr. 485).

Onder bepaalde titels streeft de auteur zelfs dermate volledigheid na, dat daarin onderwerpen aan bod komen die men niet zou verwachten; aldus handelt de beschrijving van de rechtspositie van de gewapende macht niet alleen over het leger en de rijkswacht, maar ook over de wetgeving op de wapens en op de privé-milities, en zelfs nog over de burgerwacht.

Kortom, het werk van Velu is uiterst volledig en getuigt van een opmerkelijke diepgang; m.a.w., zoals P. de Visscher het uitdrukt, het is gekenmerkt «à la fois par une grande rigueur juridique et par un sens aigu des réalités» (J.T., 1987, p. 470).

Hoe groot ook de bewondering en waardering is die elk publicist zal voelen bij het lezen of het naslaan van Velu's *Droit public*, toch kunnen onvermijdelijk enkele detailopmerkingen worden geformuleerd.

Omdat de auteur bijna steeds op exhaustieve wijze alle aspecten van de door hem behandelde onderwerpen beschrijft, vallen enkele passages, waarin dat niet gebeurt, nogal kort uit. Aldus o.m.:

— M.b.t. de wetten van de openbare dienst: de wet van de bestendigheid impliceert weliswaar, zoals Velu stelt, dat openbare ambtenaren niet mogen staken en dat de goederen van de openbare diensten niet het voorwerp kunnen zijn van gedwongen tenuitvoerlegging (p. 115-116), maar beide aspecten moeten ernstig worden gerelativeerd; zie o.m. L.P. Suetens en S. Swartenbroux-Vanderhaegen, «Evolutie van het begrip 'openbare dienst'», in *De nieuwe vormen van overheidstussenkomst in de onderneming*, Brussel, 1988, p. 278-302.

— M.b.t. de herziening van de Grondwet: de auteur stelt boudweg: «Au cas où le Pouvoir législatif viendrait à adopter une série de déclarations ayant trait successivement à l'ensemble des dispositions de la Constitution, le procédé respecterait sans doute la lettre de la Constitution, mais il ne serait assurément pas conforme à l'esprit de celle-ci» (p. 167). Waarom (niet)? Waarom zou de wetgevende macht niet vermogen te beslissen, zij het na een artikelsgewijze onderzoek van elk der artikelen van de Grondwet, dat alle artikelen in herziening worden gesteld?

— Nog i.v.m. de herziening van de Grondwet: de auteur stelt vast dat de voorstellen tot herziening van de Grondwet niet worden onderworpen aan het advies van de Afdeling Wetgeving van de Raad van State. Dit is ontegenzeggelijk juist, maar noch het waarom van deze praktijk — een (m.i. te) letterlijke interpretatie van art. 3, § 1, van de gecoördineerde wetten op de Raad van State —, noch het gemis aan logica van die praktijk — juist over de belangrijkste teksten heeft het deskundig advies van de Afdeling Wetgeving niet worden ingewonnen — wordt toegelicht. Het resultaat van die praktijk is alleszins een achteruitgang in de redactie van bepaalde grondwettelijke bepalingen; men leze maar b.v. het nieuwe artikel 108ter van de Grondwet.

— I.v.m. de rechtsprekende functie van het Rekenhof, beperkt de auteur zich tot de vaststelling dat het Hof van Cassatie bij een arrest van 2 oktober 1980 heeft beslist dat art. 6, § 1, E.V.R.M., niet van toepassing is op de rechtspleging voor het Rekenhof (p. 813, voetnoot 2 en p. 815). Ook dat is vanzelfsprekend juist, maar op zichzelf niet overtuigend.

Het zij toegegeven dat bovenstaande detailopmerkingen subjectief gekleurd zijn en dat de auteur vermocht te oordelen dat de aangehaalde thema's niet belangrijk genoeg waren om een meer uitgebreide behandeling te verkrijgen. In elk geval doen deze persoonlijke kanttekeningen bij het boek van Velu niets af aan het leitmotiv van deze bespreking: *Droit public* is een meesterwerk.

Toch is er één onderdeel van het boek ten aanzien waarvan enig voorbehoud moet worden geformuleerd. De auteur besteedt ruim vijftig bladzijden aan de grondwettigheidstoetsing van wetten en decreten. In dit hoofdstuk worden rechtsvergelijkende elementen aangebracht en de diverse argumenten pro en contra die in België door de rechtsleer zijn ontwikkeld, worden op voortreffelijke wijze geanalyseerd. Het eindpunt, d.i. de huidige stand van zaken, wordt evenwel slechts haast terloops vermeld: artikel 107ter (nr. 163,

weliswaar met een doorverwijzing naar het nog te verschijnen deel II van het werk).

Sinds de invoeging, in 1980, van artikel 107ter van de Grondwet, is de door het cassatiearrest van 3 mei 1974 veroorzaakte heropleving van de betwistingen dienaangaande definitief beslecht. De gewone rechtbanken en hoven hebben niet de bevoegdheid de grondwettigheid van wetten en decreten te toetsen; alleen het Arbitragehof heeft die bevoegdheid, in een beperkte mate (die overigens dit jaar door het nieuwe artikel 107ter aanzienlijk is uitgebreid). Het had wellicht anders gekund, indien het Hof van Cassatie in 1974 de procureur-generaal W.J. Ganshof van der Meersch zou hebben gevolgd, zoals het voordien had gedaan m.b.t. de voorrang van het internationaal verdragsrecht (het zg. smeerkaasarrest van 27 mei 1971). De auteur had het wellicht anders gewild en heeft zich bij het redigeren van zijn tekst misschien laten beïnvloeden door een zekere nostalgie naar een systeem van algemene grondwettigheidstoetsing door elke rechter. De Constituant heeft er echter anders over geoordeeld, en dit komt onvoldoende tot uiting in de nrs. 140 tot 174. Dit is des te meer opmerkelijk, daar de auteur elders in zijn boek zelf de rol van het Arbitragehof beklemtoont en de omvorming van dit Hof tot een volledig Grondwettelijk Hof laat doorschemeren (p. 102).

Het werk van Velu is thans reeds twee jaar oud. Op enkele minime punten is er sindsdien enige ontwikkeling in wetgeving en rechtspraak. Maar het is opvallend hoezeer het boek boven een tijdsopname uitstijgt. Het is een boek dat door zijn diepgang gedurende vele jaren «het» naslagwerk bij uitstek zal zijn.

Droit public van Velu is nu reeds — nu nog maar één der drie aangekondigde boekdelen is verschenen — het basiswerk, waaraan niet alleen niet kan worden voorbijgegaan, maar waarin een veelheid van beschouwingen en gedachten is opgenomen, die voor de Belgische rechtsleer een enorme en blijvende verrijking betekenen.

Ik moge deze recensie dan ook afsluiten met een woord van oprechte hulde: *Droit public* is een magistraal werk; Velu is een der zeldzamen in de Belgische rechtsleer, wiens werk blijvend zal worden geconsulteerd.

Louis-Paul Suetens

Aangekondigd

J. DEMBLON, *Tout savoir sur les notaires*, Brussel, Story-Scientia, 164 p., 500 fr.

J.M.R. VAN BOL, *Tout savoir sur la commune*, Brussel, Story-Scientia, 160 p., 500 fr.

A. PITLO, *Korte uitleg van enige burgerlijk-rechtelijke hoofdstukken volgens het nieuwe B.W.* (elfde herziene druk), Arnhem, Gouda Quint, 160 p., 39 fl.

J.R.A. VERWOERD, *Beroep op de rechter als laatste remedie?*, Arnhem, Gouda Quint, 184 p., 49,50 fr.

B. HUBEAU, J. VANDE LANOTTE (ed.), *Wonen in (on)zekerheid. De woonzekerheid in huur- en huisvestingsbeleid*, Tegenpraak, Cahier 6, Antwerpen, Kluwer, 312 p.

Benelux-Gerechtshof, *Jurisprudentie 1987*, Antwerpen, Kluwer, Zwolle, Tjeenk-Willink, 54 p.

Ph. H.J.G. VAN HUIZEN, *Het transportverzekeringsbedrijf*, Antwerpen, Maklu Uitgevers, 454 p.

J. Th. DE SMIDT (ed.), *Chronologische lijsten van de geëxten-deerde sententiën berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen*, deel V, 1551-1563, Brussel, Koninklijke Commissie voor de uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België, 624 p.

T.J. DORHOUT MEES, *Nederlands handels- en faillissementsrecht. V. Recht van reclame; faillissement, surséance van betaling en akkoord* (achtste druk), Arnhem, Gouda Quint, 260 p., 65,50 fl.

E. LE DOCTE, *Viertalig juridisch woordenboek* (vierde druk), Antwerpen, Maklu, 844 p., 3.590 fr.

A. VANDEPLAS, *Strafwetboek. Wetboek van strafvordering en bijzondere straffen* (7e bijgewerkte druk), Antwerpen, Maklu, 300 p.

A. KINSBERGEN, *Ontgroening en vergrijzing*. Beschouwingen over de bevolkingsevolutie in de provincie Antwerpen.

BALIE

Orde van Advocaten te Oudenaarde — Samenstelling van de Raad van de Orde

Stafhouder : mr. Margarethe Broeckaert.

Leden : mrs. Jacques Piessevaux, Adiel Dupont, Herman De Vleeschouwer, Bernard Van den Daele, Herman Van Driessche, Dominique Brocorens, Marcel Manderick, Freddy De Smet, Gilbert Callens, Dirk Van Trimpont, Jacques Vander Schelden, Bart Van Ommeslaeghe, Luc Hoedaert en Paule Vanden Broecke

MEDEDELINGEN

Vereniging voor de Vergelijkende Studie van het Recht van België en Nederland — Jaarvergadering

De jaarvergadering van de Vereniging voor de Vergelijkende Studie van het Recht van België en Nederland vindt plaats op 25 en 26 november 1988 te 's-Gravenhage in het Vredespaleis, Carnegieplein.

Op de agenda staat de bespreking van de preadviezen over : «Stilzwijgen van de overheid» (afdeling publiek recht), door D. Lubbach en I. Opdebeek, «Exoneratiebedingen» (afdeling privaatrecht) door S. Kortmann en E. Dirix en «Invloed van E.V.R.M. op de strafrechtprocedure» (afdeling strafrecht) door J. Lensing en P. Lemmens.

Lezingen over verkeersrecht

Aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid K.U.Leuven, afdeling Burgerlijk Recht, houdt dr. Romain Poté, lector, de volgende lezingen :

- Dinsdag 8 november 1988: Verkeer en mobiliteit vandaag en morgen. Rol van de verkeerswetgeving.
 - Dinsdag 15 november 1988: Openbare plaatsen en openbare wegen: verkeerswetgeving en verzekeringswetgeving.
 - Dinsdag 22 november 1988: Snelheidsbeperking: verantwoording, voorschriften, vaststelling van overtredingen.
 - Dinsdag 29 november 1988: Bevoegde agenten: rechten, plichten en problemen.
 - Dinsdag 6 december 1988: Processen-verbaal: onmiddellijke boete en het strafpuntenstelsel.
 - Dinsdag 13 december 1988: Alcohol en verkeer.
 - Dinsdag 20 december 1988: Voorrang: voorschriften, dubbele voorzichtigheid, manoeuvres.
 - Dinsdag 10 januari 1989: Het gemeenschappelijk waarborgfonds. Art. 16 van de wet op de arbeidsovereenkomst en de aansprakelijkheid voor ongevallen.
 - Dinsdag 17 januari 1989: Parkeren: parkeermeters, woonparkeren, parkeercontract, wegslepen van voertuigen en andere problemen.
 - Dinsdag 24 januari 1989: Verkeersongevallen: definitie, verplichtingen, vaststellingen vluchtmisdrijf.
- De lezingen worden gehouden in het College De Valk, nieuw gebouw, lokaal 01.13, telkens van 14u00 tot 16u00.
- Inlichtingen prof. J. Herbots, tel. 016/28.52.03.

Studienamiddag auteur en uitgever

Op maandag 28 november 1988 organiseert de Stichting Auteursrechtmanifestaties in samenwerking met het Instituut voor Informatierecht van de Universiteit van Amsterdam een studiemiddag over het thema «Auteur en uitgever».

Plaats: Aula van de Universiteit van Amsterdam.

Sprekers zijn: prof. mr. H. Cohen Jehoram, dr. A. Dietz (Max Planck Instituut), mr. D.W. Van Krevelen, dr. K. van het Reve, R.O. Van Gennep en mr. R.L. du Bois.

Die middag zal het eerste exemplaar van het boek «Uitgeefovereenkomsten. Een praktijkboek voor uitgever en auteurs» worden overhandigd aan de minister van Justitie, mr. F. Korthals Altes, die vervolgens de Auteursrechtprijs van de Vereniging voor Auteursrecht zal uitreiken.

Inlichtingen: Stichting Auteursrechtmanifestaties, Postbus 725, 1180 AS Amstelveen (tel. 020/5407.405/416).

Stichting Fernand Lazard

De Stichting Fernand Lazard verleent aan jongeren van Belgische nationaliteit die hun universitaire studies hebben voltooid renteloze leningen, terugbetaalbaar in acht jaarlijkse aflossingen, vanaf het derde jaar na de toekenningsdatum.

Inlichtingen: Secretariaat van de Stichting Fernand Lazard, Egmontstraat 11, 1050 Brussel (02/511.81.00).

TIJDSCHRIFTEN

Nederlands Juristenblad, 1987

nr. 35, 10 oktober

Wladimiroff, M., Een buitgerichte aanpak, een nieuwe sanctie of een nieuwe mogelijkheid tot invordering voor de overheid?; Buter, D.R., Procesgaranties en het Rotterdams garantieformulier; Corstens, C.J.M., Het ongedwongen praten van een minister van Justitie; Dirkwager, D.P., Het particuliere land «Tjampea»; Otto, J.M., Recht van de Islam en het Midden-Oosten. Verslag van het vijfde symposium van de Vereniging tot Bestudering van het Recht van de Islam en het Midden-Oosten op 22 mei 1987 te Leiden; Rechtspraak Europese Commissie voor de Rechten van de Mens, Hoge Raad (civiele kamer en strafkamer) en Kort Geding; X., Wetgeving; X., Nieuws: Veroordeling na vrijspraak door vormfouten zou mogelijk moeten worden; Ademanalyse; Hero-verweging rechtsbijstand; Regeling loonbeslag uitgebreid tot beslag op uitkeringen; X., Kort Nieuws; X., Kamervragen: Opneming in een persoonsregistratie; X., Uit de pers: Instituut voor Recht in Informatica.

nr. 36, 17 oktober

Van Walsum, S., Hop, M. en Klabou, M., Het recht op gezinsleven in Nederland, voor buitenlanders; Nijboer, J.F., Bewijsuitsluiting op grond van een verstrakte interpretatie van het negatief-wettelijk stelsel?; Van Maarseveen, H., Vervolg de Jurist; Jessurun d'Oliveira, H.U., Receptie van het Nederlands i.p.r. in Zwitserland, oftewel: canards en vreemde vogels in de Alpen; Tonnaer, F.P.D.L., Mini-bijdrage, superheffing en maxi-onrecht; Arnold, J.G.M., Gemeentegrens overschrijdende zonering rond bestaande industrieterreinen ingevolge de Wet geluidshinder na 1 september 1986; Houwing, F.J., Op weg naar een nieuw wettelijk verhaalsrecht?; Wurzer-Leenhouts, S.M., Tien jaar beklagrecht voor gedetineerden. Verslag vergadering van de Vereniging voor Penitentiaal Recht en Penologie op 22 mei 1987; X., Wetgeving; Rechtspraak Hoge Raad; X., Nieuws: Algehele herziening van de Kieswet; Strafmoduulbesluit; Verhoging maximumstraffen ontvoering in novelle; Discriminerende CAO-bepalingen nog steeds toegepast; Direct discriminerend; Kostwinnerscriterium; Subcultuur gedetineerden; Noodwet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers; X., Kamervragen: persoonlijke belangen van bewindslieden.

nr. 37, 24 oktober

Van den Bergh, G.C.J.J. en Jansen, C.H.J., De «Rechtsgeleerde in spectatoriale vertogen»: het eerste Nederlandse juridische tijdschrift; Seligmann, W. en Su Fei Yap, Cliëntencontract: waarom? Algemene voorwaarden ter verbetering van de rechtspositie van de cliënt in zijn rechtsverhouding tot de advocaat; De Muralt, R.W.G., De Nederlandse rechtspraak m.b.t. buitenlandse ambassades en consulaten (hoofdzakelijk inzake arbeidsgeschillen); Levelt-Overmars, W.M., Gelijke behandeling in de A.W.W.; Cupevus, K.W., e.a., International Law Association. Verslag van de 62e conferentie (Seoul, 24-30 augustus 1986); Funke, A.P., Dagvaarding vervangen door schriftelijke eis of door vorderingsrecht?; Rechtspraak Hof van Justitie E.G. en Hoge Raad (civiele kamer en strafkamer); X., Wetgeving; X., Nieuws: Herooverweging Rechtsbijstand II; Maximumstraf ontvoering tot 15 jaar; Strafvorderingsbeleid bij sociale zekerheidsfraude; X., Kort Nieuws; X., Kamervragen: Pandhuiswet.